

*Бахишда ба 28- солагии Истиқлолияти
давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

**BULLETIN
OF ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN**

*Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ аз соли 2007 наишр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational and educational journal published since 2007*

№ 3, (32) 2019

САРМУҲАРРИР:

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармачевтӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР :

АМИНОВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, саркоотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

КОТИБИ МАСЪУЛ:

АМОНӢ С. – мудири шуъбаи фанҳои филологӣ ва забони давлатии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ЛУТҒУЛЛОЗОДА М. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

КАРИМОВА И.Х. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШАРИҒЗОДА Ғ. – узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НУЪМОНОВ М. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШЕРБОЕВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НЕЪМАТОВ С. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ГУЛМАДОВ Ғ. – доктори илмҳои педагогӣ

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

САИД Н. С. – вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

РАҲИМӢ Ғ.Қ. – президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон

МИРБОБОЕВ Р.М. – муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ЗИЁӢ Х. М. – директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

ҚУРБОНЗОДА Х. – ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи наирияхҳои илми тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илми Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айни – 45, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

E-mail: aot.tjk@mail.ru **Сомона:** www.aot.tj **Тел:** +992 37 227 46 66, +992 37 227 59 61

ISSN 2222-9809

ISSN 2222-9809

2 2 2 2 9 8 0 9

© Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2019

Индекси обуна: 77727

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор, президент АОТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

АМИНОВ С. – член - корреспондент Академии образования Таджикистана, кандидат педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

АМОНИ С. – зав. отделом филологических наук и государственного языка для нацменьшинств Института развития образования имени А. Джами АОТ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

КАРИМОВА И.Х. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НУЪМОНОВ М. – член – корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШЕРБОЕВ С. – член – корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НЕГМАТОВ С. Э. – доктор педагогических наук, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктор педагогических наук

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИД Н. С. – министр образования и науки Республики Таджикистан

РАХИМИ Ф.К. – президент Академии наук Таджикистана

МИРБОБОЕВ Р.М. – первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан

ЗИЁИ Х.М. – директор Института развития образования имени А. Джами АОТ

КУРБОНЗОДА Х. – ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни – 45, Академия образования Таджикистана

E-mail: aot.tjk@mail.ru Сайт: www.aot.tj Тел: +992 37 227 46 66, +992 37 227 59 61

ISSN 2222-9809

Индекс подписки: 77727

МУНДАРИҶА

СИЁСАТИ МАОРИФ

АМИНОВ С. Забон ва забондонӣ	Саҳ. 9 – 14
КАРИМОВА Д. Дар ҳошияи «Забони миллат – ҳастии миллат».....	14 – 16

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА

БОБИЗОДА Ғ.М., САФАРЗОДА С. Стандарти давлатӣ ва стратегияи таҳсилоти босалоҳият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	17 – 23
БОБИЗОДА Ғ.М., УТИЛОВА А.М. Таълими омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ оид ба ташаққул додани салоҳияти таҳқиқоти хонандагон.....	23 – 27
БОБИЗОДА Ғ.М., СОБИРОВ Х.М., СОБИРОВ М.М. Оид ба натиҷаҳои таҷриба баъзе таҷрибаҳои методикаи таълими химия дар синфи 11 дар асоси муносибати босалоҳият	28 – 31
АМОНИ С. Нақушии подонӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ	31 – 35
КАРИМЗОДА М.Б. Сабакҳои муҳими педагогикаю психологияи замони Шӯравӣ.....	35 – 43
ҲАСАНОВ Ф.З. Махсусияти таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайритаҳассусӣ ва мушкилоти он.....	43 – 47
НАЗАРЗОДА Р.С. Оид ба як усули муқоиса кардани бузургҳои ҳамгун дар таҳлили натиҷаҳои субтестҳои имтиҳон.....	47 – 51
ҚАЮМОВА Ҳ.Т., САТОРОВА М.Қ. Нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар ташаққули салоҳияти шахси инсондӯст.....	51 – 56
ҶОНМАҲМАДОВА Г.Ш. Таълими забони русӣ бо назардошти талаботи замони муосир.....	57 – 62

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ

КОМИЛОВ Ф.С., ТАГОЕВ Ш. Х. Истифодаи технологияи бозии таълимии рангпуркунӣ	63 – 69
РИОЕВ А. Мавқеи барномаҳои компютерӣ дар таълими фанни технология (таълими меҳнат).....	70 – 73
ҚАЛАНДАРОВ А.Ҳ., ҚАЛАНДАРОВА М.А. Технологияи таълими фанҳои таҳассусӣ ва роҳҳои тақмили он.....	74 – 81
СУЛАЙМОНОВА Н.С. Таълими лексика ва тарҷумани матнҳои соҳавӣ	81 – 85
МОҲИРАИ С. Кор бо матнҳои англисӣ ва аҳамияти онҳо дар рушди тақомули малакаи ва маҳорати забонмӯзон.....	85 – 88

ПСИХОЛОГИЯ ВА ТАЪРИХИ ТАҲСИЛОТ

БОБОБЕКЗОДА М.А. Таҳлили раҳёфтҳои илми омӯзиши инкишофи психофизиологӣ дар синни наврасӣ	89 – 95
УМЕДАИ Х., МАХКАМОВА Г. Мавқеи осорхонаи мактабӣ дар тарбияи ватандӯсти хонандагон.....	95 – 98
Ба таваҷҷуҳи муаллифони	99

СОДЕРЖАНИЕ

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА		Стр.
АМИНОВ С.		
<i>Язык и владение языком</i>		9 – 14
КАРИМОВА Д.		
<i>В контексте «Язык нации - достояние нации»</i>		14 – 16
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ		
БОБИЗОДА Г.М., САФАРЗОДА С.		
<i>Государственный стандарт и стратегия компетентностного образования в Республике Таджикистан.....</i>		17 – 23
БОБИЗОДА Г.М., УТИЛОВА А.М.		
<i>Обучение учителей общеобразовательных учреждений по формированию исследовательской компетенции учащихся.....</i>		23 – 27
БОБИЗОДА Г.М., СОБИРОВ Х.М., СОБИРОВ М.М.		
<i>О результатах некоторых методических экспериментов в II классе по химии на основе компетентностного подхода.....</i>		28 – 31
АМОНИ С.		
<i>Порицание невежественности в «Шахнаме» Фирдоуси</i>		31 – 35
КАРИМЗОДА М.Б.		
<i>Актуальные уроки советской педагогики и психологии.....</i>		35 – 43
НАЗАРЗОДА Р.С.		
<i>Об одном методе сравнения однородных величин при анализе результатов субтестов экзаменов.....</i>		43 – 47
ХАСАНОВ Ф.З.		
<i>Особенности профессионально-ориентированного обучения английскому языку в неязыковых факультетах и ее проблемы</i>		47 – 51
КАЮМОВА Х.Т., САТОРОВА М.К.		
<i>Роль правового воспитания в развитии компетенции гуманной личности.....</i>		51 – 56
ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш.		
<i>Преподавание русского языка с учетом современных требований.....</i>		57 – 62
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ		
КОМИЛОВ Ф.С., ТАГОЕВ Ш. Х.		
<i>Использование технологии учебной игры крашения.....</i>		63 – 69
РИОЕВ А.		
<i>Использование компьютерных технологий на занятиях технологии труда.....</i>		70 – 73
КАЛАНДАРОВ А.Х., КАЛАНДАРОВА М.А.		
<i>Технология обучения спецдисциплинам и пути её совершенствования..</i>		74 – 81
СУЛАЙМОНОВА Н.С.		
<i>Обучение лексике и перевод профессиональных текстов.....</i>		81 – 85
МОХИРАИ С.		
<i>Работа с английскими текстами и их значение в формировании языковых навыков и умений обучающихся.....</i>		85 – 88
ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ		
БОБОБЕКЗОДА М.А.		
<i>Анализ научных путей исследования психофизиологических особенностей подростков.....</i>		89 – 95
УМЕДАИ Х., МАХКАМОВА Г.		
<i>Роль школьного музея в патриотическом воспитании учащихся.....</i>		95 – 98
К сведению авторов		99

CONTENTS

EDUCATIONAL POLICY

AMINOV S. <i>Language and language knowledge.....</i>	9 – 14
KARIMOVA D. <i>In the context «Language of the nation – the existence of a nation».....</i>	14 – 16

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

BOBIZODA G.M., SAFARZODA S. <i>State standard and strategy of competence education in the Republic of Tajikistan.....</i>	17 – 23
BOBIZODA G.M., UTILOVA A.M. <i>Training of school teachers forming research competence of student.....</i>	23 – 27
BOBIZODA G.M., SOBIROV KH.M., SOBIROV KH.M. <i>The results of some pedagogical experiments in the 11th grade of chemistry on the basis of a competency-based approach.....</i>	28 – 31
AMONI S. <i>Reprimand and ignorance in the “shahnameh” of firdavsi.....</i>	31 – 35
KARIMZODA M.B. <i>The achievements of soviet pedagogy that defines the value step of scientific and technological progress on a global scale.....</i>	35 – 43
NAZARZODA R.S. <i>On one method of comparing homogeneous values in analysis of the results of exams' subtest.....</i>	43 – 47
HASANOV F.Z. <i>Features of professional-oriented training to english language in non specialist faculties and its problems.....</i>	47 – 51
KAYUMOVA H.T., SATOROVA M.K. <i>The role of legal education in the development of the competence of a human person.....</i>	51 – 56
JOHNMAHMADOVA G.Sh. <i>Teaching the russian language with account requirements of the modern world.....</i>	57 – 62

TEACHING TECHNOLOGY

KOMILOV F.S., TAGOEV S.H. <i>The use of dyeing training game technology.....</i>	63 – 69
RIOEV A. <i>The use of computer technology in labor technology classes.....</i>	70 – 73
KALANDAROV A.Kh., KALANDAROVA M.A. <i>The technology of teaching special disciplines and the need for its improvement.....</i>	74 – 81
SULAIMONOVA N.S. <i>Training to lexicon and transfer of professional texts.....</i>	81 – 85
MOHIRAI S. <i>Work with english texts and their value in formation of language skills and abilities trained.....</i>	85 – 88

PSYCHOLOGY AND HISTORY EDUCATION

BOBOBEKZODA M.A. <i>Analysis of scientific ways of research of psychophysiological features of teenagers.....</i>	89 – 95
UMEDAI KH., MAKHKAMOVA G. <i>The role of the school museum in the patriotic education of pupils.....</i>	95 – 98

СИЁСАТИ МАОРИФ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
EDUCATIONAL POLICY

ЗАБОН ВА ЗАБОНДОНӢ

АМИНОВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, саркоотиби илмии АТТ, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **тел.:** +(992) 90 446 46 78

Забон барои он лозим аст, ки одамон ба якдигар муомила намоянд. Омӯхтани забонҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки бо фарҳанги кишварҳои ҷаҳон ошно шавӣ. Ба хоҳири забони дигарро фаро гирифтани захираи луғавиро бояд гани сохт. Забондонон роҳҳои гуногунро зикр карданд. Теъдоди забонҳо зиёданд, вале пеш аз ҳама забонҳои паҳншударо бояд фаро гирифт. Чандин роҳҳои забонмӯзӣ аз таҷрибаи забондонон дар мақола зикр шудаанд.

Вожаҳои асосӣ: забон, табодули назар, шуури инсон, теъдоди вожаҳои забон, теъдоди забонҳо, забонҳои паҳншуда, роҳҳои омӯхтани забонҳо.

ЯЗЫК И ВЛАДЕНИЕ ЯЗЫКОМ

АМИНОВ С. – член-корреспондент Академии образования Таджикистана, кандидат педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ, г. Душанбе, ул. Айни - 45. **тел.:** +(992) 90 500 45 08

Язык является средством общения людей. Изучение иностранных языков дает возможность ознакомиться с культурой стран мира. Для знания других языков надо обогащать словарный запас. Языковеды предлагают разные способы изучения языков. Языков много, но в первую очередь нужно изучать распространенные языки. В статье изложены несколько способов изучения языков из практики лингвистов.

Вожаҳои асосӣ: *Ключевые слова:* язык, обмен мнений, человеческий разум, количества слов языка, количества языков, распространенные языки, способы изучения языков.

LANGUAGE AND LANGUAGE KNOWLEDGE

AMINOV S. – Corresponding Member of the Tajik Education Academy, Candidate of pedagogical sciences, Scientific Secretary of TEA, Dushanbe, 45 Ayni Str., **mob.:** +(992) 90 500 45 08

Language is a means of communication between people. Learning foreign languages gives you the opportunity to get acquainted with the culture of the countries of the world. For knowledge of other languages it is necessary to enrich the vocabulary. Linguists offer different ways to learn languages. There are a lot of languages, but first of all you need to learn common languages. The article outlines several ways to learn languages from the practice of linguists.

Keywords: *anguage, exchange of opinions, the human mind, the number of words of a language, the number of languages, popular languages, methods of learning languages.*

Ба ҳамагон равшан аст, ки забон ва донишони он дар зиндагӣ барои инсон нақши басо муҳим дорад. Фаро гирифтани ин ё он забон чунин маъно дорад, ки тамоми имкониятҳои ҳади аксари возеҳияти онро истифода бурда, бо захираи андаки калима фикрро баён сохта, гуфтаро дарк карда тавоништан аст.

Забон барои он лозим аст, ки одамон байни якдигар табодули назар кунанд, яъне он воситаи асосии муомила маҳсуб мегардад. Дуруст аст, ки ба ин мақсад бар иловаи забон воситаҳои дигар, яъне системаи аломатҳои ҳаракат дар роҳ низ истифода бурда мешаванд. Сониян, забон таҷрибаи дар тӯли асрҳо ҳосилкардаи башарият ва бозёфтҳои таҷрибаи амалии ҷомеаро таҳким ва ҳифз менамояд. Замони таҳсил дар мактаб кас бозёфтҳои ҷамъияти инсониро, ки тавассути китобҳо дар шакли забонӣ баён шудаанд, фаро мегирад. Севум, забон барои он лозим аст, ки инсон битавонад андешаю эҳсоси

хешро баён намояд. Масалан, ба воситаи порчаҳои мансуру манзум фикру андеша ва эҳсоси ниҳонии хешро изҳор медорад.

Бидуни забон худи инсон вучуд дошта наметавонад, зеро ҳамаи махсусиятҳои инсонӣ дар забон инъикос меёбад ва дар забон мустақкам мегардад. Илми муосир собит сохтааст, ки шуури инсон бе забон вучуд дошта наметавонад. Танҳо чома инсонро инсон мегардонад ва ин амалро тавассути забон анҷом медиҳад.

Бояд таъкид кард, ки теъдоди калимаҳои ин ё он забонро ҳанӯз касе ба таври дақиқ ҳисоб накардааст. Олимони ба таҳқиқи забонҳо машғулбуда ин нуктаро борҳо гӯшзад кардаанд. Масалан, яке аз забоншиносони рус В.П. Абрамов дар китоби «Созвездие слов» (М.1989) дар замина чунин фармудааст: «Аз рӯи ҳисоби олимон, ҳамаи таркиби луғавии забони русӣ дар ҳудуди 1 миллионро ташкил мекунад, ки дар матн ва ғайри он нутқии одамон истифода мешаванд... Луғати умумиистеъмолии забони адабӣ тахминан 300 ҳазорро ташкил медиҳад. Рақами аниқро гуфта намешавад, зеро бисёр мушкил аст, ки оё ҳамаи калимаҳои забони русӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Зеро забони адабӣ ҳамеша дар ҳаракат аст: калимаҳои кӯҳна мемиранд ва аз истифода мебароянд, чойи онҳоро калимаҳои нави бавучудома мегиранд» (саҳ.92).

Дар робита ба ин яке аз забоншиносони намоёни тоҷик Ҳ. Маҷидов низ таъкид кардааст: «Муқаррар шудааст, ки таркиби луғавии забони адабии собиқаи қадимаи хаттидошта аз 300 ҳазор то 1 миллион калима дошта метавонад. Дуруст аст, ки ҳамаи калимаҳои таркиби луғавии забон дар як вақту замони муайян пурра ба истеъмоли барнома наметавонанд. Миқдори калимаҳои мустаъмал барои забони муосири англисӣ бештар аз 400 ҳазор, русӣ зиёда аз 200 ҳазор муқаррар шудааст ва он барои забони адабии тоҷикӣ шояд дар ҳудуди 100-150 ҳазор калима бошад. Он дар забони фардҳои барҷастаю донишманди миллат, ҳатто нобиғаҳои он боз ҳам камтар аст. Одатан захираи истеъмолии фарди ҷудоғонае, ки таҳсил кардааст ва донишҳои забонии худро мунтазам инкишоф медиҳад, дар ҳудуди на бештар аз 30 ҳазор воҳиди луғавӣ аст. Таркиби луғавии шоири боистеъдоди рус А.С. Пушкин андаке бештар аз 21 ҳазор калимаро дар бар мегирад» («Сехри сухани форсии тоҷикӣ», Душанбе, 2014, саҳ.207).

Таҳиягарони «Луғатномаи осори С. Айни, (Душанбе, 1978) дар замина чунин нигоштаанд: «Луғатнома захираи луғавии ҷилдҳои мавҷудаи «Куллиёт» (ғайр аз ҷилдҳои 12 ва 13), наشري пештараи асарҳои ҷудоғона ва инчунин намунаҳои мухталифи дар «Садои Шарқ» ҷопшудаи осори нависандаро дар бар мегирад ва бештар аз 24 ҳазор калимаро ташкил медиҳад» (саҳ.5).

Дар мавриди дар нутқи одамони таҳсилкардаю забондон чӣ миқдор калима-воҳиди луғавӣ истифода шуданаш низ фикрҳо гуногунанд. Масалан, лингвисти амрикоӣ Г. Марш 3 - 4 ҳазор, муаллифони дастури методии «Ҷониши возеҳ ва маданияти нутқи шифоҳӣ» (М.1946) 1,5 ҳазор, А.И. Ефремов беш аз 6 ҳазор, В.П. Абрамов 10 - 12 ҳазор калимаро зикр мекунанд.

Ба шумури олимони Есенин дар осораи 18 ҳазору 820, Гогол 10 ҳазор, Сервантес дар ҳудуди 17 ҳазор, Шекспир 15 - 20 ҳазор воҳиди лексикиро истифода бурдаанд.

Оид ба теъдоди забонҳо низ арқами овардаи муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ мутафовутанд. Масалан, Пеклис В.Д. теъдоди забонҳоро 3 ҳазор, Бозидов Н. – 2, 5 ҳазор, А.А. Леонтев – аз 3 то 5 ҳазор, Фозилов М. ва Ҳусейнов Х. – ду ҳазор ном бурдаанд.

Бо амри тақдир дар дунёи имрӯза теъдоди забонҳо кам мегарданд, зеро чандин омилҳо ҳастанд, ки ба ин кор мусоидат менамоянд. Масалан, ҳолатҳои руҳ медиҳанд, ки одамон, ки қаблан ба забони худ гуфтугӯ мекарданд, тадриҷан ба забони дигар мегузаранд. Ин ҳодисаи бисёр одист, вақте ки як забон забони дигарро фурӯ мебарад. Чунин мисолҳо дар таърихи забонҳо зиёдаанд.

Сониян, аксар авқот чунин мешавад, ки забонҳо зимни якҷоя амал кардан одатан махлут мешаванд. Илми забоншиносӣ се марҳалаи махлутшавиро медонад.

Забондонон ба саволи кадоме аз забонҳо паҳншударин махсуб мегардад? Ҷавоб медиҳанд, ки дар дунё сздаҳ забони бузург мавҷуд аст, ки беш аз 50 0/0 - и одамони кураи Замин бо онҳо гап мезананд. Бар иловаи забонҳои хитойӣ, англисӣ, хиндӣ, урду, русӣ, забонҳои испанӣ, немисӣ, японӣ, франсузӣ, бенгалӣ, индонезӣ,

португалӣ, итолиёвӣ, арабиرو низ бояд номбар кард. Халқиятҳое низ дар ҷаҳон мавҷуданд, ки теъдодашон басо кам, вале баъзе аз онҳо забон ва хати худро доранд.

Баъзе муҳаққиқон бар ин андешаанд, ки аз ҳама бештар дар забони русӣ китобҳо, ба хусус адабиёти техникӣ, нашр мешаванд. Дар забони англисӣ ҳар рӯз рӯзномаҳое чоп мешаванд, ки баробар бо ҳама забонҳои чопшавандаи дунёанд. Беш аз ҳама китобҳо аз забони англисӣ, баъдан русӣ, франсузӣ ва немисӣ тарҷума мегарданд.

Мусаллам аст, ки одамон ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки чандин забонро омӯзанд. Саволе ба миён меояд, ки донишҷӯ кадом забонро расм-мӯд аст? Мегӯянд, ки англисӣ ва русӣ. Ҳоло мебинем, ки базехо ба фаро гирифтани забони хитойӣ, японӣ, немисӣ ва ғайраҳо шавқи беандоза доранд. Дар ҷаҳони муосир танҳо ҳашт забон, яъне забонҳои чинӣ, инглисӣ, испанӣ, русӣ, португалӣ, банголӣ, ҳиндӣ ва японӣ дар ҳоли шукуфой қарор дорад... (Мирзо Ҳасани Султон).

Ҳамеша оид ба забондонӣ баҳсҳо мешавад. Гурӯҳе аз олимони солҳои зиёдест, ки оид ба пайдо кардани роҳҳои самараноки фарогирии забонҳои хориҷӣ фаъолият менамоянд. Ҳар гурӯҳе бар асоси ҳулосаҳои озмоишу корҳои амалигардондаи худ фарзияҳоро пешниҳод мекунанд. Ҳанӯз роҳи ягона, самараноку мутлақи забонмӯзӣ мушаххас ва муқаррар нагаштааст. Ҳоло бубинем, ки забондонон (ашхоси полиглот) чӣ тавр забонҳои ғайри фаро гирифтаанд.

Таҷрибаи забондонон собит сохтааст, ки баъзе нуктаҳои мавҷуданд, ки зимни омӯзиши забонҳои хориҷӣ онҳоро ба эътибор гирифтани шарт аст. Онҳо тавсия мекунанд, ки сароғоз забонҳои асосиро бояд омӯхт, сипас забонҳои ба он наздик, яъне ҳешро. Бадеҳист, ки агар шахс забонҳои зиёдро донанд, ӯ ба осонӣ метавонад, забонҳои дигарро, яъне забони навро омӯзад.

Яке аз забондонони боғайрати омӯзандаи забонҳои хориҷӣ филолог Т. Ауэрбах нақл кардааст, ки археологони машҳури Олмон Генрих Шлиман барои омӯзиши ду забони хориҷии аввал – франсузӣ ва англисӣ яксолӣ ба ҳар кадоме сарф кардааст, вале баъдҳо дар муддати як ҳафта забони навро фаро мегирифтагӣ шудааст. Г. Шлиман вақте ки ба ҷойи кори наваш - Венесуела рафтани мешавад, ба дӯстонаш пеш аз ба кишти нишастан изҳор мекунанд: «Ман ба забони испонӣ ҳарф мезанам». Дар ҳақиқат, то ба ҷойи кор рафтани, яъне дар роҳ забони испаниро фаро мегирад. Китобҳое, ки ба забони испанӣ аз ёд медонист, барои фаро гирифтани забон кумак карданд. Г. Шлиман дар маҷмӯъ 14 забонро медонистааст. Дар ҷавонӣ Г. Шлиман хотири хуб надоштааст. Ӯ ба омӯхтани таърихи ҷаҳон машғул мегардад ва ин кор донишҷӯи забонҳои бисёрро талаб мекард. Шлиман ҳар рӯз барои хотирашро мустаҳкам кардан 20 саҳифа асари насриро аз ёд мекардааст. Ин кор боис мегардад, ки дорони хотири хориқулода гашта, барои босуръат омӯхтани забонҳо оғоз намояд. Масалан, ӯ дар 6 моҳ забони русиро, ки ба хориҷиён ба осонӣ муяссар намегардад, пурра фаро мегирад.

Дар асри миёна ба қасоне, ки ба зудӣ забонҳоро фаро мегирифтанд, ба шубҳа менигаристанд. Дар асри 17 донишҷӯе дар Финландия пайдо мешавад, ки ба зудӣ забонҳои хориҷиро фаро мегирад. Калисо ӯро «чун иблиси ҷодугар» ба қатл ҳукм мекунанд.

Вале одамони зиёде ҳастанд, ки бо донишҷӯи чанд забон машҳур гаштаанд. Масалан, Кардинал Меццофанти (1774-1849) беш аз 100 забонро медонистааст. Забоншиноси олмонӣ Л. Г. Шютец бо 270 забон гуфтугӯ мекардааст. Ҳамасри А.С. Пушкин Р. Х. Раскин даниягӣ аз ӯ ақиб намеомандааст, ҷаҳонро гашта 230 забон медонистааст ва 28 луғат таҳия кардааст. Соли 1961 дар собиқ Олмони демократӣ профессор Геестерман мефавтад, ки ӯ беш аз 132 забонро медонистааст. Доктори илмҳои филология А. А. Зализняк бо беш аз 30 забон гуфтугӯ мекардааст. Асомии ҷунин забондонро метавон афзуд. Забондонон бо як овоз тасдиқ мекунанд, ки: Муҳим ва асос он аст, ки зимни омӯзиши забон натарсӣ ва ба воҳима гирифтани наравӣ. Забон омӯхта истода кӯшиш намоед, ки ҳар навъе ки набошад, андешаи худро ба он забоне, ки омӯхтан мехоҳед, баён созед. Шартӣ дувум, ниҳоят илмдӯст бошед. Ҳама чиз, ҳамаро пурсед, саволҳо ба забони омӯхташаванда диҳед, кӯшиш кунед, ки бештар бо одамони он забонро донанда муомила кунед, ки ба шумо дар фарогирии

забон кумак мерасонанд. Сеюм, бештар мусиқӣ шунавед, қувваи шунавоиро инкишоф диҳед. Шунавоии хуб ёвари беҳамтоест дар фарогирии забони хоричӣ. Дар вақтҳои охир методҳои дигари омӯзиши забон ба роҳ монда шудаанд.

Масалан, яке аз онҳо методи бевосита ё мустақим омӯхтан мебошад. Методи мустақим чунин аст, ки омӯзгор калимаро бо нишон додани ашё то замоне ки дар хотири хонанда ҷой нагирад, такрор мекунад. Ба гуфти муҳаққиқон бо ин усул метавон қонуниятҳои забонро дар 200 соат фаро гирифт.

Роҳи дигар, тавассути лингфон, яъне бо кумаки грампластика ва сабти магнитофонӣ мебошад.

Дар айни замон методи босуръат омӯхтани забон маъмул шудааст. Дар ин сурат омӯзиши грамматика ва сохтори забон шарт нест. Вазифа яқтост гап заданро ёд додан ва маҷбур сохтан. Дар як ҳафта се соат ба назария ва гапзанӣ бахшида мешавад. Дар ин метод таваҷҷуҳи асосӣ ба нутқи гуфтугӯӣ раван карда мешавад.

Воқеан, ин ҷо овардани суҳанони як нафар тоҷикро, ки бидуни омӯзиши грамматика ва сохтори забон бар асоси бисёр хондани рӯзномаи русӣ ва аз ёд кардани қолабҳои нутқи хаттӣ забони русиро басо хуб фаро гирифтааст, баҷост. Маълум мегардад, ки мутолиаи бисёру аз ёд кардани қолабҳои нутқи хаттӣ яке аз роҳҳои хуб ёд гирифтани забони хоричӣ низ будааст. Мурод Ёров дар очерки ёддоштиаш, ки тахти унвони «Торсакии тақдирсоз» ҷоп шудааст, менависад: «Соли 1970 шӯъбаи ғоибонаи Институти омӯзгориро бо баҳои хубу аъло хатм кардам. Акнун ба он баҷаи деҳотии сода монанд набудам. Лекин хуб надонистани забони русӣ ба ман мушкилии зиёд эҷод мекард. Корбарӣ дар кумитаи шаҳрии комсомолу хизб бо забони русӣ сурат мегирифт. Дар коллективи бинокорон 55 миллату халқият кор мекарданду забони муошират забони русӣ буд. Дар гуфтугӯям бо забони русӣ хеле зиёд пешро меҳурдам, дар маҷлисҳо аз шарм арақ аз сару рӯям мерехт. Ниҳоят илочашро ёфтам. Дар он замон газетаи «Коммунист Таджикистана» ҳафтае 6 маротиба ҷоп мешуд. Баъди кор дар давоми 6 моҳ, пас аз хӯроки беғохирӯзӣ газетаро то соатҳои 3-4-и шаб аз аввал то охир меҳондаму баъзе хабару мақолаҳои навишта мегирифтам. Оҳиста – оҳиста забони русиро ончунон хуб аз худ кардам, ки аз русзабонҳо беҳтар менавиштаму хубтар суҳбат мекардам («Садои Шарқ», № 9, 2018, саҳ. 98).

Ин порча бори дигар собит месозад, ки агар кас теъдоди муайяни калимаю воҳидҳои забонии забонҳои омӯхташавандаро аз худ кунад, пас ҳам хондашро мефаҳмад ва ҳам бо забон хуб ҳарф мезанад ва ҳам менависад.

Забоншиносон қонуниятҳои ачиби омӯхтани забони хоричиро ба даст овардаанд. Онҳо зиёда аз 100 калимаи бештар истифодашавандаро муайян сохтаанд, ки 20%-и нутқи хаттӣ ва шифоҳиро «мепӯшонад».

Дар соли 1911 Эдрич барои коргарони амрикоӣ - муҳочироне, ки забони англисиро меомӯзанд, фарҳангномае бо фарогирии беш аз 6 ҳазор калимаи серистеъмол таҳия ва нашр менамояд. Чунин фарҳангномаҳо то имрӯз бисёр нашр шудаанд, ки беш аз 300 номгӯро ташкил дода, дар забонҳои гуногуни дунё ба таърифи расидаанд.

Ҳисоб шудааст, ки 500 калимаи серистеъмоли забони англисӣ 70% матн бадеиро ташкил медиҳад, 1000 калима - 80, 5 % , 2000 калима - 86% 3000 калима 90% ва 5000 калима 93,5 фоизро фаро мегирад.

Таҷрибаҳои гузаронидаи забоншиносон бо адабиёти хоричӣ нишон додааст, ки фаҳмидани камтар аз 60% калимаи матн имкони фаҳмидани маънои мақола ё китобро фароҳам намесозад, ҳатто нуктаи асосиро аз фаръӣ ҷудо кардан имконнопазир аст. Фаҳмидани 60-80 фоиз барои ҷараёни муҳокимаи муаллифро мувоқиқат кардан имконият медиҳад, маънои умумиро ҷудо менамояд ва минбаъд бо истифодаи фарҳангномаҳо барои худ тарҷума мекунад. Фаҳмидани 90-98 фоиз имкон медиҳад, ки бадеҳатан бо истифодаи луғатномаҳо маводи забони хоричиро ба забони модариаш консепт намояд, фаҳмидани 50-90 фоиз амалан аз хондан ба забони модарӣ кам фарқ мекунад.

Пас маълум мегардад, ки донистани 5 ҳазор калима ва истифодаҳои маҷозӣ имкони озодона хондани маводи англисиро фароҳам месозад.

Забоншиносон тасдиқ мекунанд: агар китобҳои дар забонҳои гуногун чопшударо хондан хоҳед, духазору панҷсад калимаҳои серистифода ва грамматикаи забонро фаро гиред. Номгӯи ин калимаҳоро дар луғатномаҳои басомад ба даст меоред. Агар ба омӯзиши забони хориҷӣ чиддан машғул гардед, аниқ сохтани чор шакли фарогирии забон, ки дутои он ғаёл ва дутои дигар ғайриғаёл мебошад, шарт аст.

Маҳорати хаттӣ баён карда тавоништан ба забони хориҷӣ ва ҳарф задану муколама кардан шакли ғаёли доништани забон маҳсуб мегардад. Хонда тавоништан, фаҳмидани чизи хонда ва дарк карда тавоништани нутқи шифоҳӣ (зинда) шакли ғайриғаёли фарогирии забон аст.

Масъалаи дигаре, ки барои омӯхтану доништани чанд забон мусоидат мекунад, дар якҷоягӣ кор ва зиндагӣ кардани миллату қавмҳои гуногун мебошад. Дар як ҷой кор кардану дар муҳити ҳамсоғӣ зиндагӣ кардан боис мешавад, ки забони якдигарро фаро гирӣ. Яке аз забоншиносони шинохтаи рус В.Г. Костомаров дар ин маврид гуфтааст: «Одамоне, ки паҳлу ба паҳлу истода қору зиндагӣ мекунанд, ҳатман забони ҳамдигарро фаро мегиранд. Дар Кавказ аҳолии ноҳияҳои сарҳадӣ омехтаанд ё ки аз рӯи ихтисос иваз кардани ҷой, маъмулан забонҳои гурҷӣ, арманӣ, озорбойчонӣ ва русиро медонад. Дар Осиёи Миёна қариб ҳар як бошанда метавонад ба забони тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ ҳарф занад. Адиби бузурги ўзбек баромадаш аз оилаи тоҷик Ҳамза Ҳақимзода Ниёзӣ асосгузори театри ўзбек, шоир, драматург ва композитор» (В. Г. Костомаров «Русский язык среди других языков мира», М.1975, саҳ. 34). Қариб ҳамаи бузургони пешин бар замми забони модарӣ як ё якчанд забони ғанию маданияи замони худро медоништананд. Навоӣ ба форсию тоҷикӣ шеър навиштааст. Лермонтов ба забони фаронсавӣ шеър гуфтааст. Абуалӣ ибни Сино ба забони арабӣ асарҳо иншо кардааст (Кибриё Қаҳҳорова) «Садои Шарқ» № 12, 2018, саҳ. 22). Виктор Пекелис андешаҳои оид ба роҳҳои омӯхтани забонҳои хориҷӣ бо овардани далелҳо баён дошта, дар охир тавсия медиҳад, ки барои ёд гирифтани забони хориҷӣ чанд қоида ва роҳҳои «умумӣ» мавҷуд аст, ки ба ҳисоб гирифтани муҳим мебошад. Онҳо зиринҳоянд:

1. Мунтазам ба омӯхтан машғул шудан. Беҳтар аст, ки ҳар рӯз ба омӯзиши машғул гардӣ нисбат ба он ки ҳафтае як бор.

2. Маводи қаблан дар дафтар навиштаро бо худ доштан: калима, ифодаҳо, қоидаҳо, матн ва ғайраҳо.

3. Шакли машғулиятро гуногун кардан: хондан, баъд шундан, сипас грамматика, баъд навиштан ва ғайраҳо.

4. Калимаро дар матн ёд гирифтани аз рӯйхати қатор овардашуда.

5. Ҳар қадар бештар хондан сарфи назар аз он ки маънояш фаҳмо не.

6. Бештар аз ёд кардани матнҳо.

7. Ифодаҳои серистеъмоли монанди «бояд гуфт», «ба таваччуҳи», «ба назари ман», «дорои маъно мебошад», «ичозат диҳед, каме фикр кунам» ва амсоли онҳоро бештар фаро гирифтани.

8. Аз ғалат кардану гуфтан натарсидан, зеро бар асоси он ёд гирифтани. Дар ин асно фурутану хоксорӣ ба манфиати забонмӯзӣ нест.

9. Забон ба мисли қалъаест, ки барои фатҳ кардани он аз тамоми воситаю имконият истифода бояд бурд.

10. Аз вақт бояд самаранок истифода бурд дар нақлиёт, кӯча ва дигар вақти гардиш.

Агар хоҳиш бошад ин ва дигар талабот ба ҳисоб гирифта шавад, ҳар шахс забондон шуда метавонад. Танҳо ва танҳо кӯшишу талоши чиддӣ лозим аст.

АДАБИЁТ:

1. А.А. Леонтьев. Что такое язык?- М., 1976. – 96 с.

2. Абрамов В.П. Созвездие слов.- М., 1989. – 160 с.

3. Брагина А.А. Русские слова в языках мира. М., 1978. – 192 с.

4. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ.- Душанбе, 1977. – 218 с.

5. Григорян Л. Т. Язык мой-друг мой.- М. 1988. – 150 с.

6. Леонтьев А.А. Путешествие по карте языков мира.-М. 1990. – 251 с
7. Новиков А.А. Искусство слова -М.,1982. – 128 с.
8. Пекелис В. Твои возможности, человек.- М. 1984. – 272 с.
9. Сергеев В.Н. Новые значения старых слов.- М. 1979. – 158 с.
10. Шанский Н.М. Русский язык. Лексика. Словообразование.- М. 1975. – 280 с.
11. Калинин А.В. Лексика русского языка.- МГУ, 1978. – 178 с.
12. Костомаров В.Г. Русский язык среди других языков мира. -М., 1975. – 176 с
13. Ҳомид Мачидов. Забони адабии муосири тоҷик қ. 1 -Душанбе, 2007. – 210 с.
14. Ҳомид Мачидов. Сеҳри сухани форсии-тоҷикӣ (мақолаҳои мунтахаб), Душанбе, 2014. – 141 с.

ДАР ҲОШИЯИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ – ҲАСТИИ МИЛЛАТ»

КАРИМОВА Д. – ходими калони илмии Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **E-mail:** saidzoda.nurafshon@mail.ru, **тел.:** +(992) 93 992 26 06

Мақола дар ҳошияи китоби Пешвои миллат «Забони миллат – ҳастии миллат» таҳия гардида, масъалаҳо оид ба мақоми забони тоҷикӣ ҳамчун забони миллӣ ва давлатӣ, забони сиёсат, илму фарҳанг, қонунгузорӣ, равобити байналмилалӣ дипломатӣ, тиҷорат ва дигар воситаҳои иртиботӣ баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои асосӣ: забон, забони тоҷикӣ, илм, фарҳанг, равобити дипломатӣ, ҳастии миллат, манфиятҳои миллӣ, рамзи давлатӣ, ҷаҳонишавӣ.

В КОНТЕКСТЕ «ЯЗЫК НАЦИИ – ДОСТОЯНИЕ НАЦИИ»

КАРИМОВА Д. – старший научный сотрудник Музея образования Академии образования Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни – 45. **E-mail:** saidzoda.nurafshon@mail.ru, **тел.:** +(992)93 992 26 06

В статье дается некоторые комментарий по поводу книги Лидера нации «Язык нации – достояние нации» и обсуждается статус таджикского языка, как национального и государственного языка, и использование языка в качестве политического, научного, культурного, законодательного, международного и дипломатического отношения, торговля и других способов связи.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, наука, культура, достояние нации, национальные достижения, государственный символ, глобализация.

IN THE CONTEXT «LANGUAGE OF THE NATION – THE EXISTENCE OF A NATION»

KARIMOVA D. – Older Researcher of the Museum of the Academy of education of Tajikistan, Dushanbe, 45 Ayni str. **E-mail:** saidzoda.nurafshon@mail.ru, **mob.:** +(992) 93 992 26 06

The article gives some commentary on the Leader of the Nation's book "The Language of the Nation - the Property of the Nation" and discusses the status of the Tajik language as a national and state language, and the use of the Tajik language as political, scientific, cultural, legislative, international trade and other ways of dealing.

Keywords: language, Tajik language, science, culture, the existence of a nation, national achievements, state symbol, globalization.

«Забони мо дар марҳилаҳои ҳассоси таърихи халқамон ҳамеша нақши тақдирсоз бозида, аҷдоди бошарафу тамаддуносои моро аз гирдобҳои ҳаводиси ғарбӣ аз ҷиҳати асрҳои миёна то ба имруз эмин нигоҳ доштааст. Ин аст, ки мо дар зарфи солҳои соҳибистиқлолӣ оид ба эҳё ва густариши забони давлатамон силсилаи тадбирҳои судмандро амалӣ намудаем».
Эмомалӣ Раҳмон

Забон аз бузургтарин омилҳои омили омили, ки натавонанд бартарии инсонро аз дигар маҳлуқоти олам нишон медиҳад, балки бузургӣ, ифтихор ва бурдбории ҳар як миллату халқиятро

муаррифӣ менамояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» дар бораи гузашта ва имрӯзи забон суханҳои нек гуфтаанд. Дар оғози китоб воқеъбинона оварда шудааст: «*Танҳо забон аст, ки дар ҳама даври замон таърихи воқеӣ ва ростиҳои миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад*».

Китоби нави Пешвои миллат доир ба сарнавишти таърихии забони тоҷикӣ, шебу фарозҳои он дар масири зухуру густариш ва зарфиятҳои фароҳу фарогири забони тоҷикӣ маълумот медиҳад. Дар асари зикргашта решаҳои ориёӣ забони тоҷикӣ бо далелҳои кавии илмӣ ва таърихӣ исбот шудаанд. Ҳамчунин даврабандии таърихии забони тоҷикӣ дар асоси маводи нави илмӣ матраҳ шудааст.

Дар маҷмӯъ асари мазкур фарогири бузургтарин сарчашмаҳои таърихӣ тамаддуни тоҷикон аст. Хусусан, Пешвои миллат таърихи пайдоиши забони тоҷикиро дар фасли алоҳидаи китоб таҳти унвони «Забони миллат – ҳастии миллат» баён кардааст.

Зикр мешавад, ки зодгоҳи асосии забони тоҷикӣ Хуросону Мовароуннаҳр, соҳили чапу рости рӯди Ому, хусусан қаламрави ҳозираи Тоҷикистон аст. Ҳамзамон дар асар доир ба сарнавишти забони тоҷикӣ дар замони истилои араб дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ маълумоти илмӣ оварда шудааст, ки он барои пажӯҳиши дурнамои забоншиносӣ дастури муфиди илмӣ маҳсуб мешавад.

Таъкид шуд, ки бобҳои алоҳидаи асар дар заминаи осор ва матнҳои илмӣ, таърихӣ ва адабӣ, омилҳои эҳёи забони тоҷикӣ, ки дар аҳди Тоҳириёну Саффорӣён ва махсусан дар замони шукуфоии давлатдорӣ тоҷикон – Сомониён ба авҷи аъло расида буд, таълиф гардидаанд.

Дар маросими муаррифӣ асари нави Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, олимон, президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ, донишмандони шинохтаи кишвар ва дигарон доир ба паҳлуҳои таърихӣ илмӣ ин асари арзишманд ибрази назар намуда, таъкид доштанд, ки асари мазкур на танҳо барои мо, тоҷикон, балки тамоми форсиабонони дунё хизмати бузург хоҳад кард.

Нашри китоби нави Пешвои миллат идомаи мантиқии таҳқиқот дар самти худшиносии миллӣ ва амалӣ намудани ормонҳои миллии тоҷикон арзёбӣ гардида, он дар забоншиносии тоҷик ва илми ҷомеашиносии муосири кишварамон дастоварди муҳим ва нотақрори илмӣ сиёсӣ маҳсуб мешавад.

Дар тӯли чоряк аср, ки дар назди таърих муддати хеле кӯтоҳ аст, Тоҷикистон ба комёбиҳои намоёни сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ ноил гашт, ки ҷамъбаст ва ҳулосабарорӣ аз онҳо дар таҳкими дастовардҳо ва иқдоми навбатии рушди ҷомеа хеле муҳим аст. Дастоварди беназир дар соҳаи забони давлатӣ низ ба даст омад: дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати забон ташаккул ёфта, аз пай таҷрибаи пурарзиш овард.

Заминаи объективӣ таҳаввулоти забониву забоншиносӣ, ки рӯи кор омад, Истиқлолияти милливу давлатист. «*Истиқлолият ба забон робитаи бевосита дорад, - гуфтаанд Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 15-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ 8 сентябри соли 2006. - Инкишофи рушди забон нишондиҳандаи пешрафт ва комёбиҳои миллат ва давлат аст. Забони тоҷикӣ, ки аз шевотарин, ганитарин ва қадимтарин забонҳост, моро на танҳо ба кишварҳои ҳамзабон ва ҳамфарҳанг мепайвандад, балки онани таърих ва давлатдорӣ мо мебошад.*» Маҳз, Истиқлолият метавонад, ба таҳаввули объективӣ забони адабии миллат роҳи калон боз намояд. Истиқлолият ба забон асолат мебахшад, имконият фароҳам меорад, ки он дар заминаи қонуниятҳои дохилии худ инкишоф ёбад.

Вожаи «тоҷик» дар сарчашмаҳои таърихӣ беш аз ду ҳазор сол аст, ки дида мешавад. Аммо истилоҳи илмӣ «забони тоҷикӣ» дар садаи бист ба вуҷуд омада, дар давраи Истиқлолият ҷойгоҳи худро ёфт ва бо номи Тоҷикистон вобастагии ногусастанӣ пайдо карда, забони расмӣ он гардид. Имрӯзҳо дар арсаи ҷаҳон забони тоҷикӣ ҷойгоҳи сиёсӣ ва фарҳангии худро дарёфт. Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтаанд: «*Забони*

миллӣ ва ҳамзамон ташаккули пайвастан он дар мақоми забони давлатӣ муҳимтарин рамзи истиқлолияти давлативу сиёсии мо ба ҳисоб меравад. Забони миллӣ яке аз рукнуҳои асосии давлатдорӣ буда, дар пойдорӣ ва таҳкими давлати миллӣ мақом ва нақши муҳим дорад ва ба ҳамин далел забони миллат бунёд ва пояи давлат маҳсуб мешавад».

Алҳол дар маҳдудаи ин мақола танҳо ҳаминро гуфтанием, ки аз забонҳои дигар ҳар чӣ зарур ва ба қоидаву қонунҳои забони модаринамон хилоф набошад, иқтибос кардан мумкин аст. Дар назар бояд дошт, ки рисолати аҳли ҷомеа инкишоф додани забон аст. Офаридгори забон халқ аст, устодони суҳан – шоирону нависандагон забонро сайқал медиҳанд, олимони суҳаншинос қоидаву қонуниятҳои забонро муайян менамоянд, ҳамагон якҷо аз рӯйи меъёрҳои баён амал намуда, ҳамарӯза дар рушди забон мусоидат мекунанд. Саҳм гузоштан дар ҳалли масъалаҳои амалкарди забон аз вазифаҳои муҳими ҳамагон дар мақоми касбу кори худ мебошад, ки дар ин бора Сарвари давлат дар суҳанронии худ ба ифтихори 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 сентябри соли 2016 таъкид доштанд: *“Ба шукронаи соҳибхистириву соҳибватанӣ вазифаи муқаддаси ҳар як фарди бонангу номуси миллат аз он иборат аст, ки асолати забони тоҷикиро чун неъматӣ бебаҳо ҳифз намояд ва барои инкишофи он саҳм гузорад. Ин забон, ки забони модарини мост, барои мо – тоҷикон чун шири модар муқаддас мебошад”*.

Аз ҷумлаи вазифаҳои ҷомеа, ки айём тақозо дорад, инхоро ном бурдан мумкин аст:

1. Сифату самаранокии омӯзиши забони тоҷикиро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ беҳтар намоем.
2. Забонмӯзиро аз таълими қолабӣ ба инкишофи воқеии нутқи хаттию дахонӣ равона созем.
3. Забони тоҷикиро забони таҷағҳои омӯзиши забонҳои бонуфузи хориҷӣ, хосатан русию англисӣ қарор диҳем.
4. Бо назардошти такмили сатҳи забондонӣ, ки аз аломатҳои муҳими фарҳанг ва салоҳияти касбист, дастурҳои омӯзишӣ ва луғатномаҳоро ба китобҳои рӯйимизии худ табдил диҳем.
5. Ба ҳусни баёни худ ҳамчун ҷузъи таркибии маданият ва ахлоқи ҳамида ҳамеша ва дар ҳама маврид эътибор диҳем.

Агар сесад забон донӣ, фузун нест,
Ҳама рӯзе ба кор ояд забун нест.
Надонӣ гар забони миллати худ,
Пушаймонӣ надорад оқибат суд.

Хушбахтона, дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ дар қорҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ мақому мартабаи олии касб намуд. Забони тоҷикӣ ҳамчунин, забони давлатӣ омили муҳими иттиҳод ва ҳамбастагии миллатҳо ва халқиятҳои сокини ҷумҳури маҳсуб меёбад.

Таъкиду роҳбаладии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моро водор менамояд, ки дар бораи таърихи забон ва дигар арзишҳои миллӣ таҳлилу тадқиқоти зиёде дошта бошем, ки ба воситаи онҳо дар замири ҷавонон худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллиро мустаҳкам намоем. Вазифаи муҳиме, ки имрӯз пешорӯи аҳли илму маорифи кишвар қарор дорад, ин ба мақоми комили забони илм расонидани забони тоҷикӣ аст.

АДАБИЁТ:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат — ҳастии миллат. Китоби 1.//Ба суйи пояндагӣ. Душанбе, ЭР-граф. 2016. – 364 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ// Душанбе, Маориф. 2016. – 132 с.
3. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ. Душанбе, Маориф. 1977. – 231 с.
4. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ. Душанбе, Маориф. 2003. – 145 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Душанбе, Нигор. 2007. – 210 с.
6. Ҳомид Мачидов. Забони адабии муосири тоҷик//ҷ.1. Душанбе, Сифат. 2007. –190 с.

**МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY****ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАНДАРТ И СТРАТЕГИЯ
КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических и фармацевтических наук, профессор, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 45. **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **тел.:** + (992) 88 887 79 17

САФАРЗОДА С. – специалист Управления начального и среднего специального образования Министерства образования и науки Республики Таджикистан г. Душанбе, ул. Ниссормухаммад, 13 а. **E-mail:** safarzoda 07@mail.ru. **тел.:** + (992) 98 585 50 80

В статье рассматриваются стратегические направления применения компетентностного образования в Республике Таджикистан на основе государственного стандарта. Государственный стандарт является документом, устанавливающим критерии оценки знаний, навыков и умений, а также компетенций учащихся и студентов во всех учебных заведениях Республики Таджикистан. Более того, государственные образовательные стандарты – это совокупность норм, выражающая существо образования, важность и периоды обучения, объем учебной нагрузки, степень овладения знаниями учащимися и студентами, устанавливающая главные потребности в оснащении процесса обучения, содержимое учебных программ и определение уровня знаний в образовательных учреждениях с учетом национальных и общечеловеческих достижений. Показаны условия, при которых можно достичь уровня параллельного согласования действий и эффективного движения образовательного локомотива под названием “стандарт – компетентность”.

Определены направления повышения эффективности образования при реализации компетентностного подхода в процессе составления стандартов сферы образования, главные параметры компетентностного образования. Авторам указаны пути преобразования концептуальной основы и методологии образования при осуществлении компетентностного подхода на базе реализации основополагающих положений государственного стандарта. Названы функции и миссии предметного стандарта в зависимости от задач, которые стоят перед ним в плане продуктивной реализации в ходе учебного процесса. Дается определение понятиям “компетенция”, “компетентность”, “компетентностный подход”.

Ключевые слова: образование, образовательные стандарты, образовательные программы, компетенция, компетентностный подход, учащиеся, студенты, образовательное учреждение.

**СТАНДАРТИ ДАВЛАТӢ ВА СТРАТЕГИЯИ ТАҲСИЛОТИ
БОСАЛОҲИЯТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори ҷумҳурии биологӣ ва фармацевтӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **тел.:** + (992) 88 887 79 17

САФАРЗОДА С. – мутахассиси Раёсати таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ниссормухаммад, 13 а. **E-mail:** safarzoda 07@mail.ru., **тел.:** + (992) 98 585 50 80

Дар мақолаи мазкур самтҳои татбиқи таҳсилоти босалоҳият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси стандарти давлатӣ баррасӣ шудаанд. Стандарти давлатӣ ҳуҷҷате мебошад, ки меъёрҳои арзёбии дониш, малака ва маҳорат, инчунин салоҳияти хонандагон ва дошишҷӯёнро дар ҳама муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии

Тоҷикистон муайян месозад. Илова бар ин, стандартҳои давлатии таҳсилотӣ – ин маҷмӯи меъёрҳои, ки муҳтавои таҳсилот, муҳимияти он, давраҳои таҳсилот, ҳаҷми сарбории таълим, дараҷаи азҳудкунии дониш аз тарафи хонандагон ва донишҷӯёнро ифода мекунад ва ниёзҳои асосиро нисбат ба таъмини таълим, мазмуни барномаҳои таълим ва арзёбии дараҷаи дониш дар муассисаҳои таҳсилотӣ бо назардошти комёбиҳои миллӣ ва умумибашарӣ муқаррар мекунад. Шароите, ки дар онҳо ба дараҷаи баробарсамтӣ мувофиқасозии амалиёт ва ҳаракати пешқадами таҳсилот тибқи номгӯи «стандарт-салоҳиятноки» ноил шудан мумкин аст, нишон дода шудааст.

Самтҳои баланд бардоштани самаранокии таҳсилот ҳангоми амалӣ гардонидани муносибати босалоҳият дар раванди мураттаб соختани стандартҳои соҳаи маориф, нишондодҳои асосии таҳсилоти босалоҳият муайян шудаанд. Муаллиф ҳамчунин роҳҳои табодули асосҳои концептуалӣ методологии таҳсилотро ҳангоми амалигардонии муносибати босалоҳият дар асоси истифодаи асоситарин қисматҳои стандарти давлатӣ зикр намудааст. Хусусият ва нақши стандарти фаннӣ вобаста ба масъалаҳои дар назди он гузошташуда барои истифодаи самараноки он шарҳ дода шудааст. Инчунин мафҳумҳои “салоҳият”, “салоҳиятноки” ва “муносибати босалоҳият” тавзеҳ гардидаанд.

***Вожаҳои асосӣ:** таҳсилот, стандартҳои таҳсилотӣ, барномаҳои таҳсилотӣ, салоҳият, муносибати босалоҳият, хонандагон, донишҷӯён, муассисаи таълимӣ.*

STATE STANDARD AND STRATEGY OF COMPETENCE EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***BOBIZODA G.M.** – Academician of the Tajik Education Academy, Doctor of biological and pharmaceutical sciences, professor, President of the Tajik Education Academy, Dushanbe, Ayni Str. 45, **E-mail:** bobievgm@mail.ru, **mob.:** + (992) 88 887 79 17*

***SAFARZODA S.** – Specialist, Department of Primary and Secondary Special Education, Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, 33 Dushanbe, Nissormuhammad Str. 13 a. **E-mail:** safarzoda 07@mail.ru., **mob.:** + (992) 98 585 50 80*

This article discusses the strategic directions for the use of competency education in the Republic of Tajikistan based on the state standard. The state standard is a document that establishes the criteria for assessing the knowledge, skills and abilities, as well as the competencies of students and students in all educational institutions of the Republic of Tajikistan. Moreover, state educational standards are a set of norms expressing the essence of education, the importance and periods of study, the volume of study load, the degree of knowledge acquired by students and students, establishing the main needs in equipping the learning process, the contents of curricula and determining the level of knowledge in educational institutions with taking into account national and universal achievements. The conditions are shown under which a level of parallel coordination of actions and an effective movement of an educational locomotive called “standard - competence” can be achieved.

The directions of improving the efficiency of education in the implementation of the competence approach in the process of drawing up standards of the education sector, the main parameters of competence education are determined. The author points out ways to transform the conceptual framework and methodology of education in the implementation of the competence approach based on the implementation of the fundamental provisions of the state standard. The functions and missions of the subject standard are named depending on the tasks that they face in terms of productive implementation during the educational process. The definition of the concepts of competence, competence, competent approach

***Keywords:** education, educational standards, educational programs, competence, competence-based approach, pupils, students, educational institution.*

Государственные образовательные стандарты являются важнейшим инструментом претворения в жизнь государственной политики в отрасли образования Республики Таджикистан. Стандарт образования - важнейший нормативно-правовой акт, устанавливающий от имени государства наиболее общие нормы и правила, которые регулируют деятельность системы образования.

Государственный стандарт составлен с учетом требований очень важных нормативных документов, устанавливающих направление и стратегию развития образования Республики Таджикистан, в первую очередь, это Конституция Республики Таджикистан, Закон РТ «Об образовании» [6], Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 г. [8], Государственный стандарт общего образования в Республике Таджикистан [5] и др.

Во введение Национальной стратегии развития образования РТ до 2020 года (далее – Национальная стратегия) отмечается:

«В Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года учтены основные приоритеты целей развития тысячелетия, цели и задачи "Образования для всех" и другие значимые стратегические документы Республики Таджикистан. Данный документ должен содействовать решению существующих проблем, обеспечить скоординированность действий Правительства Республики Таджикистан, заинтересованных министерств, ведомств и гражданского общества на приоритетных направлениях развития образования и осуществление долговременных целей реформирования системы образования. Данный документ также является основой для более рационального выделения государственных ресурсов и для привлечения средств доноров в решении существующих проблем, стоящих перед системой образования. Национальная стратегия направлена на обновление системы образования с тем, чтобы оно могло в полной мере выполнять миссию ключевого ресурса благосостояния общества и граждан, а также эффективно отвечать на вызовы экономики развивающейся страны и процессов глобализации. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года разработана с учетом позитивного мирового опыта и его адаптации к реальным условиям и перспективам развития страны.» [8, 3].

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» отмечается: «Государственные образовательные стандарты – это комплекс норм, отражающих содержание образования, значение и сроки обучения, объем учебной нагрузки, уровень усвоения знаний обучающимися, определяющих основные требования к обеспечению процесса обучения, содержанию учебных программ и оценке уровня знаний в образовательных учреждениях с учетом национальных и общечеловеческих достижений» [6, 5].

Все формы и виды оценивания компетенций (знания, умения и навыки) субъектов обучения осуществляются на базе положений Государственного стандарта [5]. Вопросы и контрольные задания для полугодовых, годовых и переходных аттестаций составляются на основе перечня компетенций, установленных государственным стандартом и предметной учебной программой.

В целях реализации Национальной стратегии Министерство образования и науки РТ, начиная с 2015 года начало внедрение компетентного подхода в обучении в общеобразовательных учреждениях.

Наряду с разработкой новых учебников и учебных программ были разработаны также стандарты по школьным предметам. В целях поддержки авторов учебников специалистами МОН РТ и его подструктур были разработаны и изданы методические пособия по разработке стандартов, учебных программ и книг для учителей [10], были опубликованы другие методические пособия и статьи по различным проблемам теории и практики внедрения компетентного подхода к обучению [1; 2; 3; 4; 7; 9].

В связи с осуществлением вышеуказанных задач и соответствия нормативно-правовых актов к вызовам современного развития системы образования возникает несколько вопросов:

1. Почему так важен государственный стандарт в современном образовательном пространстве, в том числе в русле компетентностного образования?

2. Каковы принципиальные предназначения стандарта для выработки механизмов и стратегии компетентностного образования?

3. Что такое компетенция и компетентность?

Эти вопросы давно уже фигурируют на повестке дня многочисленных научных исследований, являются объектом бурных обсуждений. Это не случайная постановка вопроса и более того поистине глобальная ситуация, требующая консолидированного подхода и выработки эффективных действий и решений по нормализации процесса получения качественного образования подрастающим поколением и студенческой молодежью современной бурной и многополярной жизни.

В порядке четкого и логического раскрытия сути вопроса отметим, что государственный стандарт не мыслим без учета соответствующих социально-педагогических постулатов и концепций:

- равноправие граждан в приобретении качественного образования;
- законность, уважение прав и свобод граждан;
- обязательность основного общего образования;
- доступность среднего общего образования и возможность его продолжения на следующих звеньях образовательной системы на основе конкурса;
- превосходство национальных и общечеловеческих ценностей, гуманистическая значимость содержимого образования, свободное развитие личности;
- общественное управление сферой образования и отчетливость его деятельности;
- непрерывность образования;
- интегрирование образования, науки и производства;
- учёт в обучении индивидуальных способностей и возможностей учащегося.

При этом наиболее важными являются нормативные документы, регламентирующие содержание образования с тремя основными уровнями его формирования: 1) уровень общего теоретического представления; 2) уровень учебного предмета; 3) уровень учебного материала.

Государственный стандарт построен так, чтобы учебный процесс строился на учёте знаний, умений и базовых навыков, на учёте способностей учащегося и студента вуза, и только тогда он будет удовлетворять их образовательные потребности.

В каком случае можно достичь уровня параллельного согласования действий и эффективного движения образовательного локомотива под названием “стандарт – компетентность”?

На наш взгляд, будет эффективным, если:

- субъекты обучения (учащиеся, студенты) получают образование на базе приобретенных знаний, умений и навыков;
- процесс усвоения образовательной информации интересен и увлекателен;
- учеба открывает широкие горизонты получать и усваивать новый учебный материал, приобретать новые навыки;
- ответственность педагога и субъекта обучения за результаты образования;
- учитель/преподаватель использует различные методы и приёмы обучения с целью формирования прочных знаний, умений и навыков;
- учитель/преподаватель предоставляет субъектам обучения возможность сотрудничества в процессе решения учебных задач и формирования навыков, умений;
- процесс обучения ориентирован поглавному вопросу - “как думать”, а не “о чём думать”;
- неудача в учебе, как и успешность, считается закономерной частью процесса познания.

Новые стандарты в отрасли образования в Республике Таджикистан призваны обеспечить преемственность и перестройку системы образования, так как составлены с принятием во внимание признанных в мире и в республике психолого-педагогических концепций, принципов и идей. Именно концептуальность и методологическая

фундаментальность подходов к созданию новых образовательных стандартов обеспечивает многообразие и гибкость конкретных технологий обучения и воспитания. При этом стратегической задачей реформирования школьного и вузовского образования ныне является обновление его содержания, технологий (методов, средств и форм) обучения и достижения на этой основе нового качества результатов образования.

Новые стандарты образования Республики Таджикистан сохраняют идеи, реализованные в предшествующих стандартах, но в новых стандартах эти идеи реализованы по-новому, с учетом новых педагогических концепций. Кроме того, в новых стандартах отражены и реализованы многие продуктивные идеи, которые имеют большой потенциал в обеспечении, прежде всего, качественного образования.

Реализация компетентного подхода с опорой на базовых принципах образовательного стандарта подразумевает деятельную активность субъектов обучения. Отсюда при составлении новых стандартов образования цели общего образования представлены в виде совокупности ключевых задач с отражением в них формирования личности.

Почему так важна взаимосвязь стандарта и компетентности субъектов обучения в образовательном пространстве?

Давайте проанализируем суть стандарта в общем контексте образовательной компетентности обучаемых. Так, в новых образовательных стандартах Республики Таджикистан на передний ряд вместе с общей грамотностью выходит умение обучающихся мыслить творчески, разрабатывать и проверять гипотезы, проявлять инициативу и т.п. Это и есть один из важнейших и желаемых итогов образования.

Применение компетентного подхода при составлении стандартов сферы образования связано с тем, что его применение увеличивает эффективность образования по таким направлениям:

- социальная и личностная значимость итогов образования;
- крепкое овладение знаниями, позволяющее самостоятельно их анализировать и синтезировать;
- дифференциация обучения с удержанием общей структуры знаний;
- рост мотивации и интереса к учению;
- предоставление возможностей для всестороннего воспитания личности на базе образования многогранной учебной деятельности, способствующих благополучному овладению знаний, умений, навыков и образованию основ мировоззрения, а также компетентности в любой предметной сфере изучения.

Главными параметрами компетентного образования можно считать следующее: а) личностное развитие, б) социальное развитие, в) когнитивно-познавательное развитие и г) коммуникативное развитие [4, 18-20].

На наш взгляд, компетентный подход на базе реализации основополагающих положений государственного стандарта устанавливает преобразование концептуальной основы и методологии образования, что находит свое отражение в следующем:

- цели обучения устанавливаются не как приобретение знаний, способностей, навыков, а как **образование способности учиться, обладание действенными и настоящими компетенциями - способностями;**
- внесение содержимого обучения в контекст разрешения насущно важных проблем;
- целеустремленное планирование индивидуальных образовательных траекторий любого обучаемого;
- учебно-педагогическая совместная работа как главенствующее направление в свершении целей образования.

В пределах компетентного подхода к образованию его итоги непосредственно имеют зависимость с личностным развитием. Другими словами, итоги образования отражены в предметном формате и владеют природой универсальных способностей.

В Республике Таджикистан соблюдение положений государственного стандарта образования регламентирует составление типовой учебной программы, в которой определены система знаний, умений, навыков, распределение учебного материала по годам обучения с принятием во внимание возрастных возможностей субъектов образования, научно-методическое обеспечение, необходимое для эффективного усвоения потока информации. Типовая учебная программа концентрирует в себе и отражает требования педагогики, психологии и методики обучения, развитие которых периодически определяет необходимость пересмотра учебных программ.

Каждый предметный стандарт выполняет свою функцию и миссию в зависимости от тех задач, которые стоят перед ним в плане продуктивной реализации в ходе учебного процесса. Так, например:

- ❖ разъяснить сущность компетенций – предметных, личностных и метапредметных – на уроках;

- ❖ научить учителя/преподавателя строить обучение таким образом, чтобы учащиеся/студенты самостоятельно анализировали учебный материал, таблицы и делали соответствующие выводы, приобретая при этом различные типы компетенций: предметные, личностные, метапредметные;

- ❖ продемонстрировать учителю/преподавателю все возможные средства и критерии оценивания результатов учебной деятельности в различных видах репродуктивной деятельности субъектов обучения;

- ❖ показать необходимый и реальный уровень предметных, личностных и метапредметных компетенций, формируемых на уроках по тому или иному предмету;

- ❖ помочь учителю сформулировать и реализовать в обучении нравственные и другие ценные для воспитания личности компетенции.

В целях установления уровня сформированности той или иной компетенции, в стандарте приводятся индикаторы (показатели), из которых складывается та или иная компетенция.

В рамках реализации компетентностного образования в настоящее время наблюдаются трансформационные изменения: если прежде показателями качества работы педагога считались такие аспекты, как составление и применение календарного и поурочного плана, качество проверки ученических тетрадей, то теперь контролируются результаты обучения учащихся – степень усвоения школьниками различных компетенций. При этом акцент делается в сторону правильной организации сбора информации, указывающей на степени усвоения компетенций учащимися.

Компетентность и компетенция – взаимозависимые воззрения. Если **компетенция** – система воззрений и действий, отображающих объект и дающих возможность субъекту эффективно взаимодействовать с ним в определенных обстоятельствах, то **компетентность** – учебно-образовательный опыт субъекта обучения. Иначе, компетентность необходимо подразумевать как неотъемлемую часть субъектного опыта, плодотворно применяемого посредством всех видов деятельности, направляемых и определяемых компетенцией.

Компетентностный подход – это сосредоточенность на итоги образования, где в виде итогов принимается не сумма приобретенной информации, а умение человека вести себя в разнообразных сложных обстоятельствах.

В реализации данного вопроса востребуется применение разнообразных, в частности, инновационных форм обучения, последующей перестройки учебно-программной и методической документации, регулирующей образовательный процесс. Претворение в жизнь последних способствует созданию открытой системы обучения учащихся и студентов, отражающейся в умении подготовленных специалистов быстро осваивать позитивные достижения в мировой и отечественной практике, способности формулировать и применять новые инновационные образовательные цели и задачи в рамках интегрирования Таджикистана в мировое образовательное сообщество.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноқӣ. Модули таълимӣ оид ба татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ. Мураттибон: Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Зиёев Қ. ва дигарон. – Душанбе, 2016. – 65 с.
2. Байзоев, А. Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим/А.Байзоев. - Душанбе, 2018. – 40 с.
3. Байзоев, А. Проблемы оценивания уровня знаний детей с ограниченными возможностями в условиях компетентного подхода к обучению/А.Байзоев //Материалы третьей Международной конференции: Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения. – Душанбе: Нигор, 2017. – с. 25 – 31.
4. Бобизода, Г. Муносибати босалоҳият дар таълим. // Бобизода Г., Исрофилниё Ш., Имомназаров Д., Байзоев А. – Душанбе, Ирфон 2017. – 76 с.
5. Государственный стандарт общего образования в Республике Таджикистан // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2015 года, №494
6. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» //Известия Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013., №7, ст.532; 2014., №3, ст.156; Закон РТ от 26.07.2014, № 1125. – Душанбе, -2013. – 116 с.
7. Лутфуллозода, М., Бобизода Г. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаққули онҳо/М.Лутфуллозода, Г.Бобизода – Душанбе, 2017. – 88 с.
8. Национальная стратегия развития образования в Республике Таджикистан до 2020 г. // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2012 года, №334. –Душанбе, 2012. – 105 с.
9. Низоми таълими салоҳиятноқӣ. Модули таълимӣ барои татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ. Мураттибон: Ниёзов Ф., Зиёев М. ва дигарон. – Душанбе, 2016. – 36 с.
10. Таҳияи стандарт, барномаи таълим ва роҳнамои омӯзгор барои зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (дастури методӣ) // Мураттибон: Бобизода Г., Зиёев Х., Ақобиров Ш., Исоев К., Байзоев А., Алиев А. – Душанбе: Нигор, 2018. – 52 с.

ОБУЧЕНИЕ УЧИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических и фармацевтических наук, профессор, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни - 45. **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **тел.:** + (992) 88 887 79 17

УТИЛОВА А.М. – старший преподаватель Инновационного Евразийского университета Республики Казахстан, г. Павлодар, Ломова - 45. **E-mail:** aigulutilova@mail.ru **тел.:** + 87058616506

В статье рассматривается вопрос обучения педагогов школ формированию исследовательской компетенции учащихся

Ключевые слова: обучение, компетенция, исследование, эксперимент, формирование, учащиеся, школа, учитель.

ТАЪЛИМИ ОМУЪЗГОРОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИЙ ОИД БА ТАШАҚҚУЛ ДОДАНИ САЛОҲИЯТИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОН

БОБИЗОДА Г.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармацевтӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **тел.:** + (992) 88 887 79 17

УТИЛОВА А.М. – омӯзгори калони Донишгоҳи инноватсионии Евроазияи Чумҳурии Қазоқистон ш. Павлодар, Ломова-45. **E-mail:** aigulutilova@mail.ru **тел.:** + 87058616506

Дар мақола масоили омӯзиши омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ оид ба ташаққули

додани салоҳияти таҳқиқоти хонандагон дар курсҳои тақмили ихтисос мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Вожаҳои асосӣ: таҳсил, салоҳият, таҳқиқот, озмоиш, ташаккул, хонандагон, мактаб, омӯзгор.

TRAINING OF SCHOOL TEACHERS FORMING RESEARCH COMPETENCE OF STUDENTS

BOBIZODA G.M. – Academician of the Tajik Education Academy, Doctor of Biological and Pharmaceutical Sciences, Professor, President of the Tajik Education Academy, Dushanbe, 45 Ayni Str., **E-mail:** bobievgm@mail.ru, **mob.:** + (992) 88 887 79 17

UTILOVA A.M. – Senior Lecturer, Innovative University of Eurasia of the Republic of Kazakhstan, Pavlodar, 45 Lomov Str. **E-mail:** aigulutilova@mail.ru, **mob.:** + 87058616506

The article deals with the issue of teaching school teachers the formation of research competence of students

Keywords: training, competence, research, experiment, formation, students, school, teacher.

Для того, чтобы сформировать исследовательскую компетенцию учащихся необходимо проводить целенаправленную работу с учителями. Организация работы с учителями должна начинаться с их обучения, поэтому нами была разработана программа семинара «Методология научных исследований» рассчитанная на 36 часов. Содержание семинара было построено на основе учебно-методического пособия «Организация научно-исследовательской работы в школе», авторами которого являются Утилова А.М., Сатынская А.К. Данное учебно-методическое пособие рекомендовано к использованию Министерством образования и науки Республики Казахстан.

Содержание семинара ориентировано на обучение учителей ведению научной работы, содержание курса базируется на основах методологии научного исследования и традициях оформления такого рода работ.

Проводя обучающий семинар с учителями, мы запланировали рассмотрение следующих вопросов: этапы подготовки исследовательской работы, написание научно-понятийного аппарата, структура научно-исследовательской работы.

Обучая педагогов исследовательской деятельности, следует обращать их внимание на этапы подготовки научной работы, который включает [1]:

1. Теоретическая часть-изучение и реферирование литературы по теме исследования;

2. Практическая часть-сама исследовательская работа, а также поиск и обработка различных источников по выбранной теме исследования, обработка и анализ результатов;

3. Оформление исследовательской работы

Выполняя исследовательский проект, необходимо выполнить все семь его этапов:

1. Формулирование темы;

2. Формулирование цели и задач исследования;

3. Теоретические исследования;

4. Экспериментальные исследования;

5. Анализ и оформление научных исследований;

6. Внедрение и эффективность научных исследований;

7. Публичное представление работ на различных конкурсах, конференциях, чтениях

Начиная с работы над проектом исследования, прежде всего, следует обратить внимание на содержание темы, так как правильно выбранная тема и цели работы, а также выбор или отработка методики проведения исследования являются залогом успеха.

Анализируя процедуру подготовки и проведения исследования, можно сказать, что 1/3 времени –исследователь тратит на сбор материала во время наблюдения или на проведение эксперимента, а также 1/3 времени- на обработку материала, его анализ и обобщение, написание текста работы.

Поэтому на подготовительном этапе рекомендуется не только выбрать тему исследования и формулировать его задачи, но и собрать больше информации о предмете исследования путем ознакомления с литературой или обсуждения темы со специалистами с этой сфере. Перед проведением исследования необходимо подробно изучить данный вопрос по литературным источникам, или по другим данным.

Важнейшее основание для выбора темы исследования –это наличие какого-либо противоречия или отсутствие объективных данных. К основным критериям выбора темы исследования можно отнести следующее:

Тема должна представлять интерес не только в данное время, но и в будущем.;

- Тема должна быть интересной как для ученика, так и для учителя, оба должны быть мотивированы и их совместная работа может быть реализована на примере «мастер-ученик»;

- Тема исследования должна быть реализуема в имеющихся условиях и это значит, что по выбранной теме должны быть доступны оборудование и литература;

- Формулировка темы отражает сосуществование в науке уже известного и еще не исследованного, т. е. процесс развития научного познания. Учитывая это очень ответственным этапом в подготовке исследования становится этап обоснования актуальности темы.

В своей практике для выбора темы исследования предлагаю учащимся ответить на следующие вопросы:

1.Что мне интересно больше всего?

2.Чем я хочу заниматься в первую очередь?

3.Чем я чаще всего занимаюсь в свободное время?

4.По каким учебным предметам я получаю лучшие отметки?

5.Что из изученного в школе хотелось бы узнать более глубоко?

6.Есть ли что-то такое, чем я особенно горжусь?

При выборе темы исследования следует обратить внимание на технологические схемы определения темы исследовательской работы. В настоящее время можно выделить несколько вариантов технологической схемы определения темы исследовательской работы.

Тема исследовательской работы может быть определена, например, на основе теоретического исследования проблем науки. Такой выбор темы исследовательской работы базируется на самостоятельном исследовании теории науки, трудностей в ее изучении, способов их преодоления, предложенных в научных трудах. В этом случае работа в основном носит теоретический характер.

В научно-исследовательском проекте важно правильно выстроить научно - понятийный аппарат исследования – это актуальность, цель, задачи, гипотеза, методы исследования, новизна и практическая значимость темы.

Выполнение исследовательского проекта требует ведения дневника исследования, который начинается заполняться с выбора проблемы исследования. Определенной формы дневника исследования нет, мы разработали свою, включающую следующие разделы (таблица 1).

Таблица 1 -Форма ведения дневника исследователя

№	Дата	Что делал	Результат
1			
2.			
3.			

В работе с литературными источниками в своей практике использую карточки размером 10*10 см, которые вырезаю из обыкновенного картона или иногда белого

листа (рисунок 1). Титульная сторона карточки содержит информацию о названии литературного источника, автора, издательства, количества страниц, года издания (вся информация пишется обыкновенной шариковой ручкой). Обратная сторона карточки включает краткую информацию, которую мы берем с данного литературного источника. Работа по такой системе помогает потом составлять список использованной литературы.

<p>А.М.Утилова, А.К.Сатынская</p> <p>Организация научно-исследовательской работы в школе: учебно- методическое пособие/ А.М.Утилова, А.К.Сатынская - Астана: Изд-во ЭлНаир, 2015.-112с</p>	<p>В пособии рассматриваются теоретические и практические вопросы опытно-поисковой и экспериментальной работы в школе: определение проблематики, выбор темы, уточнение исходных фактов и теоретических положений, литературное оформление работы</p>
--	--

Рисунок 1. Пример оформления карточки при работе с литературными источниками

Необходимо научиться отбирать материал необходимый для проекта и делать ссылки на их использование, например [1, с.56]. В работе иногда бывают случаи, когда научный руководитель исследовательского проекта — это учитель школы или сотрудник Вуза не имеют возможности часто встречаться с учащимися по выполнению проекта. Для решения данного вопроса можно составить индивидуальный план работы учащегося по исследовательскому проекту. В индивидуальном плане на учебный год планируется работа учащегося с отметкой о выполнении (таблица 2).

Таблица 2- Индивидуальный план подготовки учащихся к выполнению научно – исследовательской деятельности

Ф.И.О. учащегося			
Тема			
№	Название мероприятия	Сроки выполнения	Отметка о выполнении
1	Выбор раздела предметной области предполагаемого исследования	Сентябрь	
2	Постановка проблемы. Формулирование цели исследования, гипотезы, объекта и предмета исследования	Сентябрь-октябрь	
3	Работа с литературными источниками. Составление базы данных прочитанной литературы	Февраль – март	
4	Поиск, накопление и обработка научной информации по теме исследования. Изучение научных документов и изданий по рассматриваемой теме	Апрель	
5	Выбор и освоение методики исследования и ее отдельных элементов. Основной сбор экспериментальных данных по теме работы	Май	

6	Планирование и проведение экспериментальных исследований по теме проекта	Май-июнь	
7	Оформление результатов научной работы. Составление аннотации, энциклопедической справки	Июль	
8	Написание реферата по выбранной теме. Представление обзора литературы и источников	Сентябрь	
9	Составление и оформление научной работы	Сентябрь	
10	Получение внешней рецензии. Написание статей, тезисов в материалах научно-практических конференций	Октябрь	
11	Подготовка публичного выступления	Октябрь	
12	Выступление на школьных, городских, областных конференциях, конкурсах	Октябрь	

Индивидуальный план подготовки учащихся к выполнению научно – исследовательской деятельности – это инструмент, с помощью которого ученик занимается целенаправленной и планомерной работой и развивает необходимые в себе качества и навыки.

В исследовательской работе обязательно должен быть поставлен к эксперимент и проведено наблюдение, в некоторых исследованиях используется теоретический метод исследования. Выбранные методы исследования зависят от темы исследования. В некоторых исследовательских работах проводится эксперимент.

Эксперимент - также опыт, в научном методе- это метод исследования некоторых явлений в условиях, управляемых наблюдателем. Отличается от контроля активным взаимодействием с исследуемым объектом

Этапы эксперимента:

1. Подготовительный;
2. Проведение эксперимента.

По результатам проведенного исследования необходимо делать выводы, которые должны соответствовать поставленной цели и задачам.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Утилова А.М., Сатынская А.К. Организация научно-исследовательской работы в школе: учебно-методическое пособие/ А.М.Утилова, А.К.Сатынская-Астана: Изд-во Эл-Наир,2015.-112 с.

О РЕЗУЛЬТАТАХ НЕКОТОРЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ В 11 КЛАССЕ ПО ХИМИИ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

(давомаш, аввалаш дар шумораи гузашта)

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических и фармацевтических наук, профессор, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 45. **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **тел.:** + (992) 88 887 79 17

СОБИРОВ Х.М. – учитель химии президентского лицея - интерната для одаренных детей РТ, соискатель АОТ, г. Душанбе, ул. Шерализода, 17 А. **E-mail:** hushang77@gmail.com, **тел.:** + (992) 93 500 77 91

СОБИРОВ М.М. – профессор кафедры химии и биологии Пенджикентского педагогического института, г. Пенджикент, проспект Рудаки, 108. **E-mail:** aircom-remj@mail.ru, **тел.:** +(992) 93 757 61 81

Статья посвящена результатам педагогического эксперимента по определению эффективности использования методики обучения химии на основании компетентностного подхода. Обсуждается эффективность методики при обучении химии в 11 классе с целью укрепления межпредметных связей и формирования умений и навыков использовать приобретенные знания в повседневной жизни.

Ключевые слова: компетентностный подход, методика преподавания, химия, педагогика.

ОИД БА НАТИЧАҶОИ ТАТБИҚИ БАЪЗЕ ТАҶРИБАҶОИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ ДАР СИНФИ 11 ДАР АСОСИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҶИЯТ

БОБИЗОДА Г.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори ҷилмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **тел.:** + (992) 88 887 79 17

СОБИРОВ Х.М. – омӯзгори фанни химияи литсей - интернати президентӣ барои кӯдакони болаёқати ҚТ, унвонҷӯи АТТ, ш. Душанбе, к. Шерализода - 17 А, **E-mail:** hushang77@gmail.com, **тел.:** (992) 93 500 77 91

СОБИРОВ М.М. – профессори кафедраи химия ва биологияи Донишқадаи омӯзгории шаҳри Панҷакент, ш. Пенджикент, хиёбони Рудаки - 108. **E-mail:** aircom-remj@mail.ru, **тел.:** +(992) 93 757 61 81

Мақола ба натиҷаҳои таҷрибаи педагогӣ, ҷиҳати татбиқи усули тадрис дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим бахшида шудааст. Масъалаи натиҷабахш будани усули мазкур дар тадриси синфи 11 аз фанни химия бо мақсади мустаҳкам намудани алоқаи байнифаннӣ, ташаккули малакаи истифодаи донишҳои андӯхта дар тӯли ҳаёт баррасӣ шудааст.

Вожаҳои асосӣ: муносибати босалоҳият, методикаи таълим, химия, педагогика.

THE RESULTS OF SOME PEDAGOGICAL EXPERIMENTS IN THE 11TH GRADE OF CHEMISTRY ON THE BASIS OF A COMPETENCY-BASED APPROACH

BOBIZODA G.M., – Academician of the Tajik Education Academy, Doctor of biological and pharmaceutical sciences, professor, President of the Tajik Education Academy, Dushanbe, Ayni Str. 45, **E-mail:** bobievgt@mail.ru, **mob.:** + (992) 88 887 79 17

SOBIROV KH.M. – Teacher of chemistry of the presidential boarding school for gifted children of the R T., Aspirant of AET, Dushanbe, 17 A, Sheralizoda Str. **E-mail:** hushang77@gmail.com, **mob.:** (992) 93 500 77 91

SOBIROV KH.M. – Professor, Chemistry and Biology Department, Panjakent Pedagogical Institute, Panjakent, 65 Rudaki Ave. **E-mail:** aircom-penj@mail.ru, **mob.:** +(992) 93 757 61 81

The article is devoted to the results of pedagogical experiment to determine the effectiveness of the use of methods of teaching chemistry on the basis of competence approach. The effectiveness of the method in teaching chemistry in the 11th grade is discussed in order to strengthen interrelationships and the formation of skills and abilities to use the acquired knowledge in everyday life.

Keywords: *competency-based approach, teaching methodology, chemistry, pedagogy.*

Актуальность. В последние десятилетия одновременно с развитием науки, поток информации получаемой учащимся постепенно растет. Интенсивное изучение большого количества информации учащимся по традиционным методам обучения подается трудно. Соответственно обработка новых информационных, дальнейшее их использование, а также уровень знаний учащихся склоняется вниз.

В соответствии с литературными сообщениями, в последнее время уделяется особое внимание методам формирования компетенций учащихся, что обусловлено большой практической значимостью приобретенных навыков [1].

В связи с этим разработка новых методик обучения на основе компетентного подхода представляет собой актуальную задачу в плане развития методики преподавания и реализации данной методики в практике преподавания.

С этой целью нами были разработаны методы формирования компетенций учащихся 11 классов по химии, а также изучены эффективности использования методик на основе компетентного подхода и используемые традиционные методики преподавания [2].

Для более углубленного обучения курса школьной программы по химии на основе компетентного подхода были разработаны поурочные планы. [3].

Результаты и их обсуждение. В ходе исследования были определены формируемые компетенции для каждой темы и методики их формирования в ходе урока химии в 11 классе. На основании вышеизложенного, были проведены педагогические эксперименты по традиционным методикам с целью установления практической значимости разработанных методик обучения. Эксперименты проводились в нескольких этапах в нескольких СОУ. В качестве примера приводятся данные об экспериментах, проводимых в президентском лицей-интернате для одаренных детей Республики Таджикистан. С целью определения динамики качества усвоения учебного материала была определена контрольная группа, изучающая учебные материалы по традиционному методу и сравнивалась с экспериментальными группами.

1. Коэффициент прочности усвоения практических умений. Он определяется по результатам двух срезов – непосредственно после изучения определенной темы курса физики и через один год после этого. Срезы проводились на основе одной и той же проверочной работы, при этом подсчитывались коэффициенты полноты усвоения определенного структурного элемента знаний K_1 и K_2 . Коэффициенты прочности определялись по формулам:

$$\Pi_{\varepsilon} = \frac{\bar{K}_{2\varepsilon}}{\bar{K}_{1\varepsilon}} \quad \text{и} \quad \Pi_{\kappa} = \frac{\bar{K}_{2\kappa}}{\bar{K}_{1\kappa}}$$

где индексы ε и κ присвоены соответствующим коэффициентам для экспериментальных и контрольных классов.

Наблюдаемые значения статистики критерия вычислялись по формуле:

2. Коэффициент полноты выполнения операций K , вычисляемый по формуле

где $\sum n_i$ - количество учащихся; $\bar{K} = \frac{1}{n \cdot N} \sum_{i=1}^N n_i$ количество правильно выполненных операций; n_i - количество операций, правильно выполненных всеми

учащимися;

n – максимальное число операций, составляющих экспериментальную деятельность, которые должен выполнить каждый учащийся в явном или «свернутом» виде;

N – число учащихся, выполнявших работу.

3. Коэффициент успешности развития умения самостоятельно выполнять те или иные практические действия, который вычислялся по формуле

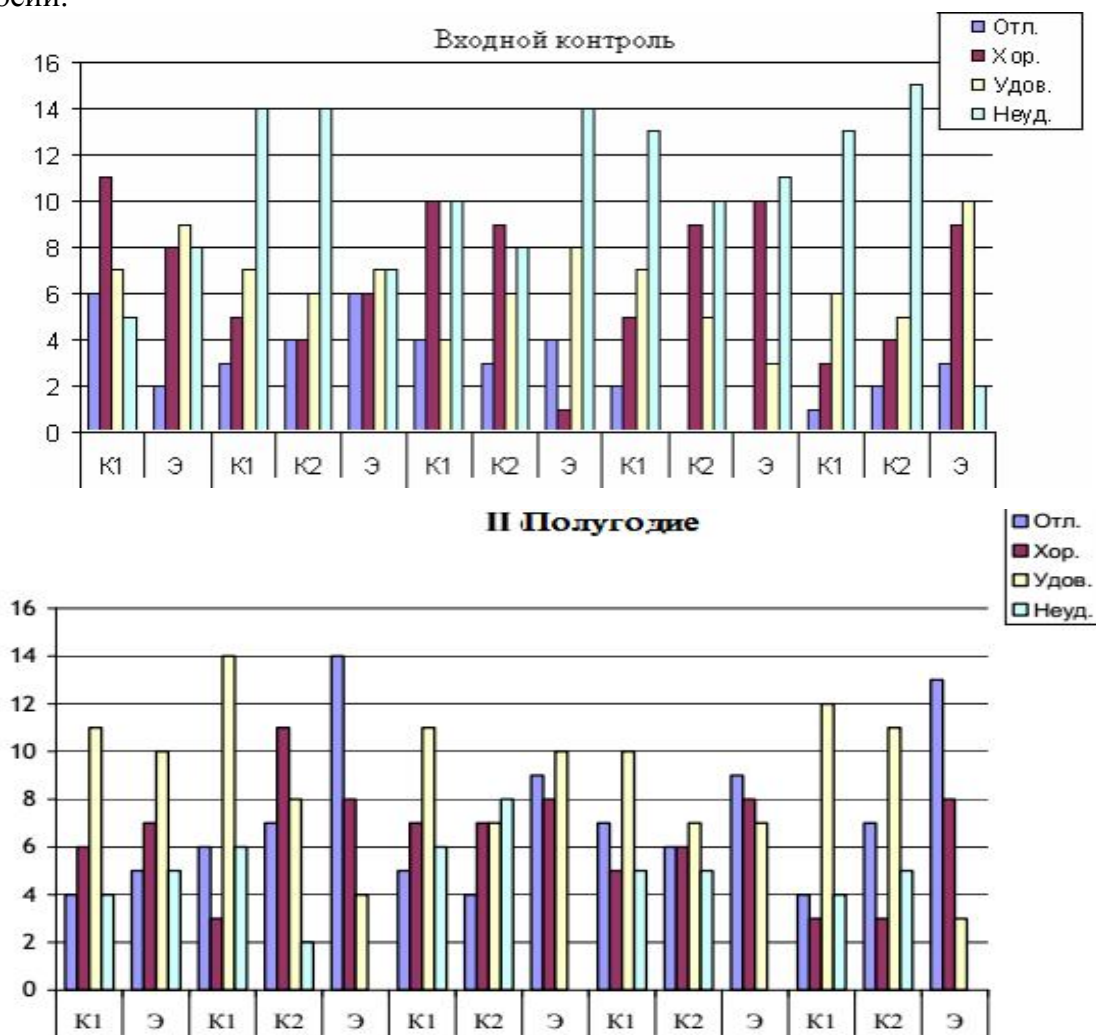
где K_2 - коэффициент полноты выполнения операций в конце эксперимента, а K_1 - в его начале $\gamma = \frac{\bar{K}_2}{\bar{K}_1}$,

Сбор материалов, в данном случае оценок знаний учащихся из исследуемых групп, проводился на основании их успеваемости в соответствии с данными об экзаменах и четвертных оценок. Обработка материалов проводилась с использованием критерия Крамера-Уэлча.

На основании предварительно рассчитанных средних значений оценок всех учащихся (выборок) той или иной группы и выборочных дисперсий D рассчитывались эмпирические значения критерия Крамера Уэлча ($T_{\text{эмп}}$) по следующей формуле:

$$T_{\text{эмп}} = \frac{\sqrt{M \cdot N} |\bar{x} - \bar{y}|}{\sqrt{M \cdot D_x + N \cdot D_y}},$$

где N – объем выборки x (по контрольным группам); M – объем выборки y (по экспериментальной группе); \bar{x} и \bar{y} – выборочные средние; D_x и D_y – выборочные дисперсии.

Достоверность результатов исследования оценивалась на основе статистической обработки полученных данных по критерию ХИ-квадрат.

Наблюдаемые значения статистики критерия вычислялись по формуле:

$$T_{\text{эксн.}} = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{(O_{1i} + O_{2i})}$$

где n_1 и n_2 – объем двух независимых выборок; O_1 – число объектов первой выборки, попавших в i -ю категорию по состоянию изучаемого свойства; O_2 – число объектов второй выборки, попавших в i -ю категорию по состоянию изучаемого свойства; c – число категорий состояния изучаемого свойства.

На основании данных эксперимента и общего анализа его результатов можно заключить, что предложенная к применению методика формирования компетенций учащихся по химии 11 классов способствует развитию умений и навыков найти, обработать и использовать нужную информацию используя разные источники.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хуторской А.В. Компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы // Народное образование. 2003. - № 2. – С. 58-64.
2. Бобизода Г.М., Собиров М.М., Собиров Х.М. Путеводитель учителя по химии 11 // Маориф. 2018. – 132 с.
3. Бобизода Г.М., Собиров М.М., Собиров Х.М. Стандарты фанни «химия» барои синфи XI // Маориф. 2018.
4. Хуторской А.В. Компетенции. Технология конструирования // Народное образование. – 2003. - № 5. С. 55-61.
5. Шалашова, М.М. Компетентностный подход в оценивании результатов образовательной деятельности учащихся // Наука и школа. 2009. №5. С. 19-21.

НАКУҲИШИ НОДОНӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

АМОНӢ С. – мудири шуъбаи фанҳои филология ва забони давлатӣ барои ақаллиятҳои миллии Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **E-mail:** h.atoni@mail.ru, **тел.:** +(992) 90 790 90 62.

Муаллифи мақола бо тақия ба андешаҳои созандаву ҳикматбори Фирдавси роҷеъ ба паҳлуҳои зиндагии маънавии инсон ва авомили таъсиррасон ба он изҳори андеша намуда, назари шоирро дар мавриди аҳли ҷаҳолат ва зарари маънавии онҳо ба одамон шарҳу тафсир намудааст. Қайд карда мешавад, ки нодонӣ торикии рӯзгор буда, нодонҳо муҳофизи онанд. Чун кашфи асрори оламу одам ба омӯзишу парвариш асос ёфтааст, аҳли ҷаҳолат наметавонанд, ки рози ҳастиро дарк намоянд, вале ҳештанро доно мешуморанд ва такаббур пеша мекунанд. Фирдавси нишонаҳои эшонро таъкид намуда, паёмади ҳамнишинӣ бо эшон ва хизматгузориашонро ҳушдор медиҳад.

Вожаҳои асосӣ: сухан, ҳикмат, зебӣ, таърих, ҳувият, безаволӣ, тавоно, дурбин, дoston, нобига.

ПОРИЦАНИЕ НЕВЕЖЕСТВЕННОСТИ В «ШАХНАМЕ» ФИРДАВСӢ

АМОНИ С. – заведующий отделом филологических дисциплин и государственного языка для национальностей Института развития образования имени Абдурахмона Джами АОТ, г. Душанбе, ул. Айни - 45. **E-mail:** h.atoni@mail.ru, **тел.:** +(992) 90 790 90 62.

Автор статьи, опираясь на конструктивные и мудрые идеи Фирдавси о аспектах нравственной жизни человека и ее влияниях, прокомментарирует взгляд поэта на положение невежественных людей и их моральный ущерб обществу. Отмечается, что невежество - это тьма а невежды - его защитники. Поскольку тайны мира и человека основаны на изучении и развитии личности, невежды не способны понять смысл существования, но считают себя мудрыми и самонадеянными. Фирдавси подчеркивает их примет и предупреждает о последствиях с ними общения и служения.

Ключевые слова: слово, мудрость, красота, история, менталитет, бессмертный, сильный, дальновидный, поэма, гений.

REPRIMANDING IGNORANCE IN THE “SHAHNAMEH” OF FIRDAVSI

AMONI S. – Head of the Philological Sciences and the State Language for National Minorities Department, Jami Education Development Institute, Dushanbe, 45 Ayni Str. **E-mail:** h.amoni@mail.ru, **mob.:** +(992) 90 790 90 62

Based on constructive and wise ideas of Firdavsi about aspects of a person's moral life and its influences, the author of the article will comment on the poet's view on the situation of ignorant people and their moral damage to society. It is noted that ignorance is darkness and ignorance is its defenders. Since the secrets of the world and man are based on the study and development of personality, ignoramuses are not able to understand the meaning of existence, but consider themselves wise and presumptuous. Firdavsi emphasizes their acceptance and warns of the consequences of communication and service with them.

Keywords: Word, wisdom, beauty, history, mentality, immortal, strong, visionary, poem, genius.

«Шоҳнома» чун асари безавол на танҳо оинаи таърих ва рӯзгори ориён, шиносномаи миллӣ ва сарчашмаи ҳувияту асолати мо, балки бештар аз он тасаллути Фирдавсӣ бар улуми мухталифи замони хеш, бавижа калому фалсафа ва бо як ифода «ҳаким» будани ўро ба намоиш мегузорад. Аммо муҳимтар аз инҳо баёнги фарҳанги ганиву рангини қавмҳои ориёиву қадима, арзишҳои волои созандаи барҳоста аз андешаҳои милливу мазҳабии ин миллат доништа мешавад. Дар ин маврид доктор Сачҷоди Чӯбина мегӯяд: «Шоҳнома»...андешаи динӣ ва рӯҳи маънавии ин миллат аст, ки умқи асолати таърихӣ ин сарзамини дурахшонро мерасонад. Асолате, ки таълим ва ёдоварии он ба наслҳои имрӯзу фардо метавонад ҷовидона мондани ин фарҳанги пурбор ва билтабъ ҳувияти мусбат ва арзандаи миллии моро тазмин намояд».(1, пешгуфтор).

Имрӯз, ки дар шароити афзоиши босуръати равобити мухталиф тавассути технологияи пешрафтаи замонавӣ, шиддат ёфтани раванди ҷаҳонишавӣ қарор дорем, бояд ба пешина ва асолати хеш бештар рӯ оварем, ҳувият ва ҳастии хешро дар муқобили фарҳангҳои бегона муаррифӣ намуда, ҳамбастагӣ ва якпорчагии миллии хешро ҳифз намоем.

Дар ин замина тасмим гирифтём, ки нигоҳи дақиқтаре ба шоҳкориҳои Ҳаким Фирдавсӣ «Шоҳнома» дошта бошем, то бубинем, ки ҳақими бузург ба масоили милливу фарҳангӣ ва иҷтимоиву тарбиятӣ чӣ гуна дахл намудаву чӣ андешаҳои дар мавриди шинохти худиву аҳли ҷомеа иброз намудааст. Ҷаҳони рангини маънавии «Шоҳнома» ва эҷодкори бузург будани Фирдавсӣ моро бори дигар дар партави панду андарз ва ғӯишҳои ҳақимонаву шоирона муътақид месозад, ки бар ҷойгоҳ ва арзиши илму дониш арҷгузори кунем.

«Гарчи «Шоҳнома» номе ошно ва Фирдавсӣ шоире пурувоза аст, вале ҳақиқати ин китоб ва махсусан шахсияти фозил ва арзишманди шоираш ҳатто барои муҳаққиқин ва коршиносони ин асар ҳанӯз ношинохта мондааст. Имрӯз на танҳо касоне, ки татаббуъ ва диққат дар «Шоҳнома»-ро надошта тасаввур мекунанд, ки «афсонаи манзум» аст, балки бузургони муталлеъ ва ошно ба он низ қазовате дархӯр ва шоистаи ин «ганҷи фарҳанг» накардаанд. Онон, ки бештар аз дигарон гуфтаанд, дар ниҳоят онро «саропо афсонае» надоништаанд ва мутазаққир шудаанд, ки «Шоҳнома» мутазаммини нуқоти эътиқодӣ ва ахлоқӣ низ ҳаст.»(Сайид Ҷаъфари Шаҳидӣ. Ёдномаи кунгураи Наҳҷулбалоға. С.1451-и қамарӣ-1365-и шамсӣ. Саҳ 256. Дар китоби Ҳикмати назарӣ ва амалӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Муаллиф Сачҷоди Чӯбина, Шероз, 1376. Саҳ. 13.)

Зимнан мо бар ин боварем, ки «Шоҳнома» саропо ҳикматномаи манзуми миллист.

Чун сирри олам ва рози зиндагӣ тавассути омӯзишу дониш ошкор мегардад, Фирдавсӣ ба аҳли ҷаҳолат бо кароҳат менигарад ва нодониву нодонро накуҳиш мекунад.

Накуҳиши нодонӣ ва нодон

Зи мардон батар он, ки нодон бувад,
Ҳама зиндагонӣ ба зиндон бувад. (4, 101)

Дар биниши Фирдавсӣ ҷаҳл зиндон ва торикӣ аст, ки зиндагиро барои инсон ногувор месозад ва ҳам чун занҷирест бар пойи ӯ. Худованд низ паёмбарашро дар ҷомеаи ҷоҳиле чун Арабистон ба рисолати ҷаҳлзудой ва бардоштани занҷири нодонӣ ва хурофотпарастӣ аз пойи башариат муваззаф карда буд. Таъбири Қуръони карим дар ин маврид чунин аст: «Нодонӣ асоси ҳар гуна шарру бадӣ доништа мешавад» (тарҷума аз сураи Аъроф, ояи 157).

Тани сарди нодон зи гил хортар,
Ба ҳар некӯйӣ носазовортар. (4,1711)
Зи нодон бинолад дили сангу кӯҳ,
Азеро надорад бари кас шукӯҳ.
Накӯҳида бар кор бурда гурӯҳ,
Накӯҳидатар назад донишпажӯҳ.
Надонад аз оғоз анҷомро,
На аз нанг донад ҳаме номро. (4, 1845)

Қуръони карим аз забони ҳазрати Мӯсо мефармояд: «Гуфт: Ба Худо аз он ки аз нодонон бошам, паноҳ мебарам» (тарҷума аз сураи Бақара, ояи 67).

Чунин дод посух, дониш гузин,
Чу хоҳӣ зи Парвардигор офарин.
Ки нодон фузунӣ надорад зи хок,
Ба дониш писандида кун ҷони пок. (4, 1947)
Сипардан ба фарҳанг фарзанд хирад,
Ки гетӣ ба нодон набояд сипард. (4,1837)

Назар ба гуфта ҳакимон нодон ҳукми мурдари дорад, агарчи ба зоҳир зинда ҳам бошад. Фирдавсӣ ин нуктаро чунин таъкид менамояд, ки агар чизеро намендонед, хомӯшӣ гузинеде, ки рамзи саломатии одам ва мояи нигоҳдории ӯ аз сукут ва лағзиш мебошад.

Зи дониш ҷӣ ҷон туро моя нест,
Беҳ аз хомӯш ҳеҷ пероя нест. (4,1832)

Дар ин боб ҳазрати Алӣ ибни Абутолиб мефармояд, ки агар бандагон хангоме ки намендонанд, таваққуф мекарданд ва аз изҳори назар худдорӣ менамуданд, кофар ва гумроҳ намешуданд. (3,174)

Дурӣ аз нодон

Ҳар он кас, ки дониш наёбӣ дараш,
Макун раҳгузор, то занӣ бар дараш. (4,1555)
Зи нодон наёбӣ ба ҷуз бадгаре,
Нигар сӯйи бедонишон нангарӣ, (4,1556)
Набояд шунидан зи нодон сухун,
Ҷӣ бад гӯяд аз дод, фармон макун. (4,1843)

Фармони Илоҳӣ аст, ки мегӯяд: Ва аз ҳавасҳои касоне, ки намендонанд, пайравӣ макун (тарҷума аз сураи Ҷосия, ояи18). Аз ҷоҳилон рӯй бигардон (тарҷума аз сураи Аъроф, ояи 199). Ҳукамо низ таъкид бар он доранд, ки фармонпазирӣ аз нодон ва ҳамнишинӣ бо ӯ худ нишонаи нодонист.

Ҳаким Фирдавсӣ дар ин маврид чунин мефармояд:

Чу бо марди нодонт бошад нишаст,
Забардаст гардад сари зердаст. (4,1839)

Чу доно туро душмани чон бувад,
Бех аз дӯстмарде, ки нодон бувад. (4,1832)

Нодонӣ гафлатзо ва мучиби гуноҳу олудагист. Фаромӯшии марг ва гафлат аз он, ки мучиби фасод ва олудагиҳои нафсонӣ аст, ба эътиқоди Фирдавсӣ реша дар нодонӣ ва чаҳолат дорад.

Ту шодондилу марг чанголтез,
Нишаста чу шерри жаён пурситез.
Аз ози фузунӣ ба як сӯ шавем,
Ба нодонии хеш хусту шавем. (4,1130)

Нишонаҳои нодон

Зи нодон, ки гуфтем, ҳафтаст роҳ,
Яке он, ки чашм оварад бегуноҳ,
Гушояд дари ганҷ бар носазо,
На з-он музд ёбад, на ҳаргиз ҷазо.
Се дигар ба Яздон шавад носипос,
Тани хештанро дар ниҳон ношинос.
Чаҳорум, ки бо ҳар касе рози хеш,
Бигӯяд, барафрозад овози хеш.
Ба панҷум ба гуфтор носудманд,
Тани хеш дорад ба дарду газанд.
Шашум гардад эмин ба ноустувор,
Ҳама парниён чӯяд аз хорёр.
Ба ҳафтум, ки бистеҳад андар дурӯғ,
Ба бешармӣ андар бичӯяд фурӯғ. (4,1839)

Хашму ғазаб бар бегуноҳ, бахшиши беҳуда, носипосӣ, ифшои сирр, гуфтори беҳуда, эътимод бар ноаҳлон ва дурӯғгӯӣ аз нишонаҳои нодонӣ аст, ки дар абёти боло ишора шуданд. Дар абёти дигаре яке аз нишонаҳои дигари чаҳлу нодониро, ки доно шумурдани хеш ва эҳсоси бениёзӣ аз донишу доништалабӣ ва муаллиму роҳнамоӣ, мегӯяд:

Ҳар он гаҳ, ки гӯӣ, расидам ба чой,
Набояд зи гетӣ маро роҳнамой,
Чунон дон, ки нодонтарин кас бувӣ,
Агар панддонандагон нашнавь. (4,1388)
Бад-ӯ гуфт касро зи омӯхтан,
Ситоиш надидам ва афрӯхтан.
Нагӯяд касе, к-ӯ ба ҷое расид,
Ки низаш зи доно набояд шунид. (4,1952)
Хунарман, к-аз хештан дар шигифт,
Бимонад ҳунар з-ӯ набояд гирифт. (4,1892)

Ва ҳакимон ҳам таъкид намудаанд, ки чун касе худро дар илму дониш бениёз донаду ба ҷое расида ҳисобад, дар ҳақиқат ниҳоят чоҳилу худкома аст.

Ҳамин тариқ, мебинем, ки шоир нодониро торикӣ дониста, таъкид менамояд, то аз ҳамнишиниву ҳамдастӣ бо аҳли чаҳолат дурӣ гузинем ва вақту фурсати гаромояи хешро беҳуда сарф накунем. Фирдавсӣ ҳафт нишонаи мардуми нодонро ишора намуда, оқибату фарҷоми аъмол ва талоши онҳоро ёдрас мекунад, то аҳли завқу маънӣ аз бархӯрд бо эшон хушёр бошанд. Накҳати гуфтори ғиноиву ахлоқӣ ва фасоҳату таровати панду андарзи Фирдавсӣ бо насиме аз боғистони ҳикматбори ӯ тану ҷони моро навозиш карда, ҳастиро сафои маънавӣ мебахшад ва чун ба сайри боғистони сарсабуз пурсамари «Шоҳнома» бархезем, бештар аз ин таровишҳои дигареро хоҳем дид, ки аз замири пок ва нигоҳи чӯяндаи гӯяндаи он сарчашма мегиранд. Ба дунболи нигоҳи шоирона ва бо мақсади дастбӣ ба анвои ҷавоҳири гуфтори ҳакимона дар мавзӯҳои дигар дар суҳбатҳои баъдӣ ба вақти дигар хоҳем рафт.

АДАБИЁТ:

1. Исрофилниё Ш.Р. Шарҳи «Дебоча»-и «Шохнома» ва достони Рустаму Сухроб. Душанбе «Пайванд».2017.-160 с.
2. Китоби Куръон
3. Номаи Хусравонӣ. Гузориш ва вероиши «Шохнома»-и Фирдавсӣ бар асоси дастанависи Сен Жозеф. Бо кӯшиши Ғуломмуҳаммад Тоҳирии Муборака
4. Сачҷоди Чӯбина. Ҳикмати назарӣ ва амалӣ дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ
5. «Шохнома». Нашри сеюм бо тасхеҳи Жул Мул, Интишороти Сухан, Техрон с. 1375. ,-356 с.
6. Шохбайтҳои «Шохнома». Душанбе, «Адиб». 1990,-221 с.

АКТУАЛЬНЫЕ УРОКИ СОВЕТСКОЙ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ

КАРИМЗОДА М.Б. – кандидат филологических наук, заместитель директора Института развития образования имени Абдурахмона Джоми Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни - 45. *E-mail:* takmil-bbk@mail.ru, *тел.:* + (992) 90 085 35 35

В статье автором проанализированы достижения советской педагогики и педагогической психологии как определяющий шаг общественного и научно-технического прогресса мирового масштаба на основе анализа исторических документов. Отмечается, что основными принципами лежащими в основе советской системы воспитания и образования, являлись единство воспитания и образования с жизнью, научный характер образования, а также его постоянное усовершенствование с опорой на новейшие достижения техники и науки.

Ключевые слова: советская система, усовершенствование, гуманистический характер, образовательная система, комплексный подход, единство воспитания и обучения.

САБАҚҲОИ МУҲИММИ ПЕДАГОГИКАЮ ПСИХОЛОГИЯИ ЗАМОНИ ШҶУРАВӢ

КАРИМЗОДА М.Б. – номзоди илми филология, ҷонишини директори Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни - 45. *E-mail:* takmil-bbk@mail.ru, *тел.:* + (992) 90 085 35 35

Муаллиф дар мақола дастовардҳои муҳими педагогиро равоии замони Шӯравиро, ки мучиби пешрафти илмию техникии сатҳи ҷаҳонӣ буданд, дар асоси ҳуҷҷатҳои таърихӣ таҳлил намудааст. Қайд гардидаст, ки сабаби асосии пешравӣ дар ягонагии таълиму тарбия ва робитаи пайвастаи он бо зиндагии воқеӣ будааст. Хосияти башардӯстона доштани ҷараёни таҳсилот низ мавриди зикр қарор гирифтааст.

Вожаҳои асосӣ: соҳти Шӯравӣ, такмилдиҳӣ, хосияти башардӯстона, соҳаи маориф, муносибати босалоҳият, ягонагии таълим ва тарбия.

THE ACHIEVEMENTS OF SOVIET PEDAGOGY THAT DEFINES THE VALUE STEP OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS ON A GLOBAL SCALE

KARIMZODA M.B. – Candidate of Philology, Deputy Director of the Institute for Educational Development named after Abdurahmon Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 45 Ayni Str. *E-mail:* takmil-bbk@mail.ru, *mob:* + (992) 90 085 35 35

In this article the author on the basis of the analysis of historical documents analyzes the achievements of Soviet pedagogy and pedagogical psychology as a defining step of social and scientific and technological progress on a global scale, the use of which is relevant and effective today.

The author argues that the basic principles underlying the Soviet system of upbringing and education, was the unity of education with life, the scientific nature of education and its continuous improvement based on the latest advances in technology, science, art and culture, moral and humanistic character and suggests that it is vital to further improve the entire educational system, especially secondary school, using a comprehensive approach that will ensure the unity of education and training, ideological and political, moral and labor.

Keywords: *Soviet system, improvement, humanistic character, educational system, integrated approach, unity of education and training.*

На долю Советского союза приходилось, более 20% промышленной продукции в мире и СССР занимал твёрдое второе место в мире и первое в Европе в экономическом развитии. К середине 80-х годов Советский Союз вышел на лидирующие места в мире по производству таких видов продукции, как сталь, чугун, минеральные удобрения, добыча газа и нефти. По сравнению с США общий уровень промышленности вырос с половины в 1960 году до 80% к 1985 году.

Благосостояние советских людей значительно выросло. За 25 лет, начиная с 1960 года, было возведено около 34 миллионов квартир. Рост реальных доходов за этот период достиг 2,5 раза при сохранении низких и стабильных цен на товары широкого потребления [11, С. 48].

Был сделан значительный шаг в сфере культуры и науки. Страна перешла на всеобщее среднее образование. Количество лиц, окончивших вузы, выросло вчетверо, а численность научных работников выросло в 4,5 раза и составило 1,5 миллионов человек.

Можно назвать этот период развития СССР самым плодотворным в сфере экономики, науки и социальной жизни.

Большим шагом было введение всеобщего среднего образования. За двадцать лет число учащихся выросло на 25%. В системе общего образования стали появляться школы с углубленным изучением отдельных предметов. Был введен курс начальной военной подготовки.

С 1960-х годов система профессионального обучения получило мощную материальную основу в виде ПТУ (профессионально-технических училищ), которые функционировали на базе восьмилетней школы (срок обучения 1-2 года), а также технических училищ (после 10-11 классов). С 1970-х годов (когда было введено обязательное полное среднее образование) стали создавать СПТУ (средние ПТУ) со сроком обучения 3-4 года. Вследствие реформы 1984 г. все виды ПТУ были преобразованы в единый формат. На протяжении 27 лет, начиная с 1960 года, количество ПТУ выросло почти в два раза, а количество учащихся в них - более чем в три раза. Советский Союз покрывала широкую сеть высших учебных заведений. Их число выросло с 1960 по 1993 год на 36% [14, С. 220].

В конце 60-х годов были возрождены рабфаки (в виде подготовительных отделений на базе средней школы).

В условиях плановой экономики обучение в средних специальных заведениях и вузах было прежде всего нацелено на нужды промышленности. Активно развивались заочные и вечерние формы образования, дававшие возможность учиться без отрыва от производства. За двадцать лет количество выпускников такой формы обучения увеличилось на 64%.

В послевоенные годы главными целями в сфере просвещения было восстановление и расширение сети общеобразовательных школ в освобожденных от оккупации районах и городах, введение по всей стране всеобщего обучения.

На состоявшемся в 1952 году XIX съезде КПСС было принято решение о том, чтобы в крупных культурных и промышленных центрах Советского Союза завершить переход с 7-летнего образования к среднему всеобщему, а также подготовить условия для перехода на всеобщее среднее образование на все территории страны. Тогда же стали развиваться школы-интернаты. После принятия в 1958 году закона «Об

укреплении связи школы с жизнью...», стал осуществляться переход с 7-летнего образования на обязательное всеобщее 8-летнее, который был завершён к 1962 году. Продолжала расширяться сеть школ, в которых молодежь без отрыва от производства получала среднее образование [13, С. 55-56].

Большую роль в развитии общеобразовательных школ при развитии социализме сыграли постановления Совета Министров и ЦК КПСС, принятые в 1966, 1972 и 1973 годах, которые были направлены на дальнейшее улучшение их работы, на завершение перехода к среднему всеобщему образованию, а также на совершенствование работы сельских общеобразовательных школ. Серьезное внимание вопросу совершенствования общеобразовательной системы было уделено на XXV съезде КПСС [21, С. 32].

В Уставе средней общеобразовательной школы от 1970 года закреплено создание, в зависимости от условий на местах, отдельно начальных школ (1-3 классы), 8-летних школ (1-8 классы) и средних школ (1-10 или 11 классы), при условии сохранения преемственности и единства всех ступеней среднего общего образования [4].

В состав сети общеобразовательных школ также входили школы-интернаты; с производственным обучением; с углубленным изучением определенных предметов; школы работающей молодежи; специальные школы; для детей с умственными и физическими недостатками.

Школы с углубленным курсом изучения отдельных предметов и школы с производственным обучением создавались с целью удовлетворить различные интересы и способности учеников, а также с целью профессиональной ориентации. Учебные программы в этих школах обеспечивали объем общеобразовательных знаний согласно требованиям единых программ и планов.

Для дальнейшего развития общественного воспитания детей создавались школы с группами продленного дня, что рассматривалось как перспективное направление в системе общего образования. В середине 70-х годов в таких группах обучалось более 7 миллионов детей.

В школах-интернатах были созданы условия для гармоничного развития детей, чьи семьи не имеют необходимых условий для их воспитания. В середине 70-х годов в таких школах (2200) воспитывалось и обучалось более 777 тысяч детей. Для тех из них, кто лишились родителей, были организованы детские дома.

Была создана сеть дневных общеобразовательных школ с классами, где обучалась рабочая молодежь, заочные школы, а также профтехучилища. Для тех детей, которые нуждались в длительном лечении, были созданы специальные школы (классы), большинство из которых - интернатного типа.

Оценка знаний учащихся по большинству предметов осуществляется по 5-балльной системе. Их поведение может быть «неудовлетворительным», «удовлетворительным» или «примерным». Восьмые и десятые классы заканчивают обучение обязательными выпускными экзаменами. По окончании средней школы выдается аттестат. Деятельное участие во всестороннем развитии детей принимали внешкольные детские учреждения. В них детям и подросткам прививался интерес к науке, спорту, труду, искусству, воспитывалась общественная активность, они способствовали укреплению здоровья и помогали организовать детям интересный досуг [9, С. 222].

Организация в конце 60-х годов сети средних профтехучилищ, где молодежь параллельно со средним образованием получала профессию, ознаменовала новую стадию в развитии профтехобразования.

Среднее специальное образование стало одним из главных путей, благодаря которому стало возможным совмещать осуществление программы среднего всеобщего образования с подготовкой квалифицированных кадров для различных сфер не только народного хозяйства, но и культуры. Эти специалисты готовились в специальных учебных заведениях сельского хозяйства, промышленности, связи и транспорта, физической культуры и здравоохранения, искусства, культуры, просвещения и т. д.

Система среднего специального образования располагала широкой сетью училищ и техникумов, обучение в которых проводилось в одной из трех форм: дневная, вечерняя и заочная (продолжительность обучения на заочных и дневных отделениях была, как правило, больше на 1 год по сравнению с дневным), и по ряду специальностей осуществлялось параллельно с работой на производстве.

В последние годы существования Советского Союза одной из главных проблем системы образования стало обесценивание высшего образования в условиях сложившегося в экономике неэффективного соотношения работающих, имеющих разный уровень профессиональной подготовки. По широкому кругу специальностей было допущено «перепроизводство» молодых «инженеров», что привело к тому, что значительная часть из них выполняли работу, не отвечающую их квалификации.

С 1960 по 1980-е годы в Республике Таджикистан сеть школ выросла на 1,7 тысяч. Если в 1961 году их было всего 261, (из них 124- начальных, 989 восьмилетних и 381 средняя), в которых проходили обучение 391 тысяча детей, то в 1985 году обучение в общеобразовательных школах было охвачено 1131 тыс. учащихся. Почти 80% от общего числа вновь построенных общеобразовательных школ приходилось на сельскую местность [14, С. 223].

В начале 1970-х годов в республике началось сокращение числа начальных школ. Наиболее крупные из них были преобразованы в восьмилетние, а бесперспективные подлежали закрытию. Между тем, в сложившихся условиях республика не могла полностью отказаться от начальных школ, поскольку не везде была возможность подвоза учеников, особенно зимой, а также не всегда была возможность построить в маленьком населенном пункте среднюю или восьмилетнюю школу [5].

Можно констатировать, что восьмилетний всеобщий был завершен в Таджикистане к началу 70-х годов, когда впервые выпуск «восьмиклассников» охватил всех детей, подлежащих обучению.

Большое влияние на дальнейшее развитие общеобразовательной школы имел принятый в 1974 году Закон «О народном образовании», в котором были намечены главные цели, среди которых - укрепление материальной базы школ, получение обязательного среднего образования гражданами республики, совершенствование работы школ сельской и рабочей молодежи, школ-интернатов.

Развитие школ-интернатов сыграли большую роль в развитии среднего образования в условиях Таджикистана. В середине 70-х годов в Таджикистане функционировали 41 школа-интернат, а также 14 специальных интернатов. В них проходили обучение около 13 тысяч детей. Между тем еще около полутора тысяч школьников находились в очереди для принятия в эти учреждения.

Также в республике серьезное внимание уделяли молодежи, стремящейся получить среднее образование в вечерних школах. В начале 70-х годов в 189 вечерних школах, функционирующих тогда в республике, обучались чуть более 24 тысяч человек. В 1985 году эти показатели составляли соответственно 323 и 40 тысяч. За 15 лет начиная с 1970 года получили среднее образование в вечерних школах более 192 тысяч человек [10, С. 423].

Помимо этого, государством по достоинству был оценен нелегкий труд учителей. Медали и ордена были вручены 4757 учителям; 689 педагогов были «Заслуженными учителями Таджикской ССР»; «Отличниками просвещения СССР» стали 241 педагог республики и 8672 - «Отличниками просвещения Таджикской ССР». Более двух тысяч таджикских педагогов были вручены почетные грамоты союзных и республиканских министерств просвещения, а учителя М. Махмудова и Х. Каримова были удостоены высокого звания «Герой Социалистического Труда» [19].

Еще одним свидетельством постоянной заботы о педагогах стало проведение ежегодных праздников «День учителя» и «День знаний», а также учреждение почетного звания «Народный учитель».

В соответствии с Национальной концепцией образования стратегическая задача развития образования заключается в формировании базиса образования, отвечающего

современным требованиям, в основе которого лежат общечеловеческие и национальные ценности и стремление войти в единое образовательное мировое пространство.

Главными аспектами осуществления Национальной концепции образования являются [12, С. 17-18]:

1. Экономические аспекты. Закон «О государственном бюджете», отражающий приоритетность в Республике Таджикистан сферы образования; переход на современные нормы оплаты труда в образовательной сфере; экономические программы, направленные на развитие образования; формирование конкурентной среды в рыночном сегменте обслуживания образовательной сферы.

2. Правовые аспекты. Совершенствование законодательной базы Республики Таджикистан, регулирующей сферу образования; принятие нормативно-правовых актов, направленных на развитие образовательных учреждений, включая частные образовательно-воспитательные учреждения, введение льготного режима в налогообложении образовательной сферы с целью достижения конкурентоспособности системы образования Таджикистана.

3. Организационные аспекты. Разработка комплексных мероприятий по осуществлению в республике Национальной концепции образования; усовершенствование государственных образовательных стандартов; мероприятия по разработке государственных программ, направленных на модернизацию образования, а также привлечение широких общественных кругов к решению задач, стоящих перед системой образования; работа над докладом Правительства Таджикистана, посвященному интеллектуальному потенциалу нации; реализация комплексных мероприятий медицинского характера, направленных на предотвращение заболеваний в учреждениях системы образования с целью защиты подрастающего поколения; создание новой информационной и статистической системы, отвечающей международным стандартам.

Решения, принятые на XXII съезде КПСС, значительно активизировали строительство детских внешкольных учреждений, многие из которых представляли собой совершенно новые виды, такие как клубы юных моряков, геологов, полярников, астрономов, детские автотрассы. Некоторые учреждения специализировались на работе со старшеклассниками. Широко распространилась практика создания внешкольных учреждений, работающих на общественных началах в сельской местности. Некоторые из них выполняли функцию не только организаторов работы с детьми, но также выступали в роли методических центров, в которых систематически проводилась учеба комсомольского и школьного актива, организована работа комсомольских и пионерских штабов [17 С. 199].

Работа внешкольных учреждений принимает особенный размах в 60-е годы. Главной особенностью этого периода является влияние на все стороны общественной жизни научно-технической революции, что не могло не отразиться на внешкольной работе с учащимися. В работе внешкольных учреждений внедряются новые формы работы, направленные на развитие познавательных интересов детей, воспитывающие сознательное отношение к науке и знаниям в целом.

Кроме традиционных кружков по судо- и авиамоделированию, стали широко распространяться клубы и кружки, на работу которых оказали влияние последние достижения техники, науки и производства, в кружках начали заниматься автоматикой, радиоэлектроникой, телемеханикой, генетикой, биохимией, космонавтикой.

Параллельно с учреждениями внешкольной подготовки Министерств просвещения на союзном и республиканском уровне, функционировали подобные учреждения в структуре Министерств культуры, речного и морского транспорта, путей сообщения. Получили широкое распространение детские дома культуры под эгидой профсоюзов, отдельные секции при клубах и домах культуры, городские и загородные детские лагеря. Стали распространяться такие новые формы работы с талантливыми детьми, как детские музыкальные театры и филармонии.

Данный период также характеризуется созданием широкой сети по подготовке кадров для средней специальной и высшей школы. В 70-х и первой половине 80-х годов был проведен ряд Всесоюзных совещаний работников средних специальных и высших учебных заведений, в ходе которых состоялся широкий обмен опытом в сфере подготовки кадров для науки, культуры и народного хозяйства, качество которой отвечало бы требованиям времени [2].

Можем констатировать, что начиная с 60-х годов прошлого столетия Республика Таджикистан добилась значительных успехов в совершенствовании системы среднего и высшего специального образования, и в укреплении ее материально-технической базы: начали работу такие вузы, как Кулябский педагогический институт, Таджикский институт физкультуры, институт искусств, а также педагогический институт русского языка и литературы. Стали открываться филиалы высших учебных заведений в регионах. Вузы стали активно открывать новые кафедры и факультеты, а численность учащихся вузах Таджикистана возросла за 25 лет, начиная с 1960 года, почти в три раза [1].

Активно развивались средние специальные учебные заведения, количество которых выросло на 17 единиц. Среди них - Гиссарское и Канибадамское педагогические училища, Душанбинские финансово-экономический и индустриальный, Зафарабадский строительный, Курган-Тюбинский энергетический техникумы и др. Количество средних специальных учебных заведений возросло с 1961 по 1985 годы с 22 до 39, а число учащихся в них студентов - с почти 12 тысяч до более чем 40 тысяч [3].

Открытие новых средних специальных заведений и институтов, кафедр и факультетов обусловлено нуждами и необходимостью народного хозяйства. Осуществлялась подготовка кадров по новым специальностям, таким как машины и аппараты текстильной промышленности, АСУ, автомобильные дороги, вентиляция и теплогазоснабжение, фармакология и стоматология, химическая промышленность и энергетика и т. д. Общее количество специальностей в училищах, техникумах и вузах выросло со 102 в 1964 году до 200 в 80-х годах [2].

Значительный импульс по улучшению работы внешкольных учреждений с учащимися школ в сельской местности придало Постановление Совета Министров и ЦК КПСС от 02.07.1973 года, направленное на улучшение работы сельских общеобразовательных школ. Развиваются такие формы работы с школьниками сельской местности, как заочные олимпиады, клубы, конкурсы, смотры, выездные консультации и семинары [8, С. 13].

Самыми популярными методами в клубной и кружковой работе стали опыт, эксперимент, экскурсия, практическое занятие, экспедиция, поход, работа с общественно-политической и научно-популярной литературой, подготовка докладов и рефератов, участие в конкурсах и викторинах, чтение художественных произведений и т. д. Благодаря этим методам развивается умение мыслить, самостоятельность при решении практических задач, творческий потенциал.

Наиболее популярными стали природоведческие, физкультурно-спортивные кружки, кружки эстетического цикла, туристическо-краеведческие, технического творчества. Во многих учреждениях внешкольного профиля на их базе создаются профильные клубы, пионерские ансамбли и театры, научные общества.

Как правило, в 60-80 годах внешкольные учреждения носили идеологический характер. Их деятельность была основана на таких принципах коммунистического воспитания, как идейная направленность, связь с практикой коммунистического строительства, игра и романтика, непрерывность воспитательного процесса, воспитание через коллектив и в коллективе, развитие самостоятельности и инициативы, учет индивидуальных и возрастных особенностей детей, научность воспитания [1].

Детальная педагогическая инструментровка стала характерной особенностью кружков, работающих в тот период. Специалистами самых разных отраслей были созданы более 200 программ, рекомендованных Министерством просвещения СССР для применения как в школах, так и во внешкольных учреждениях. Параллельно были

разработаны научно обоснованные методические программы для работы в кружках, рекомендации для их руководителей по применению во время участия детей в научных экспедициях, практических и лабораторных занятий, экспериментов [2].

К деятельности в кружках привлекались преподаватели вузов, студенты и научные работники, представители творческой и научной интеллигенции.

В 1960-1980-х годах система образования представляла собой единый механизм, государственный, финансируемый из бюджета и управляемый централизованно. Регулирование народного образования осуществлялось через постановления ЦК КПСС и Совета Министров, а также профильных ведомств. Главной задачей системы народного образования являлось предоставление гражданам равных возможностей на получение образования и его совершенствование в течение всей жизни. Структура системы образования состоит из двух ступеней: основной (базовой) и дополнительного образования. Образование на базе средней полной школы (обязательное) состояло из следующих этапов: начальное; среднее неполное на базе профтех училищ; среднее специальное в училищах и техникумах; высшее в университетах, институтах, академиях (аспирантура, докторантура). Дополнительное образование подразумевало обучение новой специальности, переподготовку (включая народные университеты в негосударственной системе).

Средняя школа акцентировала внимание на профессиональной ориентации, что развилось далее в систему профессионально-технического образования. С начала 60-х годов в школах республики стали активно открываться новые мастерские и кабинеты. Так, в 1963 году в 412 средних и 981 восьмилетней школах работали 95 кабинетов по машиноведению, 863 мастерских по дереву и металлу, 1035 деревообрабатывающих станков и 754 - по обработке металла. Функционировали 347 химических кабинетов, 227 по биологии и 647 физических [18, С. 47].

Были осуществлены мероприятия, направленные на приближение школы к реальной жизни, укрепление материально-технической базы, сформирован комплекс предпосылок, позволяющий осуществить переход к всеобщему восьмилетнему обучению, что удалось осуществить к 1962-63-му учебному году.

Школьные учреждения республики регулярно пополняются техническими средствами обучения, оборудованием, наглядными пособиями. В 1965 году на приобретение инвентаря и школьного оборудования было выделено почти 1,6 млн. рублей [6, С. 124].

Совет Министров и ЦК КП Таджикистана приняли в конце 1966 года постановление, направленное на дальнейшее улучшение работы средних общеобразовательных школ республики. В документе отмечался факт создания в республике системы просвещения, которая обеспечивает реальную возможность для каждого гражданина получить среднее и высшее образование. Стало реальностью обязательное всеобщее восьмилетнее образование, высокими темпами развивается среднее образование и неустанно расширяется материально-учебная база школ. Между тем, как отмечается в документе, отдельные школы в республике размещаются в помещениях, которые малопригодны для этих целей, некоторые из них не имеют центрального отопления и электрического освещения, канализации и водопровода. Было допущено невыполнение плана по вводу школ в эксплуатацию, не осваивались в полном объеме выделенные на эти цели средства. В постановлении намечены мероприятия, направленные на укрепление материально-технической базы учреждений средней школы [16, С. 270].

В постановлении перед обкомами, горкомами и райкомами партии, исполнительными комитетами местных советов, профсоюзными и комсомольскими организациями, руководителями строек, колхозов, промышленных предприятий ставилась задача оказывать школам всю возможную помощь в подготовке специалистов и созданию материально-технической базы. Намечалось поднять на новый уровень работу по выпуску качественных учебников и учебных пособий,

методических руководств для педагогов, повысит качество учебников на таджикском языке [20].

В районах, где возводятся новые предприятия, на территории ведомственных жилмассивов предусматривается строительство общеобразовательных школ на средства соответствующих отраслей.

В сельской местности стали широко практиковать строительство школ в комплексе с жильем для учителей, а для средних и восьмилетних школ - интернаты для тех учащихся, которые проживают в отдаленных населенных пунктах. Кроме сказанного, в постановлении также отмечался рост строительства школ на средства колхозов, в связи с чем было рекомендовано и далее продолжать такое строительство.

Все партийные комитеты республики приняли план мероприятий, направленных на дальнейшее укрепление материальной базы городских и сельских школ, строительство пришкольных интернатов, пристроек к школьным зданиям, жилья для учителей, школьных столовых с планомерным использованием в их реализации местной инициативы [7, С. 106].

В результате введения в старших классах производственного обучения, а также мер по улучшению в восьмилетних школах трудового воспитания удалось укрепить связь школы с жизнью, привлечь учащихся к общественно полезному труду, развить их активность. Одной из задач школы является получение учащимися разносторонней научно-технической подготовки, которая позволит им творчески и сознательно принимать участие в производстве. Вместе с тем, это не говорит об обязательном введении в школах профессиональной подготовки.

Основными принципами, лежащими в основе советской системы воспитания и образования, являлись единство воспитания и образования с жизнью, научный характер образования, а также его постоянное усовершенствование с опорой на новейшие достижения техники, науки, искусства и культуры, высоконравственный и гуманистический характер. Жизненно необходимо и в дальнейшем совершенствовать всю общеобразовательную систему, прежде всего среднюю школу, используя комплексный подход, который обеспечит тесное единство воспитания и обучения, идейно-политического, нравственного и трудового.

ЛИТЕРАТУРА:

1. АИ ПИ ЦК КП РТ, ф.3, оп.220, д.21, л.45.
2. АИ ПИ ЦК КП РТ, ф.3, оп.235, д.201, л.64.
3. АИ ПИ ЦК КП РТ, ф.3, оп.239, д. 109, л. 16.
4. АИ ПИ ЦК КП РТ., ф.3. оп.220, л.21, 101.
5. Архив Министерства образования РТ. Отчет управления общеобразовательных школ.- 1985г. - Л.13.
6. Беляев Е.А., Дубинин В.Ф. Рост численности научных кадров в союзных республиках // История СССР.- 1972.-№5.- С. 124.
7. Бестужев-Лада И. Школьная реформа: как сдвинуть ее с мертвой точки? // Народное образование. 1990. №5. - С . 106.
8. Зиёзода Т.Н. Теоретическая обоснованность и практическая эффективность системы школьного исторического образования в республике Таджикистан: Авторсф. дис... д-ра пед. наук.-Душанбе, 2010.- С. 13.
9. История таджикского народа. Том III, книга вторая. Период социализма и переход к коммунизму (1938-1963). /Под ред. действительного члена АН Тадж. ССР Раджабова С.А. и канд. ист. наук Николаева Ю.А. - М: Наука, 1965. - С. 222.
10. Компартия Таджикистана в условиях развитого социалистического общества. - Душанбе, 1974. - С. 423.
11. Махкамов К. По пути индустриального прогресса // Под знаменем Октября. - Душанбе, 1977. - С. 48.
12. Назаршоев Н.М. Интеллигенция Таджикистана в 1951-1985 гг. - Душанбе, 1989. - С. 17-18.

13. Народное образование в СССР. Сборник документов (1917-1973 гг.). - М.: «Педагогика», 1974. - С. 55-56
14. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1971 г. Стат. ежегодник. Душанбе, 1972. - С. 168, 170; Народное хозяйство Таджикской ССР в 1985 г. Стат. ежегодник. - Душанбе, 1986. - С. 220; Коммунист Таджикистана. - 1986. - 15 янв.
15. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1985 г. Стат. ежегодник. - С. 223.
16. СССР на пути строительства коммунизма (1959-1970 гг.). - 270 с.
17. Таджикистан за 40 лет. Статсборник. - Душанбе, 1964. - С. 111.; Народное хозяйство Таджикской ССР в 1969 г. - Душанбе, 1970. - 199 с.
18. Трапезников СП. Интеллектуальный потенциал коммунизма. - М: Политиздат, 1976. - С. 47.
19. ЦГА РТ. - Ф.360. - Оп.г5. - Д.323. - Л.9; Коммунист Таджикистана. - 1982. - 3 окт.
20. ЦГА Тадж. ССР, ф.360, оп. 15, д. 323, л.43.
21. Шукуров М. Культурная жизнь Таджикистана в условиях развитого социализма. - Душанбе, 1980. - С. 32.

МАХСУСИЯТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ҒАЙРИТАҲАССУСӢ ВА МУШКИЛОТИ ОН

ҲАСАНОВ Ф.З. – *устоди кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Дангара, ш. Дангара, к. Марказӣ 33, E-mail: Farhod-xasanov@indox.ru, тел.: +(992) 98 812 51 56*

Дар мақола роҷеъ ба хусусиятҳои таълими ба касб нигаронидашудаи забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайритаҳассусӣ ва мушкилоти ташкили таълим дар ин самт сухан меравад. Дар шароити муосири таълим вазифаи асосие дар таълими забони англисӣ дар донишҷӯёни факултетиҳои ғайритаҳассусӣ ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии забони хориҷӣ мебошад. Муаллиф дар мақола ибрози ақида намудааст, ки яке аз масъалаҳои мубрам ва душвори донишгоҳҳои ғайризабонӣ дар омӯзиши забони англисӣ маҳдудияти вақт аст. Ҳамчунон иброз дошта шудааст, ки вобаста ба савия ва омодагӣ ба гурӯҳҳо ҷудо шудани донишҷӯён ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки маводи таълимиро вобаста ба дараҷаи дониши забонии донишҷӯ пешкаш кунанд.

Вожаҳои асосӣ: таълим, касб, забони англисӣ, таҳсилот, салоҳият, малака, маҳорат, донишҷӯ, донишгоҳҳои ғайризабонӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ И ЕЕ ПРОБЛЕМЫ

ХАСАНОВ Ф.З. – *пеподаватель кафедры иностранных языков Дангаринского государственного Университета, г. Дангара, ул. Маркази 33. E-mail: Farhod-xasanov@indox.ru, тел.: +(992) 98 812 51 56*

В данной статье речь идет об особенностях профессионально-ориентированного обучения иностранному языку в неязыковых вузах и проблемах изучения данной дисциплины. В свете новых образовательных подходов в обучении английского языка в неязыковых факультетах основополагающей задачей является формирование у студентов коммуникативные компетентности иностранного языка. Автор отмечает, что ограничение количество часов в изучении английского языка в неязыковых факультетах становится более актуальной проблемой. Также выражается, что соответственно уровнем знания и степенью и готовности разделение студентов на группах предоставляет преподавателям возможность представить учебный материал согласно степени языкового знания обучаемых.

Ключевые слова: образование, профессионально-ориентированное обучение, английский язык, компетентность, умение, навыки, студент, неязыковые факультеты.

FEATURES IT IS PROFESSIONAL-ORIENTED TRAINING TO ENGLISH LANGUAGE IN NON SPECIALIST FACULTIES AND ITS PROBLEMS

HASANOV F.Z. – Lecturer, Department of Foreign Languages, Dangarinsky State University, Dangara, 33 Markazi Str. **E-mail:** Farxod-xasanov@indox.ru, **mob.:** +(992) 98 812 51 56

In given article it is a question of features of the is professional-focused training to a foreign language in not language high schools and problems of studying of the given discipline. In the light of new educational approaches in training of English language in not language faculties a basic problem is formation at students communicative competence of a foreign language. The author notices that restriction quantity of hours in studying of English language in not language faculties to become more actual problem. Also it is expressed that accordingly level of knowledge and degree and readiness division of students into groups gives to teachers possibility to present teaching material agree degree of language knowledge of trainees.

Keywords: the formation, professional-focused training, English language, competence, ability, skill the student, not language faculties.

“Вазорати маориф ва илмро зарур аст, ки чихати боло бурдани сатху сифати дониш хонандагону донишҷӯён, омӯзиши илмҳои муосир ва забонҳои хориҷӣ тадбирҳои иловагӣ андешида ба масъалаи баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ ватандӯстӣ ифтихори ватандорӣ ва дар рӯҳияи инсонпарварӣ тарбия намудани насли навраси кишвар таваҷҷӯҳи аввалиндарача зоҳир намояд”.

Эмомалӣ Раҳмон

Донистани забони хориҷӣ, баҳусус, забони англисӣ воситаи муҳимест барои омодагии касбӣ, дастрасӣ ба уфуқҳои баланди дониш, имконияти муошират ва мубодилаи афкор бо ҳамкорони мамлакатҳои гуногун.

Аз ин бармеояд, ки вазифаи асосӣ дар таълими забони англисӣ барои донишҷӯёни равияҳои ғайритахассусӣ дар шароити муосир ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии забони бегона мебошад, ки дар навбати худ барои самт гирифтани дар муҳити бегоназабон имкон фароҳам оварда, ба мутахассис барои ташаккули рақобат дар бозори ҷаҳонии меҳнат мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, нақши фани забони англисӣ дар факултетҳои ғайризабонӣ низ хеле боло рафтааст. Стандарти давлатии таълимии таҳсилоти олӣ ба эътибор гирифтани хусусиятҳои касбиро зимни омӯзиши забони хориҷӣ, ба хусус забони англисӣ, мақсади дар амал татбиқ намудани вазифаҳои онро дар фаъолияти минбаъдаи хатмкунандагон тақозо менамояд. Масъалаи на танҳо соҳиб будан бо малакаҳои муошират бо забони англисӣ, балки аз донишҳои махсус роҷеъ ба ихтисоси интихобкарда бархӯрдор будан низ ба миён гузошта мешавад. Таълими ба касб нигаронидашуда дар таҳсилоти касбӣ самти афзалиятнок маҳсуб меёбад.

Қобили ёдоварист, ки таълими ба касб нигаронидашудаи забони хориҷӣ ҳамчун падидаи илмӣ ҳанӯз соли 1960 мавриди назар қарор гирифт. Дар Русия барои таҳияи назарияи таълими ба касб нигаронидашудаи забони хориҷӣ П.И.Образцов дар якҷоя бо ҳамкорони худ саҳми калон гузоштаанд. Аз тарафи онҳо принсипи ба касб нигаронидашудаи маводи таълимӣ барои омӯзиши забони хориҷӣ дар донишгоҳҳои ғайритахассусӣ қоркард ва асоснок карда шудааст. П.И.Образцов ва ҳамкорони ӯ қайд кардаанд, ки омӯзиши забони хориҷӣ на танҳо ба хотири мақсадҳои худӣ ба роҳ монда шавад, балки он бояд воситаи ноил гардидан ба мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифатӣ дар қорҷӯбаи ихтисоси интихобнамуда амалӣ гардад. (8.19). Ба ақидаи

онҳо, ба эътибор гирифтани хусусиятҳои ихтисос бояд тибқи самтҳои зерин ба роҳ монда шавад:

- кор бо матнҳои махсус;
- омӯзиши мавзӯҳои махсус барои инкишофи нутқи шифоҳӣ;
- омӯзиши маҷмӯи луғатҳои марбути ихтисос;
- аз тарафи омӯзгор таҳия намудани дастурҳои методӣ барои фаъол гардонидани таълими грамматикӣ ва лексикӣ (8 . с.21).

Моҳияти таълими касбии забони англисӣ дар ҳамгирии он бо фанҳои махсус бо мақсади гирифтани донишҳои иловагӣ роҷеъ ба касб ва ташаккули хусусиятҳои барои шахсият муҳим ифода меёбад. Дар ин ҷо омӯзгор ба мушкилиҳои зиёде дучор мегардад, чунки бинобар маълумоти забоншиносӣ ё педагогикаш ӯ на ҳама вақт лексикаи хос касбро медонад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд асосҳои ин ё он ихтисос, лексикаи асосӣ ва касбро омӯхта, ба мафҳумҳо сарфаҳм равад.

Таълими ба касб нигаронидашудаи забони англисӣ пешбинӣ менамояд, ки матнҳои саҳеҳи тибқи принсипи мавзӯӣ интихобгардида асоси курси омӯзиширо бояд ташкил намоянд. Ба ғайр аз матнҳо боз системаи машқҳои махсуси ба ташаккули малака ва маҳорати зарурӣ равонагардида низ истифода карда мешаванд. Машқҳои дорои хусусияти лексикӣ грамматикӣ барои ғанӣ гардидани таркиби луғавии мутахассисони оянда махсус мусоидат менамоянд. Мазмуни асосии матнро ҷудо кардан, ёфтани вожаҳои асосӣ ва ғайра ба донишҷӯ барои ташаккул додани нутқи шифоҳӣ ё хаттӣ ёрӣ мерасонанд. Машқҳо аз рӯйи ба сохторҳо ҷудо кардани иттилоот барои ташаккули малакаҳои кори мустақилона бо сарчашмаҳои мухталиф мусоидат менамоянд. Тавассути онҳо донишҷӯ шарҳ додан, нуктаи назари худро баён кардан, далел овардан, баҳсу мунозира намудан ва ғайраро меомӯзад. Вале дар амалия мо метавонем муқаррар намоем, ки сатҳу сифати омодагии донишҷӯ на ҳама вақт ҷавобгӯи талаботи мавҷуда мебошанд. Яке аз омилҳои, ки ба самти афзалиятноки таълими забони англисӣ равона гардидааст, омили вақт мебошад. Мутаассифона, ҳамеша соатҳои барои таълими фанҳои забони англисӣ ҷудокардашуда ихтисор карда мешаванд. Масалан, барои донишҷӯёни курси якуми факултетҳои муҳандисӣ ва технологияҳои муосири истеҳсолии ДДД дар як сол барои як гурӯҳ 106 соат дарс ҷудо карда шудааст. Албатта, ин нишондод барои омода намудани мутахассиси дорои салоҳияти коммуникативӣ кофӣ нест. Бо вучуди ин, донишҷӯён баъди аз худ намудани фан бояд соҳиби донишҳои махсус, маҳорат ва малакаҳо, аз ҷумла: -донистани мафҳумҳои асосӣ, зухурот ва таркибҳои грамматикӣ, меъёрҳои ахлоқии рафтор ва нутқ, ки барои муоширати касбӣ ба забони англисӣ хеле заруранд; -маҳорати истифодаи маъноҳои асосии мафҳумҳо, зухурот ва таркибҳои грамматикӣ забон; татбиқи меъёрҳои ахлоқӣ ва одоби гуфтор барои муоширати касбӣ бо забони хориҷӣ зарур; -малакҳои хондан, навиштан, нақли монологҳо, ки ҳангоми муоширати касбӣ бо забони хориҷӣ заруранд, гарданд. (6, с 336-337).

Новобаста аз он ки чунин масъалаҳои муҳим дар ҳолати маҳдуд будани давомнокии машғулиятҳои синфӣ сатҳи муайяни тайёрии донишҷӯёни курси аввалро, ки омили дигари муҳим маҳсуб ёфта, ба сифати таълим таъсири бевосита мерасонад, талаб мекунад. Дарачаи омодагии пешаздонишгоҳии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайритахассусӣ дар соҳаи забони хориҷӣ асосан он қадар назаррас нест, инчунин аз ҷиҳати нобаробарӣ низ фарқ мекунад. Мутаассифона, тамоили мазкур ба ҳамаи мактабҳои олии, ки бакалавр ва магистрҳо аз рӯйи равияи ғайритахассусӣ омода месозанд, тааллуқ дорад. Ин чунин маъно дорад, ки масъалаи аввалиндараҷаи омӯзгор, ки ба тақвияти маҳоратҳо ва малакаҳои асосӣ ва такмили онҳо алоқаманд аст, бинобар мавҷуд набудани он чизе, ки барои тақвият додан ва такмил заруранд, иҷронашаванда менамояд, ҳарчанде ин ба ҳамаи донишҷӯён иртибот надошта бошад ҳам, ба аксарият рост меояд. Дар амалия ин ҳолат ба он меорад, ки омӯзгорро лозим аст вақти қиммати худро барои такрор ва ҷамъбасти маводе, ки мутааллиқ ба омӯзиш дар ҷорҷӯбаи мактаби миёна мебошад, сарф намояд ва бо донишҷӯёни алоҳида низ омӯзиши ин маводи заруриро аз «ҳеҷ» оғоз намояд. Ҳолатҳои мазкур вазифаи дар

назди омӯзгор истода ва рушди баробари донишҷӯёни ҳар чор намуди фаъолияти нутқро душвор мегардонанд, Яъне, ҳолате барои омӯзгор пеш меояд, ки соатҳо ва заҳмати зиёдро ба донишҷӯёне, ки тайёрии кофӣ дар омӯзиши забони англисӣ надоранд, сарф намояд. Ин, албатта, ба донишҷӯёни тайёридошта таъсири манфӣ мерасонад ва як мушкилии нобаробарии таълимиро пеши омӯзгор мегузорад. Ҳол он ки дар барномаи фан нишон дода шудааст, то зимнан тавачҷух ба манбаи лексикӣ, нутқи шифохӣ ва мавзӯҳои маишӣ, аз як тараф, ва забони касбӣ, аз тарафи дигар, ба тариқи баробар ҷудо карда шавад. Ин албатта аз салоҳияти паст ё баланди дохилшавандагон вобастагӣ дорад. Салоҳияти лингвистӣ ё забонӣ доштани дониш, малака ва маҳоратро доир ба забон дар самти фонетика, лексика, грамматика талаб мекунад(5, с.3).

Ҳамаи ҳолатҳои дар боло нишондодашуда омӯзгори забони англисиро дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайритаҳассусӣ дар муносибат (барои бартараф кардани баробарии ночиз) дар байни шартҳои масъалаҳои мураккабу қатъӣ, инчунин сафарбар кардани донишҷӯён барои омӯзиши босамар очиз мегузорад.

Новобаста аз мушкилоти номбаркардашуда кафедраҳои забонҳои хориҷии муассисаҳои таҳсилоти олии ғайритаҳассусӣ роҳҳои самарабахштарини таълими забони хориҷӣ ва забони хориҷӣ аз рӯи ихтисосро дар ҳоли теъдоди ками соатҳои барои ин фан ҷудокардашуда ва сатҳи пасти забондонии хатмкунандагони мактабҳо ҷустуҷӯ намуда истодаанд. Чунончи, дар баъзе муассисаҳои таҳсилоти олии донишҷӯёнро мувофиқи дараҷаи забондонияшон, ки дар дарсҳои аввал тибқи усули кор бо тестҳо муайян карда мешавад, ба зергурӯҳҳо тақсим намудаанд. Ин имкон медиҳад, ки омӯзиши босамари забони хориҷӣ (дар ҳолати мо забони англисӣ) ҳам барои донишҷӯёни забондон ва ҳам барои донишҷӯёни сатҳи забондонияшон паст тибқи барномаи таълим ба роҳ монда шавад (10, с.9). Ҳамчунон вобаста ба савия ва омодагӣ ба гурӯҳҳо ҷудо шудани донишҷӯён ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки маводи таълимиро вобаста ба дараҷаи дониши забонии донишҷӯ пешкаш кунанд. Дар ин ҳолат ҳам донишҷӯёни ақибмонда, ҳам донишҷӯёни пешрафта бурд мекунанд. Барои омӯзгорон низ тадрис нисбатан осон ва сифатан натиҷабахш хоҳад гардид.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки таълими забони хориҷӣ аз рӯи равияи ғайриихтисосӣ самти афзалиятноки таълим муосир ба ҳисоб меравад. Он дар донишҷӯён ташаккул ёфтани қобилиятҳои муошират бо забони бегонаро дар вазъиятҳои муайяни корӣ, илмӣ бо назардошти хусусиятҳои онҳо нисбати касби минбаъдаи худ пешбинӣ менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахманова Т.М. Принцип филологизации при обучении иностранного языка в техническом вуз. (электронный ресурс)//Вестник Абрамов А.В. А.В. Преподавание иностранных языков на неязыковых факультетах. Педагогические, психологические и социологические вопросы профессионализации личности: материалы III международной научно-практической конференции (Прага 10-11 февраля 2017 года). Прага 2017. С.26-29.

2. Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014.

3. Зиёӣ Х.М. Роҳҳои татбиқи таҳсилоти босалоҳият дар зинаи касбӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалии татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. Душанбе, “Ирфон”, 2018,109 с.

3. Зимняя И. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Народное образование-47.2003.№2.

5. Камынова Т.П. К вопросу о преодолении «коммуникативного барьера»/Т.П.Камынова//материалы российской конференции «Профессиональное образование в высшей школе: проблемы и перспективы /Коллектив авторов. Под общей редакции проф. В.Е.Шевченко - Воронеж: ВГАУ, 2002.-С.210-213.

6. Кучерявая Т.Л. Проблемы профессионального-ориентированного обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей (текст)//теория и практика образования в современном мире: материалы международной науч.конф. (г.Санкт-Петербург, февраль 2012 г.).-СПб: Реноме, 2012.-С.336-337.

7. Леднев В.С. Содержания образования: сущность, структура, перспективы / В.С. Леднев (Текст). - М.: Высшая школа, 1991. – 224 с.

8. Образцов П.И., Ахулкова А.И., Черниченко О.Ф. Проектирование и конструирование профессионально-ориентированной технологии обучения. Орел, 2005. 158 с.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”.ш.Душанбе, 22 декабри соли 2017.

10. Похолков Ю.П. Подход к формированию национальной доктрины инженерного образования России в условиях новой индустриализации//Инженерное образование.-Томск, 2012-№9,-С.5-11.

ОИД БА ЯК УСУЛИ МУҚОИСА КАРДАНИ БУЗУРГИҲОИ ҲАМГУН ДАР ТАҲЛИЛИ НАТИҶАҲОИ СУБТЕСТҲОИ ИМТИҲОН

НАЗАРЗОДА Р.С. – сардори раёсати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 192. E-mail: Rustam_N@hotmail.com. тел.: +(992-37) 224-53-62.

Ҳамасола дар имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ (ИМД) шумораи зиёди довталабон иштирок мекунанд, ки боиси ба даст омадани додаҳои калонҳаҷм дар натиҷаи коркарди маводи имтиҳон мегардад. Дар ҷаҳони муосир коркарди додаҳои калонҳаҷм ҳамчун яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад, ки дар ин раванд усули гуногуни математикию омӯрӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Ин аст, ки дар коркарди натиҷаҳои ИМД ва гузаронидани таҳлилҳои муқоисавӣ аз усули гуногуни математикию омӯрӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Агарчи гузаронидани таҳлилҳои муқоисавии бузургиҳои ҳамгун дар доираи ҳамон як сол кори он қадар мушкул набошад ҳам гузаронидани чунин таҳлилҳо бо назардошти натиҷаҳои якҷанд соли баргузори ИМД метавонад, баъзе душворихоро ба миён орад.

Мақола ба як усули муқоиса кардани бузургиҳои ҳамгуни марбут ба натиҷаҳои ИМД дар давраи солҳои баргузори он бахшида шудааст. Дар он усули пешниҳодгардида шарҳу тафсир ёфта, истифодаи амалии он дар мисоли мушаххас аз рӯи натиҷаҳои панҷсолаи субтести “Математика” (дар доираи имтиҳони умумӣ) нишон дода шудааст.

Вожаҳои асосӣ: гурӯҳи ихтисосҳо, имтиҳони умумӣ, имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ, математика, нишондиҳандаи қиёспазирӣ, субтест, таҳлили муқоисавӣ, холи миёна.

ОБ ОДНОМ МЕТОДЕ СРАВНЕНИЯ ОДНОРОДНЫХ ВЕЛИЧИН ПРИ АНАЛИЗЕ РЕЗУЛЬТАТОВ СУБТЕСТОВ ЭКЗАМЕНОВ

НАЗАРЗОДА Р.С. – начальник управления информационно-коммуникационных технологий Национального центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 192. E-mail: Rustam_N@hotmail.com. тел.: +(992-37) 224-53-62.

Ежегодно, большое количество абитуриентов участвуют в централизованных вступительных экзаменах (ЦВЭ), обработка экзаменационных материалов которых приводит к получению больших массивов данных. В современном мире, обработка больших массивов данных считается одной из актуальных задач, в которой особое место занимают различные статистико-математические методы. В связи с этим, при обработке результатов ЦВЭ и проведении сравнительных анализов также широко

используются различные статистико-математические методы. Хотя проведение сравнительных анализов однородных величин в рамках одного и того же года является не так уж сложной задачей, но проведение подобных анализов с учётом нескольких лет проведения ЦВЭ может привести к некоторым трудностям.

Статья посвящена одному методу сравнения однородных величин, относящихся к результатам ЦВЭ в заданный период времени реализации ЦВЭ. В статье приводится описание предложенного метода и его практическое применение на конкретном примере – на базе пятилетних результатов субтеста “Математика” (в рамках общего экзамена).

Ключевые слова: кластер, математика, общий экзамен, показатель сопоставимости, сравнительный анализ, среднее очко, субтест, централизованные вступительные экзамены.

ON ONE METHOD OF COMPARING HOMOGENEOUS VALUES IN ANALYSIS OF THE RESULTS OF EXAMS' SUBTEST

NAZARZODA R. S. – head of the Department of Information and Communication Technologies at the National Testing Center under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 192 Rudaki avenue. **E-mail:** Rustam_N@hotmail.com. **Phone:** +(992-37) 224-53-62.

Annually, a big number of entrants participate in centralized entrance exams (CEE), the processing of examination materials of which brings to receiving a big data arrays. In the modern World, the processing of big data arrays is considered as one of the actual issues, in which various statistical and mathematical methods play a special role. In this regard, various statistical and mathematical methods are widely used during the processing of the results of CEE and conducting comparative analyzes. Although conducting comparative analyzes of homogeneous values within the same year is not so difficult, but conducting such analyzes within the period of several years of CEE's realization can bring into some difficulties.

The article is devoted to one method of comparing homogeneous values related to the results of the CEE in a given period of time of CEE's realization. The article includes a description of the proposed method as well as its practical usage in a specific example based on the five-year results of the subtest of “Mathematics” (within the general exam).

Key words: average score, centralized entrance exams, cluster, comparability indicator, comparative analysis, general exam, mathematics, subtest.

Қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти ибтидоию миёнаи касб ва илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2014 инҷониб дар асоси натиҷаҳои имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ (ИМД) сурат мегирад. ИМД дар шакли тестгузаронии мутамарказ ва фарогир аз ҷониби Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва баргузор мегардад, ки ҳамасола дар он шумораи зиёди довталабон иштирок мекунанд. Таърихи панҷ соли баргузори ИМД (2014 – 2018), ки натиҷаҳои бадастовардаи довталабон дар ин давра меҳвари асосии пажӯҳишҳои моро ташкил медиҳад, дар умум 401 534 довталаб барои иштирок дар ИМД аз қайд гузашта, 372 410 нафарашон (92,75 %) дар имтиҳони қисми А иштирок намуда, дар доираи он аз субтести “Математика” имтиҳон супоридаанд [1].

Тибқи тартиби муқарраргардида [4], дар низоми ИМД имтиҳонҳои умумӣ (қисми А) ва ихтисос (қисми Б) бо истифода аз усули тестгузаронии педагогӣ баргузор мешаванд. Имтиҳони умумӣ аз субтестҳои А.1 – “Забони тоҷикӣ”, А.2 – “Математика” ва А.3 – “Таърихи халқи тоҷик ва асосҳои давлат ва ҳуқуқ” иборат аст. Имтиҳони ихтисос низ аз се субтест (Б.1, Б.2 ва Б.3) иборат буда, вобаста ба талаботи гурӯҳҳои ихтисосҳои субтестҳои гуногунро дар бар мегирад [2, 3].

Бо сабаби иштироки шумораи зиёди довталабон дар ИМД ҳамасола дар натиҷаи коркарди маводи имтиҳон додаҳои калонҳаҷм ба даст меояд. Дар ҷаҳони муосир коркарди додаҳои калонҳаҷм ба яке аз масъалаҳои муҳимтарин мубаддал гардидааст. Дар раванди коркарди додаҳо ва таҳлили натиҷаҳои онҳо, пеш аз ҳама, истифодаи усули гуногуни математикию оморӣ мавқеи хосро ишғол менамояд.

Бо мақсади ба таври воқеӣ инъикос намудани ҳолатҳои марбут ба арзёбии сатҳи донишу малакаи докталабони низоми ИМД аз рӯи натиҷаҳои бадастовардаи онҳо дар вобастагӣ аз як қатор омилҳо, ҳангоми коркарди натиҷаҳои ИМД ва гузаронидани таҳлилҳои муқоисавӣ, аз усули математикию омӯрӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Агарчи гузаронидани таҳлилҳои муқоисавии бузургиҳои ҳамгун дар доираи ҳамон як сол кори он қадар мушқилнест, аммо гузаронидани чунин таҳлилҳо бо назардошти натиҷаҳои якҷанд соли баргузори ИМД метавонад, баъзе душворихоро ба миён орад.

Мақола ба як усули муқоиса кардани бузургиҳои ҳамгуни марбут ба натиҷаҳои ИМД бо назардошти солҳои баргузори он бахшида шуда, дар он усули пешниҳод гардида шарҳу тафсир ёфта, истифодаи амалии он дар мисоли мушаххас нишон дода шудааст. Таъкид месозем, ки бинобар сабаби ба коркарду таҳлили натиҷаҳои аз имтиҳони умумӣ (қисми А) ба даст овардаи докталабони низоми ИМД меҳвари асосии пажӯҳишҳои моро низ маҳз ҳамин қисми имтиҳон дар бар мегирад. Дар доираи мақолаи мазкур мо аз натиҷаҳои панҷсолаи субтести А.2 – “Математика”, ки яке аз субтестҳои имтиҳони умумӣ ба ҳисоб меравад, истифода хоҳем бурд.

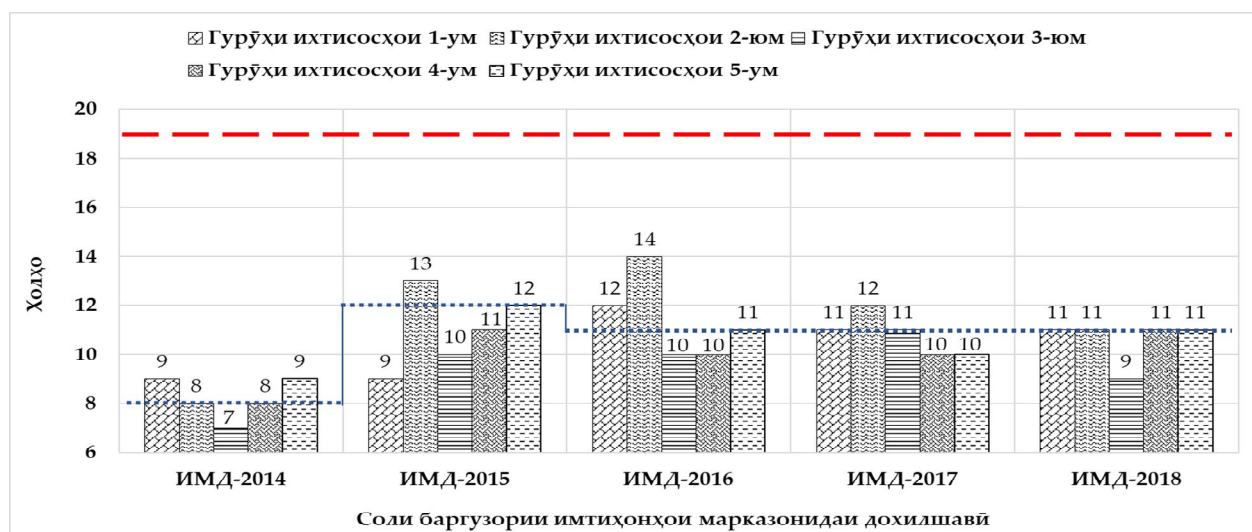
Дар низоми ИМД саволу масъалаҳои субтести “Математика” дар се навъ: пӯшида (1 ҳол), мувофиқат (то 4 ҳол) ва кушода (2 ҳол) таҳия мешаванд. Субтести мазкур аз 20 саволу масъалаи навъи пӯшида, 2 саволу масъалаи навъи мувофиқат ва 5 саволу масъалаи навъи кушода таркиб ёфта, ҳоли имконпазири ҳадди аксар дар он 38 ҳолро ташкил медиҳад.

Қимати ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика” ҳамчун адади бутун дар умум (ҳоли миёнаи умумӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ) ва дар алоҳидагӣ вобаста аз гурӯҳҳои ихтисосҳо барои давраи ИМД-2014 – ИМД-2018 дар ҷадвали 1 оварда шуда, дар расми 1 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 1.

Ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика”
вобаста аз гурӯҳҳои ихтисосҳои интихобкардаи докталабон

Соли баргузори ИМД	Дар ҷумҳурӣ	Дар гурӯҳи ихтисосҳои				
		1-ум	2-юм	3-юм	4-ум	5-ум
2014	8	9	8	7	8	9
2015	12	9	13	10	11	12
2016	11	12	14	10	10	11
2017	11	11	12	11	10	10
2018	11	11	11	9	11	11

Расми 1. Гуногунии ҳоли миёнаи субтести А.2 – “Математика” вобаста аз гурӯҳҳои ихтисосҳои интихобкардаи докталабон

Тавре мушоҳида мегардад, ҳамасола, холҳои миёнаи гурӯҳи ихтисосҳои 3-юм аз холи миёнаи умумии субтести мазкур паст аст; танҳо дар як ҳолат, дар ИМД-2017, холи миёнаи довталабони ин гурӯҳи ихтисосҳо ба холи миёнаи умумӣ баробар аст. Албатта, ин ҳолатро метавон ҳамчун ҳолати табиӣ чашмдошт низ арзёбӣ намуд, зеро алоқамандии гурӯҳи ихтисосҳои 3-юм, ки “Филология, педагогика ва санъат” ном дорад, ба доираи фанҳои дақиқ на он қадар алоқаманд мебошад.

Чи барои ҳолати кунунӣ ва чи барои гузаронидани таҳлилҳои минбаъда чихати муайян кардани мавқеи ин ё он бузургӣ дар муқоиса бо бузургҳои дигари ҳамчун мо аз **усули истифодаи нишондиҳандаи қиёспазирӣ** истифода хоҷем бурд, ки дар робита ба он мафҳумро бад-ин мазмун қабул мекунем: **қимати нишондиҳандаи қиёспазирӣ бузургӣ ба ҳосили ҷамъи фарқи қиматҳои ин бузургӣ дар давраҳои баррасишаванда ва қимати таъягоҳии интихобӣ баробар аст:**

$$c = \sum d, \quad (1)$$

ки дар инҷо: c – нишондиҳандаи қиёспазирӣ бузургӣ;
 d – фарқи қиматҳои бузургӣ ва қимати таъягоҳӣ, ки аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$d = \bar{x} - \check{x}, \quad (2)$$

ки дар инҷо: \bar{x} – қимати бузургӣ; \check{x} – қимати таъягоҳӣ.

Тарзи ҳисоб кардани қимати нишондиҳандаи қиёспазирӣ бузургӣ ва ба назар гирифтани онро барои муайян кардани мавқеи гурӯҳҳои ихтисосҳои интихобкардаи довталабон нисбат ба ҳамдигар дар амал дида мебароем. Ба сифати додаҳо аз маълумоти дар ҷадвали 1 истифода мебарем, ки дар он қиматҳои холи миёнаи субтести А.2 – “Математика” вобаста аз гурӯҳҳои ихтисосҳои интихобкардаи довталабон дар давраи панҷ соли роҳандозии низоми ИМД (аз ИМД-2014 то ИМД-2018) ҷой дода шудааст. Таъкид месозем, ки бинобар сабаби интихоб гардидани бузургии холи миёна ба сифати бузургии қиёспазирӣ, ҳамчун қимати таъягоҳӣ холи миёнаи умумии субтест қабул карда мешавад.

Қадами 1. Қимати нишондиҳандаи қиёспазирӣ бузургии холи миёнаро барои ҳар як гурӯҳи ихтисосҳо муайян мекунем.

Масалан, тарзи ҳисоб кардани қимати нишондиҳандаи мазкур барои гурӯҳи ихтисосҳои 2-юм чунин аст:

- бо истифода аз формулаи (2) фарқи қиматҳои холи миёнаи субтест (\bar{x}) ва қимати таъягоҳӣ (\check{x})-ро барои ҳар соли баргузори ИМД ҳисоб мекунем:

$$\begin{aligned} d_{\text{ги-2}_{2014}} &= \bar{x}_{\text{ги-2}_{2014}} - \check{x}_{2014} = 8 - 8 = 0, \\ d_{\text{ги-2}_{2015}} &= \bar{x}_{\text{ги-2}_{2015}} - \check{x}_{2015} = 13 - 12 = 1, \\ d_{\text{ги-2}_{2016}} &= \bar{x}_{\text{ги-2}_{2016}} - \check{x}_{2016} = 14 - 11 = 3, \\ d_{\text{ги-2}_{2017}} &= \bar{x}_{\text{ги-2}_{2017}} - \check{x}_{2017} = 12 - 11 = 1, \\ d_{\text{ги-2}_{2018}} &= \bar{x}_{\text{ги-2}_{2018}} - \check{x}_{2018} = 11 - 11 = 0, \end{aligned}$$

- бо истифода аз формулаи (1) қимати нишондиҳандаи қиёспазирӣ бузургии холи миёнаро барои гурӯҳи ихтисосҳои 2-юм дар давоми панҷ соли баррасишаванда муайян мекунем:

$$c_{\text{ги-2}} = \sum_{i=2014}^{2018} d_{\text{ги-2}_i} = d_{\text{ги-2}_{2014}} + d_{\text{ги-2}_{2015}} + d_{\text{ги-2}_{2016}} + d_{\text{ги-2}_{2017}} + d_{\text{ги-2}_{2018}} = 5.$$

Яъне, барои гурӯҳи ихтисосҳои 2-юм қимати нишондиҳандаи қиёспазирии бузургии холи миёна ба 5 баробар аст. Ба ҳамин тарик, қимати ин нишондиҳандаро барои гурӯҳҳои ихтисосҳои дигар низ ҳисоб мекунем.

Қадами 2. Дар асоси қиматҳои бадастомада мавқеи гурӯҳи ихтисосҳоро аз рӯйи камшавии қимати нишондиҳандаи қиёспазирии бузургии холи миёна муайян мекунем.

Ҷадвали 2.

Қимати нишондиҳандаи қиёспазирии бузургии холи миёна аз субтести А.2 – “Математика”

Гурӯҳи ихтисосҳо	1-ум	2-юм	3-юм	4-ум	5-ум
Қимати қиёспазирии холи миёна	-1	5	-6	-3	0
Мавқеъ	III	I	V	IV	II

Яъне, мавқеи гурӯҳҳои ихтисосҳои интихобкардаи довталабон ба гуногунии қимати холи миёнаи субтести А.2 вобаста аст – “Математика” дар онҳо чунин аст: мавқеи якум, гурӯҳи ихтисосҳои 2-юм – “Иқтисод ва география”; мавқеи дуум, гурӯҳи ихтисосҳои 5-ум – “Тиб, биология ва варзиш”; мавқеи сеум, гурӯҳи ихтисосҳои 1-ум – “Табии ва техникаӣ”; мавқеи чорум, гурӯҳи ихтисосҳои 4-ум – “Ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқ”; мавқеи панҷум, гурӯҳи ихтисосҳои 3-юм – “Филология, педагогика ва санъат”.

АДАБИЁТ:

1. Назаров Р. С. Баъзе таҳлилҳо оид ба натиҷаҳои субтести "Забони тоҷикӣ" / Р. С. Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – № 8. – С. 242 - 247.
2. Назаров Р. С. Хусусият ва сохтори қисмҳои имтиҳони тестӣ дар имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ / Р. С. Назаров // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2018. – № 3 (28). – С. 37 - 44.
3. Роҳнамои довталаб : Дастури иттилоотию методӣ. – Душанбе: Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – 220 с.
4. Тартиби гузаронидани имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми март соли 2018, № 81 тасдиқ шудааст.

НАҚШИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ШАХСИ ИНСОНДӢСТ

ҚАЙУМОВА Ҳ.Т. – нозади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва баъдидипломии Пажӯҳишигоҳи рушди маорифи ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. Айни - 45 **E-mail:** prtmatt@mail.ru., **тел.:** +(992) 90 440 66 90

САТОРОВА М.Қ. – мудири шуъбаи таълими-тарбияи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ, унвонҷӯи Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомӣ, ш. Душанбе, хиёбони Раҷабов, 10. **E-mail:** omīna-76@mail.ru. **тел.:** +(992) 90 458 55 42

Дар мақола оид ба нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар ташаккули салоҳияти шахси инсондӯст сухан рафта, онро ҳамчун асоси кори хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мешуморад. Ҳадафи тарбияи ҳуқуқӣ - ташаккули шахси инсондӯст ва дорои донишҳои зарурии ҳуқуқӣ барои зиндагӣ дар ҷамъият ва эътироф намудани арзишҳои демократӣ, эҳтиром ва риоя намудани қонун мебошад. Чунин шахс бо мавқеи фаъоли шахрвандӣ фарқ мекунад, ҳуқуқу озодиҳои худро ҳифз намуда, ҳамгирой бо ҷамъияти ҳуқуқӣ ва татбиқи пурраи нақшаҳои ҳаётиро таъмин менамояд.

Вожаҳои асосӣ: муассисаи таълимӣ, тарбия, хонанда, ҳуқуқ, салоҳият, аксиологӣ, мултимедиа, эмпири, семантикӣ.

РОЛЬ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕЦИИ ГУМАННОЙ ЛИЧНОСТИ

КАЮМОВА Х. Т. – кандидат педагогических наук, начальник отдела высшего профессионального образования и последипломного образования Института развития образования имени А.Джамии АОТ, г. Душанбе, ул. Айни - 45, **E-mail:** prmatt@mail.ru. **тел.:** +(992) 90 440 66 90

САТОРОВА М.К. – зав. организационно-воспитательного отдела Таджикского технического университета имени М.С. Осими, соискатель Института развития образования имени А. Джамии, г. Душанбе, проспект Раджабова - 10. **E-mail:** prmatt@mail.ru. **тел.:** +(992) 90 440 66 90

В статье автор обсуждает роль правового образования в формировании компетенции человека. Рассматривает ее как основу для работы старшеклассников в средних общеобразовательных школах. Целью правового воспитания является формирование человека с необходимыми правовыми знаниями для жизни в обществе и признание демократических ценностей, уважения и соблюдения закона. Такой человек отличается активной гражданской позицией, защищает свои права и свободу и обеспечивает интеграцию с правовым сообществом и полную реализацию жизненных планов.

Ключевые слова: образовательное учреждение, воспитание, ученик, право, компетенция, аксиология, мультимедиа, семантика, эмпирический.

THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE COMPETENCE OF A HUMAN PERSON

KAYUMOVA H.T. - Candidate of pedagogical sciences, head of the department of higher professional education and postgraduate education of the Institute of Education Development named after A. Jami AOT, Dushanbe, 45 Ayni Str., **E-mail:** prmatt@mail.ru. **mob.:** +(992) 90 440 66 90

SATOROVA M.K. – зав. организационно-воспитательного отдела Таджикского технического университета имени М.С. Осими, соискатель Института развития образования имени А. Джамии, г. Душанбе, проспект Раджабова - 10. **E-mail:** prmatt@mail.ru. **mob.:** +(992) 90 440 66 90

In this article the role of legal education in the formation of human competence is discussed by the author. The author considers it as the basis for the work of high students in secondary schools. The goal of legal education is the formation of a person with the necessary legal knowledge for life in society and recognition of democratic values, respect and compliance with laws. Such a person has an active civic position, protects its rights and freedom and provides integration with the legal community and the full implementation of life plans.

Keywords: axiology, multimedia, semantics, empirical.

Ба андешаи бисёре аз муҳаққиқон таркиби муҳимми низоми тарбияи ҳуқуқӣ воситаҳо ва усули татбиқи он мебошанд. Дар сарчашмаҳои педагогӣ ин ду мафҳум бисёр вақт чун муродиф истифода мешаванд ё яке дигарро муайян менамоянд. Дар рафти таҳлили сарчашмаҳои фалсафӣ, методологӣ ва илмӣ муайян гардид, ки восита нисбат ба усул мафҳуми бештар умумӣ аст. Яъне, восита бо ёрии усули дахлдор татбиқ мегардад.

Воситаҳои таълим чун сарчашмаҳои иттилооти таълимӣ муайян мегарданд, ки бо ёрии онҳо омӯзгор таълим медиҳад ва хонанда таълим мегирад [1, с. 308]. Ба воситаҳои таълим инҳо дохил мешаванд: калима, китоби дарсӣ, асбобҳои аёни, воситаҳои техникӣ ва ғ.

Дар раванди тарбия, вазифаҳои мураккабу душвортар гузошта мешаванд. Таҷриба нишон медиҳад, ки меъёрҳои ҳуқуқиро ба кӯдак фаҳмонида, ба дарки онҳо ноил шудан кофӣ нест. Ин меъёрҳоро дар рафтори ҳаррӯза ба ақидаҳо ва тамоилҳои арзишӣ табдил додан лозим аст.

Ба андешаи В.А. Николаев, воситаҳои таълим шабакаҳои паҳн намудани иттилоот мебошанд. Аз ин ҷиҳат воситаҳои тарбия чун шабакаҳои таъсир ба шууру ҳиссиёт ва рафтори кӯдак бо ёрии баёни маълумоти даркорӣ, ташаккули маҳорату малакаҳои амалӣ, инкишофи ҳавасмандӣ ва одатҳои рафтори ахлоқӣ муайян мегарданд [2, с. 161].

Дар таҳқиқоти гуногун воситаҳои гуногуни тарбияи ҳуқуқиро муайян намудаанд. Ҳангоми таҳқиқи фарҳанги ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари салоҳиятнок ба сифати воситаҳои тарбияи ҳуқуқӣ сарчашмаҳои моддие муайян шудаанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои кори тарбияи ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд (қонунҳо, адабиёти ҳуқуқӣ ва ғ.) [3, с. 16]. Дар ин маврид асосан воситаҳои техникую моддии таълиму тарбия ба воситаҳо нисбат дода шудаанд.

Аз нуқтаи назари аксиологӣ маҷмӯи васеи воситаҳо ба фарҳанги ҳуқуқӣ марбут доништа мешавад: шахсият, адабиёт, барномаҳои ҳуқуқии телевизион, кино, воситаҳои ахбори умум, далелҳо аз ҳаёт ва таҷрибаи ҳуқуқии хонандагон [4, с. 62]. Ин воситаҳо вобаста ба ҳуқуқ мисолҳоро аз ҳаёти кӯдакон ва шахсони шинохта дар бар мегиранд.

Дар таҳқиқоти алоҳида воситаҳои тарбия тасниф шуда, ба гурӯҳҳои зерин чудо гардидаанд:

- 1) воситаҳои фарҳанги моддӣ - табиат, фаъолият;
- 2) воситаҳои фарҳанги маънавӣ - сухан, забони модарӣ, фолклор, дин, санъат, бозӣ;
- 3) воситаҳои фарҳанги иҷтимоӣ - анъанаҳо, афкори умум [5, с. 162].

Зимнан, ба воситаҳои фарҳанги моддӣ воситаҳои муосири техникӣ – воситаҳои аудиовизуалӣ, мултимедия ва интернетро илова кардан мувофиқи мақсад аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки ташаккули таркиби фаъолияти амалии фарҳанги ҳуқуқӣ аз ҳисоби ҷалби тарбиягирандагон ба фаъолияти гурӯҳии эҷодӣ самаранок ба роҳ монда мешавад. Бо истифодаи воситаҳои махсусе, ки устуворгардонии ҷанбаи ҳиссии донишҳои андӯхтаро таъмин менамоянд, донишҳои ҳуқуқиро ба ақидаҳо ва тамоюлҳои арзишӣ табдил додан мумкин аст. Ин воситаҳо шартан воситаҳои бадеӣ номгузорӣ шудаанд, ба мисли мисолҳои возеҳу ба кӯдакон дастрас вобаста ба падидаҳои ҳуқуқӣ.

Бо натиҷагирӣ аз таҳқиқоти назариявӣ ва тарбиявӣ чунин воситаҳоро муайян намудан мумкин аст, ки онҳо дар рафти тарбияи ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд: сухан, мувоҳиса, бозӣ, техника, фаъолият, гурӯҳи эҷодӣ ва ғ.

Ба тасдиқи аксар олимони педагог, воситаҳои тарбия тавассути усули дахлдор татбиқ мегарданд. Дар як қатор таҳқиқот оид ба масъалаҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ (С.Н. Александрова, С.А. Ҳасанова ва дигарон) усули педагогии стандартии таълиму тарбия муайян шудаанд. Ба андешаи муҳаққиқони алоҳида дар рафти тарбияи ҳуқуқӣ бештар вазъиятҳои тарбиявии тамоили арзиширо истифода бурдан мумкин аст, ки ин вазъиятҳо се намуд мешаванд: вазъиятҳои воқеӣ, намунавӣ ва фантастикӣ [6, с. 13].

Омӯзиши назария ва амалияи педагогика, таҷрибаи шахсии қор бо ташаккули фарҳанги ҳуқуқии наврасон муайян намудани воситаҳои зерин ва усули ба онҳо мутобиқи тарбияро имконпазир гардонд.

Усуле, ки дар доираи таркиби маърифатии тарбияи ҳуқуқӣ тибқи салоҳияти омӯзгор истифода бурда мешаванд. Усули шифоҳӣ - нақл, шарҳ, лексия, муоширати

озод, панду насихат, фармон, хошиш ва ғ. Усули маърифатию эҷодӣ: ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, химояи лоихаҳои фантастикӣ, нишастҳои матбуотӣ, озмуни донандагони ҳуқуқ, саёҳати ғоибона, таҳияи рефератҳо ва ғ.

Усуле, ки дар раванди татбиқи таркиби ҳисӣ истифода бурда мешаванд. Усули мубоҳисавӣ: масъалагузорӣ, баҳсу мунозира ва ғ. Усули бадеӣ: мисолҳои возеху равшан, далелҳо аз ҳаёти шахсони шинохта, аз ҳаёти наврасон вобаста ба падидаҳои ҳуқуқӣ, порчаҳо аз асарҳои бадеӣ, нақли шохидон, вазъиятҳои намунавӣ, вазъиятҳои фантастикӣ ва ғ. Усули техникӣ: сюжетҳои видеоӣ, порчаҳо аз барномаҳои радио ва телевизион, телешоу, филмҳои бадеию ҳуҷҷатӣ ва ғ. Усули адабию эҷодӣ: сахнабоб кардани ҳикояҳо, муҳофизати судӣ, падидаҳои ҳуқуқӣ, маҷаллаи шифохӣ, газетаи деворӣ ва ғ.

Усуле, ки ҳангоми татбиқи таркиби фаъолияти амалии тарбияи ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд. Усули бозӣ: бозиҳои сюжетдор, бозиҳои эҷодию амалӣ, бозӣ-саёҳат, бозӣ-тақлид, саволу ҷавоб ва ғ. Усули фаъолияти амалӣ: посбонии ҳудуди назди муассисаи таълимӣ, сарпарастии хонандагони синфҳои поёни, суҳанронӣ дар назди хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва ғ.

Тибқи таҳқиқоти махсус, таркиби муҳими сохтори раванди тарбияи ҳуқуқӣ шаклҳои ташкили он мебошанд. Файласуфон шаклро чун тарзи ҳастӣ, баён ва ташкили дохилии мазмун муайян намудаанд [7, с. 621]. Аз ин ҷиҳат шакл ба сохтори пешниҳоди мазмун таъриф медиҳад.

Дар педагогика мафҳуми шакл бо ду маъно тафсир карда мешавад. Чун шакли ташкили таълим, ки дар шароити синф дарс аст [8, с. 388]. Ба ғайр аз дарс, шаклҳои ташкили кори таълиму тарбия машғулиятҳои ихтиёрӣ, маҳфилҳо ва ғ. мебошанд.

Ҳамзамон дар доираи шаклҳои номбаршудаи ташкил шаклҳои умумисинфӣ, гурӯҳӣ ва инфиродии ташкили кори таълим истифода бурда мешаванд [8, с. 388]. Ин маънои дуҷумла мафҳуми “шакл” дар педагогика аст. Ҳарду маънои ин мафҳум дар раванди ягонаи таълиму тарбия ҳамгиро мебошанд.

Дар назария ва амалияи тарбияи ҳуқуқӣ оид ба шаклҳои ташкили он мулоҳизаҳои гуногун баён шудаанд. Бисёре аз муҳаққиқон одатан ба шаклҳои ташкили таълими ҳуқуқӣ дарс, экскурсия, машварат, конференсияи таълимӣ, лексия, семинар, машғулиятҳои амалӣ, машғулиятҳои ихтиёрӣ ва монанди инро нисбат додаанд [9, с. 14]. Шаклҳои ташкили тарбияи ҳуқуқӣ мулоқотҳо, олимпиадаҳо, озмунҳо, мубоҳисаҳо, суҳбатҳо, бозиҳо, конференсияҳо ва ғ. ба шумор мераванд [9, с. 14]. Дар ин ҳолат шаклҳои ташкил ба таври сунъӣ ба таълимӣ ва тарбиявӣ тақсим мешаванд. Амалан чунин тақсимот шартӣ аст. Аз таҷрибаи кори тарбиявӣ бо наврасон бармеояд, ки мулоқотҳо, олимпиадаҳо, мубоҳисаҳо ва ғ. ба сифати усулҳои кори тарбиявӣ истифода бурда мешаванд ва суҳбату конференсияҳо дар рафти баёну дарки донишҳои ҳуқуқӣ самаранокии бештар доранд.

Теъдод аз муҳаққиқон ба сифати шаклҳои тарбияи ҳуқуқӣ истифодаи шаклҳои анъанавии кори тарғиботиро пешниҳод менамоянд. Дар ин сурат, шаклҳо ба а) оммавӣ: озмунҳои маърифати ҳуқуқӣ, конференсияҳо, фестивалҳо, намоишгоҳҳо; б) гурӯҳӣ: маҷаллаи ҳуқуқи шифохӣ, лексияҳо, тамошо ва баррасии филмҳо, семинарҳо, шабнишиниҳо, мубоҳисаҳо, бозиҳо ва ғ.; в) инфиродӣ: супориш, вазифаи ҳуқуқӣ ва ғ. тақсим мешаванд [10, с. 89]. Чунин тақсимот дар таҷрибаи тарбияи ҳуқуқӣ ба назар мерасад. Аммо шаклҳои алоҳида дорои хусусияти универсалӣ мебошанд. Масалан, лексия хусусияти оммавӣ ва озмуни маърифати ҳуқуқӣ хусусияти гурӯҳӣ доранд.

Таҳлили шаклҳои анъанавӣ ва махсуси тарбияи ҳуқуқӣ, мутобиқати онҳо ба таҷрибаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқи наврасон ба ду гурӯҳ тақсим кардани ин шаклҳо имконпазир гардонд:

- 1) шаклҳои ташкили кори таълиму тарбия;
- 2) шаклҳои ташкили кори тарбиягирандагон.

Ба шаклҳои ташкил инҳо дохил мешаванд: дарс, лексия, семинар, машғулияти амалӣ, машғулияти ихтиёрӣ, конференсия, экскурсия, машварати таълимӣ, мулоқот, олимпиада, маҳфил, озмун, супориш, бозӣ ва монанди ин.

Шаклҳои ташкили кори тарбиягирандагон (наврасон): инфиродӣ, гурӯҳӣ, оммавӣ.

Бисёре аз муҳаққиқон ба сифати яке аз таркибҳои модели яклухти ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ шартҳои педагогии таъминкуандаи ҳамин равандро муайян намудаанд. Мафҳуми шартҳои педагогӣ дар илм ба таври кофӣ дақиқ муайян нашудааст. Масалан, С.А. Ҳасанова шартҳои педагогиро чун мувофиқати имкониятҳои мазмун, шакл ва усулҳои таъсири педагогӣ шарҳ додааст [11, с. 82]. А.Я. Найн ба ин ташкили муҳити моддию макониро илова кардааст, ки мақсади он татбиқи раванди педагогӣ мебошад [12, с. 85].

Аз таҳлили семантикии мафҳуми “шартҳо” бармеояд, ки онҳо одатан шароити рӯй додани амалеро мефаҳмонанд. Яъне, шартҳо шароите мебошанд, ки ба иҷрои талаботу муқаррарот мусоидат менамоянд. Шартҳои педагогӣ шароити ташкили муҳити таъминкуандаи ҳамгироии мувофиқи мазмуну шакл ва усулу ҳамкориҳои педагогӣ барои ноилшавии мусоид, бомуваффақият ва пурра ба ҳадафҳои раванди педагогӣ мебошанд.

Дар таҳқиқотҳое, ки фарҳанги ҳуқуқиро чун омили пешгирии тамоюли рафтор баррасӣ менамоянд, шартҳои зерин муайян гардидаанд:

- а) хусусияти маҷмуии раванди тарбияи ҳуқуқӣ;
- б) таъминоти илмию методии фаъолияти касбии омӯзгорон [13, с. 160].

Ин шартҳо баланд бардоштани салоҳияти ҳуқуқии омӯзгоронро ба мақсади ташаккули ҳаматарафаи ҳамаи таркибҳои фарҳанги ҳуқуқӣ пешбинӣ менамоянд. Шартҳои номбаршуда дар таҳқиқотҳо вобаста салоҳияти ҳуқуқии донишҷӯён муайянтар гардидаанд.

Аз ҷумла, бо иловаи шартҳои зерин ба шартҳои номбаршуда:

- а) ташкили муҳити ҳуқуқӣ;
- б) истифодаи фанҳои гуманитарӣ барои ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ [3, с. 72].

Ин шартҳо бо мақсади иҷтимоигардонии ҳуқуқии таълимгирандагон дар ҳамаи марҳилаҳои раванди педагогӣ ба ташкил ва мутобиқгардонии муҳити ҳуқуқӣ равона шудаанд. Дар якҷанд таҳқиқотҳо шартҳои таъминкуандаи самаранокии тарбияи ҳуқуқӣ пешниҳод гардидаанд:

- а) татбиқи курсҳои интихоби ҳуқуқӣ;
- б) истифодаи мониторинг ва худмониторинги баҳодихӣ ба донишҳои ҳуқуқӣ [11, с. 161-162].

Ин шартҳо системаи тарбияи ҳуқуқиро тавассути ба он зам намудани таркибҳои иловагӣ танзим намуда, самаранокии онро баланд мебардоранд.

Чамъбасти шартҳои овардашуда ва шартҳои дигар, таҷрибаи кори амалӣ ба се гурӯҳ ҷудо намудани шартҳои педагогиро имконпазир мегардонад: ташкил, раванд ва мазмун.

Ба шартҳои ташкили ташаккули самараноки фарҳанги ҳуқуқӣ инҳо дохил мешаванд:

- а) тайёрии ҳавасмандии ҳуқуқии омӯзгорон;
- б) татбиқи ҳамаи имконоти иқтидорҳои таълимӣ, беруназтаълимӣ, беруназмактабӣ ва тарбиявии муассисаи таълимӣ;
- в) истифодаи мазмуни фанҳои таълимӣ мувофиқи хусусияти онҳо, хусусиятҳои маводи таълимӣ, таъминоти методию техникӣ барои тарбияи ҳуқуқӣ;
- г) ташкили маҳфилҳои ҳуқуқӣ;
- ғ) ҷалби иқтидори муҳити ҳамшафати иҷтимоию маъмурӣ (ҷамъият, муассисаҳои таълими иловагӣ, мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ);
- д) ҷалби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (милитсия, прокуратура, суд, муассисаи иҷроӣ ҷазо ва ғ.) ба раванди тарбияи ҳуқуқӣ.

Ба шартҳои раванди ташаккули самараноки фарҳанги ҳуқуқӣ инҳо дохил мешаванд:

- а) мақсаднокии раванди тарбияи ҳуқуқӣ;
- б) истифода бурдани фаъолияти гурӯҳию эҷодии тарбиягирандагон;
- в) ташкили муҳити ҳуқуқӣ дар муассисаи таълимӣ мутобиқи шароитҳои воқеии ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷамъият, ки ҳимояи ҳар як кӯдакро таъмин менамоянд;

г) мутобиқати комили усулу технологияҳои иттилоотӣ, репродуктивӣ, интерактивӣ ба муҳити таълиму тарбия;

ғ) таъминоти илмию методӣ ва моддию техникии раванди тарбияи ҳуқуқӣ мутобиқи талаботи муосири ташкили раванди педагогӣ;

д) назорати мунтазами муайянкунандаи самаранокии раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ.

Ба шартҳои мазмунӣ ташаккули самараноки фарҳанги ҳуқуқӣ инҳо дохил мешаванд:

а) мутобиқати комили таркибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва фаъолияти амалии тарбияи ҳуқуқӣ дар раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ;

б) омӯхтани қонунҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои мутобиқ ба талаботи тарбиягирандагон;

в) таъмини дарки амиқи донишҳои ҳуқуқӣ, ташаккули ақидаҳои ҳуқуқӣ дар асоси муносибати мусбат ба ин донишҳо, инкишофи маҳорати рафтори қонунӣ;

г) тафриқагӯзорӣ вобаста ба синну соли кӯдакон, ҷинсияти онҳо, хусусияти муассисаи таълимӣ, сатҳи ибтидоии фарҳанги ҳуқуқӣ;

ғ) муносибати инфиродӣ ба тарбиягирандагон вобаста ба хусусиятҳои хос, ҳавасмандӣ, давомот, сатҳи тарбия ва шартҳои иҷтимоиғардонии онҳо.

Аз ҷамъбасти таҳлилҳои овардашуда метавон муқаррар намуд, ки ҳадафи тарбияи ҳуқуқӣ ташаккули шахси инсондӯст ва дорои донишҳои зарурии ҳуқуқӣ барои зиндагӣ дар ҷамъият аст. Чунин шахс арзишҳои демократиро эътироф намуда, қонунро эҳтиром ва риоя менамояд, бо мавқеи фаъоли шахрвандӣ фарқ мекунад, ҳуқуқу озодиҳои худро ҳифз намуда, ҳамгироӣ бо ҷамъияти ҳуқуқӣ ва татбиқи пурраи нақшаҳои ҳаётиро таъмин менамояд. Натиҷаи тарбияи ҳуқуқӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Александрова С.Н. Формирование правовой культуры у учащихся в учреждениях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей: Дис...канд. пед. наук/С.Н. Александрова Чебоксары, 2008. – 287 с.

2. Беликова С.Б. Правовое воспитание старшеклассников как условие профилактики девиантного поведения: Дис...канд. пед. наук/ С.Б. Беликова. Ставрополь, 2006. – 207 с.

3. Ильина Т.А. Педагогика Учеб. пособ. / Т.А. Ильина. М.: Просвещение, 1968. 573 с.

4. Николаев В.А. Теория и методика формирования этнопедагогической культуры учителя: Дис...докт. пед. наук / В.А. Николаев. М., 1998. – 401 с.

5. Туғуз С.Б. Формирование правовой культуры студентов вузов в условиях компетентностной модели подготовки специалистов: Дис...канд. пед. наук / С.Б. Туғуз. М., 2009. – 172 с.

6. Митюнова И.Г. Аксиологический подход к формированию правовой культуры старшеклассников: Дис...канд. пед. наук. Вел.Новгород, 2005. – 200 с.

7. Никитин А.Ф. Педагогика прав человека: Пособие для учителей / НМО «Творческая педагогика», МП «Новая школа» / А.Ф. Никитин. М., 1993. – 120с.

8. Сериков В.В. Личностная ориентация образования / В.В. Сериков // Педагогика, 1994. JST» 5. С. 11-16.

9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. М.: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.

10. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. А.И. Каиров и Ф.Н. Петров. М.: Советская энциклопедия, Т.1. 1964. 832 с. Т.4. 1968, – 911 с.

11. Тарасов П.Б. Педагогические условия формирования правовой культуры учащейся молодежи ССУЗов: Дис...канд. пед. наук / П.Б. Тарасов. М., 2009. – 160 с.

12. Хасанова С.А. Правовое воспитание старшеклассников в средней общеобразовательной школы: Дис...канд. пед. наук / С.А. Хасанова. Сургут, 2007.-194 с.

13. Найн А.Я. Общенаучные понятия в педагогике / А.Я. Найн. // Педагогика, 1992. № 7-8. С. 15-19.

**ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА С УЧЕТОМ
СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ**

ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш. – старший научный сотрудник Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни - 45. **E-mail:** dgulraftor@bk.ru. **тел.:** +(992) 88-888-62-76.

Сегодня актуальным становится умение действовать в нестандартной ситуации, анализировать информацию, принимать решения и прогнозировать результаты, быстро и продуктивно включаться в незнакомые виды деятельности, ставить перед собой цели и достигать их, устанавливать эффективные отношения с коллегами и партнерами, уметь работать в команде, быть готовым к самообучению. В статье раскрыта сущность компетенции, компетентности и компетентностного подхода; большое внимание уделено формированию у школьников коммуникативных умений. Компетенция представляет собой сложную совокупность действий, требующую интеграции, а не простого сложения знаний и навыков, полученных прежде. По мнению автора, компетенции проявляются и приобретаются человеком в обучении, в деятельности, имеющей для него ценность. Особое внимание в контексте рассматриваемой проблемы уделяется коммуникативной компетенции учащихся, и приводятся конкретные примеры.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентная личность, коммуникативная компетентность, изучение русского языка, формирование, субъекты учебного процесса, совокупность, самостоятельность.

**ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ БО НАЗАРДОШТИ
ТАЛАБОТИ ЗАМОНИ МУОСИР**

ҶОНМАҲМАДОВА Г.Ш. – ходими калони илмии Пажӯҳишигоҳи руидаи маориф ба номи А. Ҷами Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни - 45. **E-mail:** dgulraftor@bk.ru. **тел.:** +(992) 88-888-62-76.

Имрӯз қобилияти дар вазъиятҳои ғайристандартӣ амал кардан, таҳлил кардани аҳбор, қарор ва пешгӯӣ кардани натиҷаҳо, зуд ва самаранок ворид шудан ба намудҳои фаъолиятҳои гуногун, дар назди худ мақсад гузошта ба он расидан, муқаррар намудани муносибатҳои самаранок бо ҳамкорон ва шарикон, кор кардан дар гурӯҳҳо, ба худомӯзӣ омода будан масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Дар мақола моҳияти салоҳият, салоҳиятноки ва муносибати босалоҳият баррасӣ гардида; диққати ҷиддӣ ба ташаккули маҳорати коммуникативии хонандагон дода шудааст. Салоҳият – маҷмӯи мураккаби амалҳои мебошад, ки ҳамгироиро талаб менамояд, на ҷамъи донишу маҳорати одие, ки ба даст оварда шудааст. Ба ақидаи муаллиф, салоҳиятҳо дар инсон дар ҷараёни омӯзиш ва фаъолият ба даст меоянд. Дар заминаи масъалаи баррасигардида таваҷҷуҳи хосса ба салоҳияти коммуникативии хонандагон зоҳир гардида, бо мисолҳои мушаххас шарҳ дода шудааст.

Вожаҳои асосӣ: муносибати босалоҳият, шахсияти босалоҳият, салоҳияти коммуникативӣ, омӯзиши забони русӣ, ташаккул, субъектҳои раванди таълим, маҷмӯъ, мустақилият.

**TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE WITH ACCOUNT
REQUIREMENTS OF THE MODERN WORLD**

JOHNMAMADOVA G.Sh. - Senior Researcher of Institute of Educational Development A. Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 45 Ayni Str. **E-mail:** dgulraftor@bk.ru. **mob.:** +(992) 88-888-62-76.

Today, the ability to act in a non-standard situation, analyze information, make decisions and predict results, quickly and productively engage in unfamiliar activities, set goals and achieve them, establish effective relationships with colleagues and partners, be able to work in a team, be ready to self-study. The article reveals the essence of competence, competence and competency-based approach; Much attention is paid to the formation of communicative skills among schoolchildren. Competence is a complex set of actions that require integration, rather than a simple

addition of knowledge and skills acquired before. According to the author, competencies are manifested and acquired by a person in training, in activities of value to him. Particular attention in the context of the problem is given to the communicative competence of students and specific examples are given.

Keywords: *competency-based approach, competent person, communicative competence, learning the Russian language, formation, subjects of the educational process, totality, independence.*

Мы слишком часто даем детям ответы, которые надо выучить, а не ставим перед ними проблемы, которые надо решить.
Роджер Левин

Ученик часто не может «взять» то, что хочет «дать» ему учитель. Почему это происходит? Потому что ученик не знает, зачем ему нужны эти знания и где они могут пригодиться, помогут ли они ему в дальнейшей его жизни, т.е. отсутствует мотив. И поэтому, какая-то часть детей идут в школу, не думая ни о чём. Следовательно, у них не возникает желания изучать новый материал. Задача учителя помочь ребенку определить, для чего нужно изучать материал данного урока и где можно в жизни применить полученные знания. Таким образом, учитель должен обладать коммуникативной культурой, способностью к сотрудничеству с учащимися, умением вести диалог, проявлять гибкость в общении, т.е. быть коммуникативно-компетентным.

Воспитание компетентного человека – главная конечная цель образовательного процесса в средней школе. Общество хочет видеть в выпускнике личность компетентную, со сформированными коммуникативными навыками, умеющую работать в команде, брать на себя ответственность за решение проблем, готовую к постоянному самообразованию. От современного человека требуют развитого креативного мышления, устойчивого навыка самоанализа, рефлексии, критической самооценки.

Что же такое компетенция и компетентность? На этот счет существуют различные (подходы) мнения учёных-исследователей. Можно сказать, что точных определений на данный момент не существует. Не существует и единой, принятой всеми классификации компетенций.

- *Компетентность* – совокупность компетенций; наличие знаний и опыта, необходимых для эффективной деятельности.

- *Компетентность* (лат. *competens* – подходящий, соответствующий, надлежащий, способный, знающий) – качество человека, обладающего всесторонними знаниями в какой-либо области и мнение, которого поэтому является авторитетным.

- *Компетентность* – это обладание определённой компетенцией, то есть знаниями и опытом собственной деятельности, позволяющими выносить объективные суждения и принимать точные решения.

- *Компетентность* – способность успешно решать противоречия, проблемы, задачи. Степень компетентности проявляется/зависит от уровня сложности успешно решенных проблем, причем чем сложнее были задачи, тем выше уровень компетентности.

- *Компетенция* (от лат. *competere* — соответствовать, подходить) — синергетическая система знаний, умений, навыков и способностей, направленных на решение определенных задач деятельности.

- *Компетенция* – это совокупность знаний, навыков и умений, формируемых в процессе обучения, и способность к выполнению деятельности, связанной с данным учебным предметом [7, 5].

- *Компетенция* – совокупность определённых знаний, умений и навыков, в которых человек должен быть осведомлён и имеет практический опыт работы [6, 98].

- *Компетенция* – готовность ученика использовать усвоенные знания, учебные умения и навыки, а также способы деятельности жизни для решения практических и теоретических задач.

О компетенциях в преподавании русского языка как неродного (иностранного) говорилось уже давно [11, 141; 1, 118; 3, 5] и др., причём в методике преподавания русского как иностранного (РКИ) и в методике преподавания иностранных языков выделяются различные виды компетенций, так или иначе способствующих формированию важнейшей

компетенции – коммуникативной. Это лингвистическая компетенция, речевая, страноведческая, стратегическая, социальная, социокультурная, экзистенциальная, языковая, общеучебная, профессиональная компетенция (для изучающих русский язык как специальность). Для учащихся, изучающих русский язык в условиях таджикской школы, важна *коммуникативная компетенция*, позволяющая достичь в итоге обучения русскому языку такого уровня, который в современной классификации уровней владения неродным языком называется уровнем общего владения (по европейской системе – А2). Этот уровень владения языком позволяет пользоваться им как средством общения для осуществления коммуникации в социально-бытовой (обиходной) и социально-культурной сферах общения. Он характеризуется использованием «нейтрального» стиля общелитературного языка и предусматривает намерение использовать его в личных целях, важнейшей из которых является устное общение с соблюдением общепринятых в русском языке норм культуры речи. В обучении русскому языку как неродному важна *коммуникативная компетенция*. Она предполагает, что ученик на каждом этапе обучения будет овладевать способностью решать средствами русского языка задачи общения, важные и доступные для него, т.е. соответствующие его возрасту, интересам и уровню развития.

В современном Таджикистане мотивация к изучению русского языка возрастает: родители и учащиеся хотели бы, чтобы обучение имело практическую значимость. Программа по русскому языку [7, 5] ориентирует учителя на реализацию практической направленности, на формирование коммуникативной компетенции. Учебники в основном также направлены на развитие речевых умений и навыков.

Целью обучения русскому языку учащихся является формирование у школьников коммуникативных умений (в устной и письменной формах), необходимых для построения собственных высказываний, умения планировать свою речь, используя соответствующие языковые средства.

На уроках русского языка учащиеся средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения сталкиваются с проблемой непонимания сложных научных названий изучаемых орфограмм и лингвистических понятий. Это обстоятельство затрудняет изучение программного материала и не даёт возможности формированию ключевых компетенций на уроках русского языка.

Чтобы решить данную проблему особенно учащиеся средних и старших классов сами должны формулировать тему урока, опираясь на содержание учебника. Затем проводится актуализация знаний, путём постановки вопросов: «Где в жизни вы встречались с этим объектом, явлением, приёмом и т.п.? Как вы думаете, где в жизни вам пригодятся эти знания?» Учащиеся, отвечая на эти вопросы, нацеливаются на самостоятельную познавательную деятельность. Происходит добывание знаний из реальности и овладение приёмами учебно-познавательных проблем. Выводы по своим наблюдениям и исследованиям дети делают сами. В ходе такой работы на уроке у учащихся происходит формирование ряда ключевых образовательных компетенций: учебно-познавательной, информационной, коммуникативной.

В качестве примера приводим часть урока русского языка в 7-ом классе в общеобразовательном учреждении с таджикским языком обучения, разработанной известным методистом и учёным Гусейновой Т.В., где у учащихся происходит формирование ряда ключевых образовательных компетенций.

Урок 1. Почему нам необходимо знать русский язык?

Объяснение новой темы. Прочитайте про себя текст упражнения 1. Определите тему текста.

Каждый народ имеет свой родной и дорогой ему язык. Мы, кроме родного языка, изучаем русский язык. Почему? Так ли он необходим?

Давайте на минуту представим, что мы не знаем русского языка. Сможем ли мы общаться с людьми других национальностей, живущими в нашей республике? Поймут ли нас наши соседи из стран СНГ? Понятны ли будут телепередачи из России?

Русский язык – один из самых развитых и богатых языков мира, который постоянно обогащается. Это язык русского народа, государственный язык России.

Или же в восьмом классе. **Урок 7. Великие за партами.**

Объяснение новой темы. Учитель: На самом первом уроке, ребята, мы читали высказывания о знаниях. Главная мысль всех высказываний заключается в том, что каждый должен стремиться к знаниям, то есть должен учиться. Для чего вы учитесь? Конечно, чтобы стать хорошим специалистом, чтобы прожить интересную жизнь, чтобы принести пользу не только своим родным и близким, но и своей Родине. Так получается: если ты хороший специалист в своём деле, ты принесёшь большую пользу своей стране. Подумайте, ребята, а что необходимо, чтобы стать хорошим специалистом? (знания, желание, старательность) А есть ещё такие понятия, как талант, призвание, способности, дарование. Представьте: Самина хорошо решает задачи, любит математику, а родители хотят, чтобы она стала известной балериной, поэтому они отдали её в хореографический кружок или в балетную школу. Получится из неё великая танцовщица? (Вряд ли. Не получится.) Значит, желание, старательность и талант появятся тогда, когда в обучении будут учитываться призвание, способности, дарование. А они проявляются уже в детстве. Интересно, а как учились в школе люди, которые во взрослой жизни прославились, стали великими?

На сегодняшний день наиболее перспективной в мировой обучающей практике является идея компетентного подхода в организации обучения. Компетентный подход трудно назвать новым методом обучения, потому что он включает в себя как идею интерактивного обучения, так и мысль о необходимости усиления практической направленности обучения, что всегда декларировалось в дидактике. Это, скорее всего, новое мышление, новое понимание задач и средств обучения. Выделяя в образовательном процессе два взаимодействующих типа деятельности, 1) *обучение* как деятельность учителя, способствующую формированию компетенций ученика, и 2) *учение* как деятельность учащегося, направленную на приобретение компетенций, теория компетентного подхода предполагает расширение средств обучения (привлечения к учебному процессу не только дополнительной литературы, но и интернет-источников), максимальную активизацию на уроке всего учебного коллектива, повышение степени самостоятельности учащихся в овладении знаниями. При этом школьники самостоятельно собирают наиболее репрезентативные примеры изучаемого языкового явления, обнаруживают и описывают характерные признаки этого явления, систематизируют и классифицируют их и формулируют на основе этого правило, тем самым приобретая прочные знания и развивая соответствующие компетенции. Роль учителя при этом должна быть подобна роли дирижёра: музыканты (учащиеся) сами играют на музыкальных инструментах, а он только своевременно даёт команду каждой из групп исполнителей, когда и что играть. Следовательно, учащийся из объекта обучения приобретает статус полноправного субъекта учебного процесса [4, 225].

Идея максимальной самостоятельности учащихся на уроке далеко не нова. В педагогической психологии и практической педагогике в первой трети XX века Лев Семёнович Выготский (1896-1934) утверждал, что учебная деятельность будет более эффективной тогда, когда ребёнок сам будет добывать знания, и чем больше он будет манипулировать полученными результатами учебной деятельности, тем прочнее будут знания и умения учащегося. По мнению учёного, научные познания будут легко присваиваться ребёнком (проходить стадию интериоризации), если будут соответствовать *зоне ближайшего развития ребёнка* [2, 368]. Эти идеи Л. С. Выготского получили в последствие своё развитие в исследованиях учеников и последователей психолога – Д.Б. Эльконина, П.Я. Гальперина, В.В. Давыдова и др. В школе Селестена Френе (французский педагог, 1896-1966) старшие учащиеся самостоятельно составляли разделы учебников для учащихся начальной школы в формате рассыпных учебников, закрепляя тем самым знания и формируя как свои умения и навыки, так и умения и навыки младших школьников. Французский педагог утверждал, что прочные знания следует добывать опытным путём, а не изучением правил и законов. Учащиеся Марии Монтессори (итальянский педагог, 1870-1952) развивали систему чувств, самостоятельно манипулируя учебными материалами. Понятно, что прошло много времени с момента их педагогической деятельности, что значительно изменилось содержание образования и усложнились научные знания, приобретаемые в школе. Но рациональное зерно их теорий остаётся значимым и сегодня: в усвоении знаний, умений и навыков, в формировании компетенций огромная роль принадлежит практической деятельности школьника.

Сейчас каждый учитель должен осознать, что только самостоятельная учебная деятельность школьника позволит сформировать у него комплекс необходимых предметных, личностных и метапредметных компетенций. На это ориентирует учителя Стандарт учебного предмета «Русский язык» в средних общеобразовательных учреждениях. В нём нашла отражение перспектива современной педагогической науки и практики, он составлен на основе следующих социально-педагогических принципов и идей, в которых учитываются сегодняшнее состояние развития науки и техники, а также имеющиеся в республике условия образовательной системы, её цели:

- равноправие граждан в получении качественного образования;
- законность, уважение прав и свобод граждан;
- обязательность основного общего образования;
- доступность среднего общего образования и возможность его продолжения на следующих этапах образовательной системы на основе конкурса;
- превосходство национальных и общечеловеческих ценностей, гуманистическое значение содержания образования, свободное развитие личности;
- любовь к Родине, семье и окружающей среде;
- единство просветительно-культурной атмосферы, развитие культуры и сохранение народных традиций в воспитании и образовании;
- общественное управление сферой образования и прозрачность его деятельности;
- непрерывность образования;
- гуманистическая и демократическая направленность образования;
- преемственность процесса обучения, обеспечивающая связь этапов обучения и единство обучения и воспитания;
- интеграция образования, науки и производства;
- учёт в обучении индивидуальных способностей и возможностей учащегося [8, с. 16].

В новом стандарте и программе, составляемых с учётом компетентностного подхода [8, 20], гуманистическая направленность обучения русскому языку, безусловно, сохранится.

Содержание обучения в соответствии с программой 2008 года на каждом его этапе определяется содержанием учебных текстов, речевыми ситуациями и соответствующей им лексикой. Оно также должно соответствовать возрасту, познавательным возможностям и интересам школьников. Поэтому в предметном стандарте нового поколения важно правильно сформулировать цели обучения – компетенции, которые мы должны сформировать.

Важнейшими профессиональными умениями учителя русского языка при компетентностном подходе обучения в школе должны стать 1) умение определять цель каждого урока (т.е. целеполагание в обучении) и 2) умение определять уровень сформированности конкретной компетенции, индивидуальные и психологические особенности учащихся – особенности восприятия, памяти, мышления, воли, характера (т.е. оценивание, которое бывает *формативным*, или текущим, и *суммативным*, или итоговым) [4, 224].

Для учащихся таджикской школы в условиях применения компетентностного подхода важную роль играют именно внутренние мотивы учения: работа учащихся в малых группах, ответственность перед товарищами за принятие какого-либо решения, возможность практически применить свои знания, а также существование формативного и итогового оценивания, дающее право на ошибку – всё это способствует развитию внутренней мотивации учения.

Ведущими компетенциями в обучении русскому языку остаются коммуникативные компетенции аудирования, говорения, чтения и письма. Результатом сформированности той или иной компетенции в обучении русскому (неродному) языку практически всегда являются продукты речевой деятельности – самостоятельно составленный текст в форме какого-либо конкретного жанра (бытовое письмо, объявление, комплимент, интервью, репортаж и т.п.) в устной или письменной форме или умозаключение – мысль, к которой ученик пришёл в результате чтения или прослушивания какого-либо текста. Однако компетенции, формируемые на уроках русского языка, должны быть реальными, достижимыми, иначе реформа образования будет неосуществима.

Компетентностный подход требует от учителя русского языка как неродного пересмотра некоторых аспектов своей обучающей деятельности, переосмысления роли ученика в учебном процессе, и все эти изменения должны содействовать формированию у ученика компетенций для жизни, т.е. должны готовить ученика к самостоятельной творческой (речевой) деятельности в реальных жизненных условиях [4, 223].

Поскольку компетентностный подход в обучении рассчитан на тесное взаимодействие учеников и учителя при решении познавательных и творческих задач, на интерактивное взаимодействие между субъектами учебной деятельности, при его реализации необходимы знания о том, как у студентов педагогического вуза сформировать профессиональные компетенции учителя, способствующие реализации идеи компетентностного обучения. Учитель обязан знать и использовать в своей обучающей деятельности закономерности развития личности учащегося в условиях обучения.

Таким образом, в целом к концу обучения в школе у учеников создается база для дальнейшего успешного обучения устной и письменной речи, для развития коммуникативных качеств.

Мы уверены, что использование компетентностного подхода на уроках и надпредметной деятельности дает высокие результаты: развивает творческие, исследовательские способности учащихся, повышает их активность; помогает развитию познавательной деятельности учащихся и интереса к предмету; развивает у учащихся логическое мышление, значительно повышает уровень рефлексивных действий с изучаемым материалом. Однако, новый компетентностный подход потребует от учителя русского языка как неродного пересмотра некоторых аспектов своей обучающей деятельности, переосмысления роли ученика в учебном процессе, и все эти изменения должны содействовать формированию у ученика компетенций для жизни, т.е. должны готовить ученика к самостоятельной творческой (речевой) деятельности в реальных жизненных условиях. С учётом этого мы не должны слишком часто давать детям ответы, которые надо выучить, а должны ставить перед ними проблемы, которые надо решить.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азимов Э.Г. и др. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин [Текст]. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. /Под ред. В.В. Давыдова. /Л.С. Выготский. (Монография) [Текст]. - М.: Педагогика-Пресс, 1991. - 536 с.
3. Джонмахмадова Г.Ш. Обеспечение коммуникативной компетенции в обучении неродному языку – важнейшая цель современной инновационной политики // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – 2018. – №5. – С. 223-230. – ISSN 2074-1847
4. Джонмахмадова Г.Ш. Об основных направлениях инноваций в преподавании русского языка в средних общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – 2018. – №2. – С. 204-209. – ISSN 2074-1847
5. Компетентность. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике М.: Высшая школа, 2004.
7. Программа по русскому языку для общеобразовательных школ с таджикским языком обучения (2-11 классы). – Душанбе, 2008. -124 с.
8. Руководство для учителей начальных классов общеобразовательных школ по предмету “Русский язык” для 4 класса (с учётом компетентностного подхода) /Авт.-сост.: Джонмахмадова Г.Ш., Розикова Г.Г. – Душанбе: Маориф, 2016. – 224 с.
9. Руководство для учителей общеобразовательных школ по предмету русский язык для 7 класса (с учётом компетентностного подхода в средних общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения) /Авт.-сост.: Гусейнова Т.В. – Душанбе: Маориф, 2018. – 168 с.
10. Руководство для учителей общеобразовательных школ по предмету русский язык для 8 класса (с учётом компетентностного подхода в средних общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения) /Авт.-сост.: Гусейнова Т.В. – Душанбе: Маориф, 2018. – 216 с.

**ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY****ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ БОЗИИ ТАЪЛИМИИ РАНГПУРКУНӢ**

КОМИЛОВ Ф.С. – д.ф.-м.н., профессор кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** komfaiz@mail.ru, **тел.:** + (992) 98 868 50 14,

ТАГОЕВ Ш.Х. – ассистент кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** shamsullo800@mail.ru, **тел.:** + (992) 90 878 39 94,

Дар мақола як тарзи самараноки ташаккули фаъолнокии хонандагон дар табдилдиҳии ададҳо аз системаҳои ҳисоби мавқеии ҳаштӣ ва шонздаҳӣ ба системаи ҳисоби мавқеии дуӣ бо истифода аз технологияи бозии таълимӣ «рангпуркунӣ» пешкаш гардидааст, ки он ба масъалаи муносибати босалоҳият ба таҳсилот алоқамандӣ дорад.

Вожаҳои асосӣ: адад, системаи ҳисоби мавқеӣ, системаи ҳисоби ҳаштӣ, системаи ҳисоби шонздаҳӣ, системаи ҳисоби дуӣ, технологияи бозии таълимӣ, технологияи рангпуркунӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ УЧЕБНОЙ ИГРЫ КРАШЕНИЯ

КОМИЛОВ Ф.С. – д.ф.-м.н., профессор кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** komfaiz@mail.ru, **тел.:** + (992) 98 868 50 14

ТАГОЕВ Ш. Х. – ассистент кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** shamsullo800@mail.ru, **тел.:** + (992) 90 878 39 94

В статье представлено один эффективный способ формирования активности в учащихся при переводе чисел из восьмеричной и шестнадцатеричной позиционных системах счисления в двоичную систему с использованием учебной игровой технологии «крашение», которая непосредственно связана к компетентному подходу в образовании.

Ключевые слова: число, позиционная система счисления, восьмеричная система счисления, шестнадцатеричная система счисления, двоичная система счисления, учебная игровая технология, технология крашения.

USE OF THE TECHNOLOGY OF THE EDUCATIONAL GAME OF DYE

КОМИЛОВ Ф.С. – д.ф.-м.н., профессор кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** komfaiz@mail.ru, **mob .:** + (992) 98 868 50 14

ТАГОЕВ Ш. Х. – ассистент кафедры информатики Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** shamsullo800@mail.ru, **mob .:** + (992) 90 878 39 94

The article presents an effective way of pupils when translating numbers from the octal and hexadecimal positional number systems into the binary system using educational game technology «dyeing», which is directly related to the competent approach in education.

Keywords: number, positional number system, octal number system, hexadecimal number system, binary number system, educational game technology, dyeing technology.

Масъалагузорӣ. Системаи муосири таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон дар шароити кунунии рушди ҷомеа бо ниғаҳдории дастовардҳои қаблӣ дар соҳаи маорифи кишвар ба дастоварда ва бо истифода аз имкониятҳои бавҷудодаи гузариш ба меъёрҳои байналмилалӣ таҳсилоти тасмим гирифтааст, ки дар таълими хонандагон муносибатҳои босалоҳиятро роҳандозӣ намояд [1].

Зарурати гузариш аз низоми анъанавӣ, ки он дар асри XVII дар заминаи принципҳои дидактика ташаккул ёфтааст, ба муносибатҳои нави таълимӣ якҷанд сабаби объективӣ дорад. Сабаби асосӣ дар он аст, ки низоми кунунӣ ё анъанавӣ таълим аз нигоҳи ташкили раванди таълим низоми синфӣ-дарсӣ буда, тибқи он мазмуну мундариҷаи дарс тавассути методҳои тавзеҳию аёнӣ амалӣ гардонида мешавад.

Дар ин низом дар раванди дарс фаъолияти таълимӣ пурра аз тарафи омӯзгор идора карда мешавад. Омӯзгор натиҷаҳои таълими фанро арзёбӣ намуда, дараҷаи азхудкунии ҳар як хонандаро дар алоҳидагӣ месанҷад ва дар интиҳои соли хониш оид ба гузаронидан ё нагузаронидани хонанда ба синфи болоӣ қарор қабул мекунад. Китоби дарсӣ бошад, асосан барои иҷрои вазифаи хонагии хонандагон хизмат мерасонад.

Дар низоми мазкур омӯзгор донишро дар шакли тайёр ба хонандагон пешниҳод менамояд ва хонандагон онро қабул ва бозгӯӣ мекунад. Мафҳумҳои «соли таҳсил», «рӯзи дарсӣ», «ҷадвали дарсҳо», «танаффуси байни дарсҳо» ва «таътил» нишондиҳандаҳои асосии низоми синфӣ-дарсӣ ба ҳисоб мераванд.

Муносибати нави таълимӣ ба салоҳиятнокии ҳам хонандагону ҳам омӯзгорон ниғаронида шуда, муносибати босалоҳият дар таҳсилот номгузорӣ гардидааст. Муносибати мазкур фаъолӣ, мустақилият ва озодии академии хонандагонро роҷеъ ба интиҳоби маводи таълимӣ ва азхудкунии мавзӯи дарс таъмин намуда, мавқеи назоратии омӯзгорро фаъолтар мегардонад ва хонандагону омӯзгоронро ба истифодаи методҳои фаъолтару самарабахшари таълимӣ ҳидоят мекунад.

Ҳадаф аз таълифи ин мақола пешкаш намудани як тарзи ташаккули фаъолнокии хонандагон бо истифода аз технологияи бозӣҳо дар табдилдиҳии ададҳо аз як системаи ҳисоб ба системаи ҳисоби дигар иборат мебошад, ки он дар маҷмӯъ бо масъалаи муносибати босалоҳият ба таълим робитаи бевосита дорад.

Натиҷаҳои таҷрибаҳои педагогӣ ва таҳқиқу таҳлилҳои зиёд далели онанд, ки бозӣҳои таълимӣ барои рушди инкишофи ақлу идроки хонандагон ниҳоят муҳим мебошанд. Раванди бозӣ кунҷқобӣ ва ҳисси таҳқиқотгарии хонандагонро бедор намуда, онҳоро ба ҳамкорӣ ва истифодаи мақсадноки усули «озмоишу ислоҳот» ҳидоят менамояд. Ба воситаи бозии шавқовар ва ҳадафноки педагогӣ омӯзиши самаранокро устуворона ба роҳ мондан мумкин аст. Бозии таълимӣ моҳирона таҳиягашта ба инкишофи маҳорату малакаҳои хонандагон хатман мусоидат менамояд.

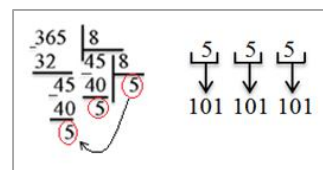
Дар ин ҷо мо тасмим гирифтаем, ки барои болобарии маҳорату малакаҳои хонандагон дар табдилдиҳии ададҳо аз системаҳои ҳисоби мавқеии ҳаштӣ ва шонздаҳӣ ба системаи ҳисоби мавқеии дуй **бозии таълимӣ «рангпуркунӣ»**-ро татбиқ намоем ва истифодаи технологияи мазкурро дар гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ ба омӯзгорони фанни технологияи иттилоотӣ тавсия диҳем. Ҳангоми бо ёрии бозии рангпуркунӣ фаҳмонидан ва иҷрои супоришҳои мавзӯи табдилдиҳии ададҳо аз як системаи ҳисоб ба системаи ҳисоби дигар фаъолнокии хонандагон ба маротиб боло рафта, ҳар лаҳза онҳо соҳиби ҳиссаҳои нави иттилоот мегарданд ва пас аз марҳилаи дарк он ба дониши нав табдил меёбад.

Омӯзгор технологияи бозии рангпуркуниро на танҳо дар раванди омӯзиш, тақрор, мустаҳкамкунӣ ва хулосабарориҳо аз рӯи маводи нави таълимӣ, балки метавонад дар санҷиши донишу маҳорати хонандагон аз рӯи маводи таълимӣ қаблӣ низ моҳирона истифода барад. Дараҷаи дастрасӣ ба фатҳи қуллаҳои нави технологӣ аз сатҳи дониш, маҳорати педагогӣ ва таҳайюлотии рангину навоари омӯзгор вобаста аст. Дар раванди бозӣ донишҳои нав ба хонандагон на ҳамчун сарбории беруна, балки

хамчун натиҷаи фаъолияти иттилоотӣ-маърифатии худӣ онҳо дастрас мегарданд. Бозӣ хотири онҳоро қавӣ мегардонад, маҳорат ва малакаҳои иҷроӣ амалхоро дар таъдилдиҳии ададҳо аз як система ба системаи дигар рушд медиҳад[2-7].

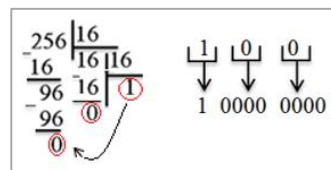
Қабл аз баёни моҳияти бозии таълимии рангпуркунӣ ду мисолеро дида мебароем, ки дар онҳо барои таъдилдиҳии ададҳо аз як системаи ҳисоб ба системаи ҳисоби дигар аз технологияи таълимии маъмул истифода шудааст.

Мисоли 1: Адади $A_{10} = 365_{10}$ -ро, ки дар системаи ҳисоби 10-ӣ дода шудааст, ба системаи ҳисоби 2-ӣ гузаронидан талаб карда шудааст[3, 7]. Барои осонии кор мо аввал ин ададро аз системаи ҳисоби 10-ӣ ба системаи ҳисоби 8-ӣ таъдил медиҳем ва баъд бо истифода аз ҷадвали **триадҳои** рақамҳои ин системаҳои ҳисоб натиҷаи ҳосилшударо ба системаи ҳисоби дуӣ мегузаронем. Раванди таъдилдиҳии адади даҳӣ додашуда ба адади ҳаштӣ ва мувофиқгузори рақамҳои адади ҳаштӣ ҳосилшуда ба триадҳо дар расми болоӣ тавир ёфтааст. Раванди технологияи ин гузариш ва ҳосилкунии адади дуӣ мақбул бошад, чунин аст:

$$A_{10} = 365_{10} = 555_8 = A_8 = 101.101.101_2 = 101101101_2 = A_2.$$

Мисоли 2: Акнун талаб карда шудааст, ки адади даҳӣ $A_{10} = 256_{10}$ ба системаи ҳисоби дуӣ бо гузариши мобайнии системаи ҳисоби шонздаҳӣ таъдил дода шавад. Дар ин маврид маълум аст, ки ба ҷои ҷадвали триадҳои рақамҳои системаи ҳисоби 8-ӣ аз ҷадвали **тетрадҳои** рақамҳои системаи ҳисоби 16-ӣ истифода бурдан лозим меояд. Раванди таъдилдиҳии адади даҳӣ додашуда ба адади шонздаҳӣ ва мувофиқгузори рақамҳои адади шонздаҳӣ ҳосилшуда ба тетрадҳо дар расми тарафи рост тавир ёфтааст. Раванди технологияи ин гузариш ва ҳосилкунии адади дуӣ мақбул бошад, чунин аст[3, 7]:

$$A_{10} = 256_{10} = 100_{16} = A_{16} = 0001.0000.0000_2 = 100000000_2 = A_2.$$

Моҳияти бозии таълимии рангпуркунӣ. Бозии таълимии рангпуркунӣ пеш аз ҳама барои тақвият бахшидан ба технологияи таъдилдиҳии ададҳо аз системаҳои ҳисоби мавқеии ҳаштӣ ва шонздаҳӣ ба системаи ҳисоби мавқеии дуӣ бо истифода аз ҷадвалҳои мувофиқи триадҳо ва тетрадҳои рақамҳои ин системаҳо фикр карда баромада шудааст, ки намунаи возеҳи технологияи ин гуна таъдилдиҳӣ дар мисолҳои болоӣ (1 ва 2) нашон дода шудаанд.

Моҳияти бозии таълимии рангпуркунӣ аз он иборат аст, ки хонанда ба умеди ҳосил намудани тасвири ягон шакли геометрӣ пай дар пай амалҳои муайянеро иҷро намуда, ногумон масъалаи дар наздаш гузошташуда – «таъдилдиҳии ададҳо аз системаҳои ҳисоби мавқеии ҳаштӣ (ё шонздаҳӣ) ба системаи ҳисоби мавқеии дуӣ»-ро ба осонӣ ва бо суръати баланд ҳал мекунад.

Хонанда ҳангоми таъдилдиҳии ададҳо аз як системаи ҳисоб ба системаи ҳисоби дигар на бо ягон адади алоҳида, балки якбора бо маҷмӯи ададҳои системаи ҳисоби додашуда (8-ӣ ё 16-ӣ) сару кор дорад ва пай дар пай бо кулли онҳо амалиёт мегузаронад. Аз ин нуқтаи назар гуфтан мумкин аст, ки бозии рангпуркунӣ – бозии таълимии чандмасъалаӣ мебошад.

Дар интиҳои бозӣ хонанда ба нури ақлоии худ эътимод пайдо менамояд, чунки ӯ шоҳиди фаъолияти фаъкулодаи шахсии худ гашта, мебинад, ки дар як муддати начандон зиёд ӯ якбора якчанд ададро аз як система ба системаи ҳисоби дигар гузаронида тавонистааст.

Масъалагузори одатан аз ҷониби омӯзгор роҳандозӣ мегардад. Аммо хонанда худ низ метавонад мустақилона барои ҳадаш ягон масъала гузорад ва онро тибқи алгоритми пешакӣ тарҳрезигашта ҳал намояд.

Маҷмӯи ададҳои таъдилшавандаи системаи ҳисоб (8-ӣ ё 16-ӣ) дар шакли ҷадвали ададӣ пешниҳод карда мешаванд. Ҷадвали ададӣ маъмулан шакли росткунҷа дошта, аз ду қисм иборат аст. Андозаи ҷадвал, яъне миқдори катҳои сатру сутунҳои он вобаста

Масъала дар ҳамин шакл метавонад аз тарафи омӯзгор ё худ хонанда гузошта шавад. Тавре аз чадвал дида мешавад, ададҳои овардашуда се ва чорразряданд. Барои яксонсозии миқдори разрядҳои ҳамаи ададҳо, аз тарафи чапи ададҳои серазряд рақами сифр (0) илова карда шуда, ҳар як адад дар чор катак ҷойгир карда шудааст. Миқдори катакҳои сатрҳои қисми рости чадвал бошад ба $4 \cdot 3 = 12$ баробар аст. Ин маънои онро дорад, ки ба ҳар як адади чорразряди ҳаштии додашуда як адади дувоздахразряди дӯӣ ё чор триад мувофиқ гузошта мешавад.

Дар қадами дуюми бозӣ хонанда тибқи чадвали триадҳои мувофиқи битӣ ҳамаи катакҳои сатрҳои қисми дуюми чадвалро бо 1-ҳо ва 0-ҳо пур мекунад. Дар натиҷа чадвал намуди зеринро ба худ мегирад (чадвали 2):

Чадвали 2

1	6	3	4	0	0	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0
3	7	7	6	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
3	7	7	6	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
3	7	7	6	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
1	7	7	4	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0
0	7	7	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	0
0	3	6	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0
0	1	4	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0

Аслан раванди табдилдиҳии ададҳои системаи ҳисоби ҳаштӣ ба ададҳои мувофиқи системаи ҳисоби дӯӣ дар ҳамин ҷо ба поён мерасад. Аммо ҳадафи ниҳони хонанда аз шурӯъ намудани бозӣ ҳосил намудани тасвири шакли геометрии муваққатан ноаён иборат мебошад. Бинобар он дар қадами сеюми бозӣ хонанда ҳамаи катакҳои киматашон ба 1 баробарбудаи қисми рости чадвалро бо як ё якчанд ранг пур мекунад. Интиҳоби ранг ва шумораи онҳо ихтиёрӣ аст. Барои ҳолати мушаххаси мо ранги сурх интиҳоб гардидааст. Пас аз амали рангпуркунӣ чадвал намуди зеринро ба худ мегирад (чадвали 3):

Чадвали 3

1	6	3	4	0	0	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0
3	7	7	6	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
3	7	7	6	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
3	7	7	6	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
1	7	7	4	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0
0	7	7	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	0
0	3	6	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0
0	1	4	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0

Қадами чорум ё охири бозӣ аз ноаёнгардонии битҳои қисми рости чадвал иборат аст. Хонанда бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ададҳои дуии қисмати рости чадвалро ҳазф намуда, чадвалро ба намуди зерин (чадвали 4) меорад ва бо иҷрои ҳамин амал масъаларо куллан ҳал менамояд.

Чадвали 4

1	6	3	4												
3	7	7	6												
3	7	7	6												
3	7	7	6												
1	7	7	4												
0	7	7	0												
0	3	6	0												
0	1	4	0												

Ҳамин тариқ, хонанда тавассути бозии таълимии рангпуркунӣ малакаи худро дар самти табдилдиҳии ададҳои системаи ҳисоби ҳаштӣ ба системаи ҳисоби дӯӣ боло бурда,

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ
ТЕХНОЛОГИИ ТРУДА

РИОЕВ А. – старший преподаватель кафедры технологии труда МД «ДҚТИБКСМ», г. Душанбе, ул. Ниссормухаммад-13. **E-mail:** akobir.rioev@mail.ru, **тел.:** + (992) 91 827 42 43

Автор отмечает, что возможности применения компьютерных технологий в учебном процессе многообразны. Он может служить для моделирования изучаемых явлений, для реализации учебных игр, в качестве тренажеров, как инструмент проектирования и выполнения практических задач на занятиях технологии труда. Вместе с тем, особый интерес представляет использование компьютера на занятиях технологии труда в качестве дидактического инструмента общего назначения, применимого для выполнения различных учебных задач.

Ключевые слова: педагогическая технология, педагогическая деятельность, компьютер, профессиональные качества, личные качества, обучение содержанию.

USE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN LABOR TECHNOLOGY

RIOEV A. - Senior Lecturer, Department of Labor Technology, MD "DQTIBKSM", Dushanbe, ul. Nissormuhammad-13. **E-mail:** akobir.rioev@mail.ru, **mob .:** + (992) 91 827 42 43

The author notes that the possibilities of using computer technologies in the educational process are diverse. It can serve to simulate the phenomena studied, for the implementation of educational games, as simulators, as a tool for designing and performing practical tasks in the labor technology classes. At the same time, it is of particular interest to use a computer in the classroom of labor technology as a general-purpose didactic tool applicable for various educational tasks.

Keywords: technological pedagogy, pedagogical activity, computer, professional qualities, personal qualities, implementation of a pedagogical activity, the main content of teaching.

Замони муосир аз омӯзгор усули нави таълимро такозо дорад ва диққати асосӣ ба он равона мегардад, ки шогирдон бояд ҳар чӣ бештар аз донишҳои илмиву техникӣ бархӯрдор бошанд. Омӯзгоронро зарур аст, ки машғулиятҳои худро бо истифода аз технологияи иттилоотӣ гузаронанд, ки ин яке аз омилҳои баландбардории сифати таълим ба шумор меравад. Ин нукта дар Паёми имсолаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомали Раҳмон низ таъкид гардид, ки устодону омӯзгорон ва падару модарон бояд кӯшиш намоянд, ки диққати наврасон ва хонандагонро барои аз бар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ коммуникативиро ба роҳ монда, ба касбомӯзии шогирдон эътибори ҷиддӣ диҳанд ва онҳоро дар рӯҳияи донишомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ тарбия намоянд.

Мо дар даврони ҷаҳонишавӣ, рушди илму техника ва воситаҳои ахбори умум, воситаҳои иртиботӣ, муборизаи иттилоотӣ ва тағйироти ҷиддӣ дар ҷаҳони муосир зиндагӣ дорем, ки он ба тарзи ҳаёт, тафаккур ва муомила таъсири бевосита мерасонад.

Ҳоло таълими замонавиро бе истифодаи технологияи иттилоотӣ – иртиботӣ тасаввур кардан мушкил аст. Яке аз роҳҳои ба ин ҳадаф расидан самаранок истифода бурдани воситаҳои техникӣ дар дарсҳо ба шумор меравад. Аз як тараф, ин масъала талаботи рӯз бошад, аз ҷониби дигар, малакаи саводнокии хонандагонро бедор намуда, аз усули таълим тавассути технологияи муосир ба зехни хонандагон таъсири бештар расонида метавонад.

Гарчанде самарани истифодаи технологияи иттилоотӣ таълимро аксарияти омӯзгорони фаъолу эҷодкор, шогирдон ва падару модарон дарк намудаанд, теъдоди зиёди омӯзгорон аз усули фаъоли таълим васеъ истифода мебаранд, ҳамзамон дар гузаронидани машғулиятҳо зарурияти ҷустуҷӯҳои эҷодӣ, истифодаи воситаҳои аёни, иттилоотӣ иртиботӣ, интернет, аудио, диску воситаҳои гуногун, зарур аст, ки дар истифодаи баъзе аз онҳо маҳорату малакаи омӯзгор сайқал дода шавад.

Истифодаи усули инноватсионӣ дар чараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як хонандаро фароҳам меоранд. Амалияи истифодаи технологияи иртиботӣ мусоидат менамояд, ки хонандаи навоар новобаста аз синну сол, мавқеъ, вазъи иҷтимоӣ, макони таҳсилу зист мавриди эҳтиром қарор гирад ва барои дарки арзишу мақоми худ шароит ва имконият пайдо намояд. Муҳимтар аз ҳама, истифодаи усули фаъоли таълим дар зинаи аввали зиндагии шахс дар чома, молик будан ба фаъолияти фикрронӣ, ташаккули маҳорати зехнию тафаккур, маърифатнокии илмию техникӣ мусоидат менамояд.

Самимият, донишазхудкунӣ, озодаандешӣ, эҳтироми шахсият ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, истифодаи имкониятҳои мавҷуда, ҳамкорию муносибати самимонаю инсондӯстона, сатҳи баланди камолоти маънавӣ, мустақилият, ошкор гардидани лаёқат ва истеъдод ва адолатшиносӣ – ин аст номгӯйӣ нотамоми он сифатҳое, ки шахсият аз овони хурдӣ тавассути истифодаи усули инноватсионии таълим ва омилҳои асосии он ба даст оварда метавонад.

Омӯзиши технологияи итилоотӣ дар гузаронидани машғулиятҳо қадамест, ки дар бедор намудани майлу рағбат ба донишомӯзӣ ва кӯшиши бедор намудани мақсади омӯзиш дар хонандагон саҳми арзанда дорад. Дар марҳилаи аввали ин зина хонандагон ба фаъолияти азхудкунӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбиро зарур аст, ки ҷавонро барои зиндагӣ қардан дар шароити комилан нав омода намоянд. Аммо, танҳо бо додани маҷмӯи донишҳо, ки вазифаи асосии таълими анъанавӣ ба ҳисоб мерафт, кодир нест, ки ҷавонро ба ҳаёт, дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи технологияи иттилоотӣ дар сатҳи баланд тайёр намоянд.

Муҳимтарин шарт асосӣ ташкил қардани чунин раванди омӯзиш аст, ки хонанда барои ба даст овардани донишу таҷриба аз соҳаҳои мухталифи зехнӣ истифода бурда метавонад.

Чун мо дар асри технологияву автоматика ва техникаи пешрафта қарор дорем, зарурати тағйири андешаву тафаккур ва усули фаъолияти ҳаррӯза рӯйи қор омадааст. Хусусан дастгоҳҳои ҳозиразамони алоқаи мобилӣ, компютерҳо, шабакаҳои ҷаҳонии интернет, ки тавассути дастгоҳҳои кайҳонӣ фаъолият мекунанд, ҳаёти инсонро тағйир дода, тарзи зиндагиву фаъолиятанро дигаргун қарда истодаанд. Имрӯз воридсозии ин технология ба истеҳсолот ва фаъолиятҳои соҳаҳои дигар як раванди табиӣ шудааст, ки дар натиҷа бо сарфи энергияи кам ва манфиати зиёде ба даст меояд, яъне қори инсонро сабук намуда, манфиатнокиашро чандин маротиба афзун гардондааст.

Истифодаи компютер дар рафти таълими фанҳои дақиқ, аз ҷумла, технология (таълими меҳнат) хеле ва хеле раванди таълимро сода гардонда, сифати таълимро баланд мебардорад. Хусусан барои фаҳмонидани ҳодисаҳое, ки дар микроолам ва мегаолам ба амал меоянд, қобили қабул аст, зеро ин ҳодисаҳоро инсон бевосита бо чашм дида наметавонад ва барои тасаввур қардани онҳо аз аёнӣҳои иловагӣ истифода мебарад. Дар ин ҷо компютер барои нишон додани ҳамон айёнӣҳои зарур аст, ки метавонем онҳоро дар шакли электронӣ сохта, бевосита бо рангҳои ҷолиб, бо наворҳои фаҳмо ва расму моделҳои се ченакаӣ (3D) ба хонандагон нишон диҳем, то ки фаҳмишаш он осонтару содатар гардад.

Дар мамолики Шарқ мактабҳои калони илмӣ ва расадхонаҳо мавҷуд буданд, ки онҳо барои ба камол расонидани мунаҷҷимони зиёд хизматҳои шоиста қардаанд. Барои тақвияти гуфтаҳо мактабҳои илмии Абумаҳмуди Хучандӣ, Абурайҳон Берунӣ, Насриддин Тӯсӣ, Улуғбек ва дигаронро мисол овардан мумкин аст, ки онҳо бо шогирдони худ натиҷаҳои беҳтарини замонаро ба даст оварданд. Китобҳои илмӣ ва таълимии онҳо баъдан садсолаҳои зиёд ҳамчун китобҳои таълимии мамолики Аврупо гардиданд.

Вазифаҳои омӯзгори фанни технология (таълими меҳнат). Омӯзгор шахсиятест, ки дигаронро меомӯзонад ва тарбия медиҳад. Ва табиист, ки омӯзгор бояд фанни таълимии худро хуб донанд, зеро агар омӯзгор дониши кофӣ надошта бошад ба дигарон ҳеч гоҳ фаҳмонида наметавонад. Барои он ки омӯзгорон дар рафти дарс аз компютер ва синфхонаи компютерӣ истифода бурда тавонанд, бояд захираи илмии онҳо мувофиқи

талабот бошад ва талаботи хонандагонро қонун карда тавонанд, дар он ҳолат метавонанд компютерро ҳамчун воситаи ёридиҳанда ва ё ағният истифода баранд. Мутаассифона, имрӯз омӯзгорони технология (таълими меҳнат) дар муассисаҳои миёнаи ҷумҳурии мутахассиси соҳа нестанд ва онҳо онро дар баробари фанни дуҷумдараҷа дарс медиҳанд ва аз нозуқиҳои бисёри ин фан дарак надоранд. Ин ҳолат боиси он мегардад, ки хонандагон дар рафти дарс ба баъзе саволҳои худ ҷавоб гирифта наметавонанд. Бинобар ин, дониши хуб доштани омӯзгор шартӣ аввалини таълими фанни технология (таълими меҳнат) мебошад.

Шартӣ дигар, истифода бурда тавонистани компютер ва барномаҳои компютерист, зеро воситаи асосии намоиш додани нақшаҳои маснуот танҳо тавассути компютер ва барномаҳои он имконпазир аст.

Вазифаи дигари омӯзгор дар он аст, ки шавқи хонандагонро барои омӯзиш бедор кунад ва ба онҳо омӯхтанро омӯзонад. Зеро омӯзиши илму дониш тафаккур ва тасаввуроти хонандагонро васеъ карда, ба одамгариву нақдорӣ, инчунин донишдони табиат ва истифодаи самараноки қонунҳо ва сарватҳои он раҳнамоӣ мекунад.

Технология (таълими меҳнат) фанне мебошад, ки ба қувваи дониш бевосита далолат карда, ҷаҳонбинии хонандагонро ба сатҳи баланд бардошта, шавқи онҳоро ба омӯзиши бештари қорҳои амалӣ бедор мекунад. Технология ин фаннест, ки дар роҳи омӯзиши худ хонандагонро маҷбур месозад, ки фанҳои математика, химия, физикаро омӯзанд, ки барои ҷустуҷӯҳои мустакилона ҳидоят мекунад ва ба дунё бо диди дигар нигоҳ карданро талқин месозанд. Вай ба толибилмон меомӯзад, ки чӣ хел донишҳои назариявиро дар амал истифода бурда тавонанд.

Зеро, ки дар фанни технология (таълими меҳнат) ҳафт дар ягон фан ё илми дигар нест, ки зеро бисёр фаъолиятҳои амалӣ, хусусан, вақте ки хонанда худ қореро анҷом медиҳад, аз амали худ ҳаловат мебарад.

Дарси аввали технология (таълими меҳнат) вобаста ба синну соли хонандагон сурат мегардад. Чун барномаи таълимии технология (таълими меҳнат) дар муассисаҳои таҳсилоти миёна умумӣ дар синфҳои 5-10 ба нақша гирифта шудааст, хонандагон аллақай тавассути китобҳои дарсӣ мушоҳида, радио, телевизион ва интернет маълумоти зиёде дар даст доранд. Вазифаи омӯзгор ин аст, ки ҳамон донишҳои хонандагонро ба як низом дарорад, зеро дар дарси аввалин саволҳои гуногун ва пароканда бисёр мешавад.

Омӯзгор бояд мақсад, вазифа ва хусусиятҳои хоси фанни технология (таълими меҳнат)-ро донанд, қаме дар бораи сохти табиат, таърихи инкишофи технология ва дастовардҳои охирини он маълумоти умумӣ дошта башад. Баъдан аз дарсҳои дигар ба омӯзонидани мавзӯҳои аниқ ва мушаххас гузарад. Хонанда дар асоси далелҳо ва қонуниятҳо оид ба олами атроф, табиат, сохтори он маълумот мегардад.

Омӯзгор бояд роҳу усули навро ҷустуҷӯ намояд, ки хонанда фаъол шуда, дар раванди омӯзиш чунин арзишҳои иҷтимоии қомилан арзишманд, ба монанди сирталабӣ ба донишандӯзӣ, мустакилона азхудқунии донишҳо, интихоби роҳҳои нисбатан муносиб дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ, банақшагири дар омӯзиш, худбаҳодиҳии мусбат ва ғайра ташаккул ёбанд.

Дар муассисаи таълимӣ бояд меҳнати бесамар, хунукназарӣ нисбат ба дониш қам гардида, ҳавасмандию қилгармӣ ба омӯзиш афзун гардад. Мутаассифона, имрӯз омӯзгорон ба ин қам эътибор медиҳанд. Раванди таълим имрӯз мутобиқи тамоилоти ҷаҳони муосир ба дониш ва салоҳиятноқӣ асос ёфтааст. Салоҳият ҳамчун маҷмӯи дониш, малақа ва маҳоратҳои бо қам алоқаманде, ки бо мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва қасбӣ равона карда мешаванд муҳим доништа мешавад.

Мақтаби муосир аз омӯзгор дониши васеъ, маҳорати қамланди педагогӣ, салоҳияту маърифатноқиро тақозо мекунад. Хонандагонро омӯхтану омӯзонидан вазифаи муқаддаси ҳар як омӯзгор аст. Дар хонандагон маҳорати эҷодқориро бояд ташаккул дод.

Аз ҳамин сабаб, таълимро бояд тавре ба роҳ монем, ки хонанда ба натиҷаҳо бештар ноил гардад ва ба монеа дучор нашавад. Дар он сурат нақши хонанда дар омӯзиш эҷодкорона буда, натиҷааш барои ӯ самарабахш хоҳад шуд.

Омӯзгори фанни технология (таълими меҳнат) - ро зарур аст, ки ба технологияи инноватсионӣ шинос бошад онро дар раванди таълим истифода барад. Чунки ин тавассути технологияи инноватсионӣ имкон медиҳад, ки тамоми ходисаҳо амалиёти раванди гузаришро нишон додан осон бошад.

Истифодаи технологияи инноватсионӣ дар дарсҳои технологияи (таълими меҳнат) на танҳо азхудкунии маводи таълимиро осон мегардонад, балки барои рушди маҳорати эҷодии хонандагон чунин имкониятҳо ба вучуд меорад: масалан, омӯзгор дар раванди машғулият бо хонандагон метавонад, ки бо истифодаи компютер дарси назариявии худро нишон диҳад ва амалӣ кор кунад.

Имрӯз мебинем, ки истифодаи компютер дар раванди дарс ҳамаи мушкилотро ҳал карда метавонад. Донишҷӯи технологияи иттилоотӣ дар шароити имрӯза яке аз салоҳиятҳои асосии омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат) мебошад, ки дар тайёр кардан ва ҳал карда тавонистани масъалаҳо, монеаҳои муосир кумак расонад.

Имрӯзҳо омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат)-ро зарураст, ки барои бештар гардонидани сифати таълим ва самаранокии кори худ шароити хуб фароҳам оварда тавонанд.

Ҳар як амале, ки хонанда аз рӯи идрок ва имкониятҳои ҷисмонӣ барои иҷро кардани он кӯшиш менамояд, ки ба ташаккули ҷаҳонбинии ӯ мусоидат мекунад. Лекин дар хотир бояд дошт, ки агар малакаҳои нав дар асоси малакаҳои аллакай ба даст омада ташаккул ёбанд, пас аз чунин ташаккули манфиати бештаре ба даст оварда метавонад.

Истифодаи воситаҳои аудио – визуалӣ, истифодаи компютер, наворҳои видеоӣ, слайдҳо, тахтаи электронӣ барои баланд бардоштани қобилиятҳои эҷодии хонандагон дар таълими муосир муфид ва самарабахш мебошанд.

Фанни технологияи иттилоотӣ имрӯзҳо яке аз фанҳои замонавӣ ва зарур буда, аз омӯзгор мунтазам такмил ва бозомузии касбиро талаб менамояд.

Хулоса, зарур аст, ки хангоми таълим, омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат) аз пешравии технологияи иттилоотӣ бохабар бошад ва онҳоро ба хонандагон фаҳмонида тавонад, ин барои баланд бардоштани самарани кори омӯзгорон ва сифати таълим таъсири амиқ мерасонад ва сифати таълим дар муассисаҳо хуб ба роҳ монда мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Арзёбии салоҳиятнокии ва сатҳи касбӣ. Модули таълимӣ (Мавод аз таҷрибаи Олмон), Душанбе 2013. – 68 саҳ.

2. Андреева Е. Г Коснструктурирование и моделирование одежды: Учеб.Пособие для вузов. М: МГУДТ,2006 – 216 с.

3. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат иборат аз 11 ҷилд Мураттиб С. Фаттоев - Душанбе: Ирфон, 2017.- Ҷилди 7.(2006, май 2007, апрел). – 477с.

3. Таълими босалоҳият ва моҳияти он (Маҷмӯаи мақолаҳои омӯзгорони кафедраи «Методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ»-и МД «ДҶТИБКСМ»). Душанбе 2018.- 158.

4. Павлов М. Б Таълими фанни технологияи иттилоотӣ дар донишгоҳҳои олии Санкт- Петербург, 2016. – 317 с.

5. Мирсаидов А. Б, Шохёкубов Ш. Ш. Таҳсилот ва омӯзгор дар фазои ҷомеаи иттилоотӣ. Илм ва инноватсия №3-4, 2013 – 153 с.

6. Шарифов М. Истифодаи технологияи информатсионӣ дар раванди таълимӣ фанҳои ҷомеашиносӣ. Илм ва инноватсия №3-4. 2013 (5-6) -41с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАХАССУСӢ ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ОН

ҚАЛАНДАРОВ А.Ҳ. – н.и.т., дотсенти кафедраи истифодаи техникаи автомобилҳои Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М.С.Осимӣ, Душанбе, х. Раҷабовҳо, 10А. **E-mail:** abdukodir.kalandarov@mail.ru, **тел.:** +(992) 90 012 32 23

ҚАЛАНДАРОВА М.А. – донишҷӯи курси 3-и ихтисоси физикаю-математикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, х. Рудаки-121. **тел.:** +(992) 907 37 52 22

Дар мақола сабабҳои амалӣ нашудани талаботи Стандарти давлатии таҳсилоти самтҳо ва ихтисосҳо нисбат ба салоҳияти касбӣ таҳлил, сабабҳои он ва роҳҳои бартараф кардани номувофиқати муайян карда шудаанд. Инчунин, зарурати ба элементҳои таълимӣ ҷудо намудани иттилооти мавзӯи машғулияти фанҳои умумимухандисӣ ва тахассусӣ, ки нисбат ба онҳо мақсадҳои тафриқашудаи педагогӣ (сатҳи азхудкунии) мушаххас гузоштан мумкин аст, муқаррар карда шудааст.

Вожаҳои асосӣ: фанҳои умумимухандисӣ, салоҳияти касбӣ, сатҳи азхудкунии, иттилооти таълимӣ, тестҳои педагогӣ, таксономия.

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ СПЕЦИДИСЦИПЛИНАМ И ПУТИ ЕЁ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

ҚАЛАНДАРОВ А.Ҳ. – к.т.н., дотсент кафедраи эксплуатацияи автомобилного транспорта Таджикского технического университета имени М.С.Осими, Душанбе, пр. Раджабовых, 10А. **E-mail:** abdukodir.kalandarov@mail.ru, **тел.:** +(992) 90 012 32 23

ҚАЛАНДАРОВА М.А. – студентка 3-го курса физико-математической специальности Таджикского Государственного педагогического университета имени Садриддина Аини, г. Душанбе, пр. Рудаки-121. **тел.:** +(992) 90 737 52 22

В статье дается анализ невыполнения требований Государственных образовательных стандартов по направлениям и специальностям относительно обеспечения профессиональной пригодности выпускников, указываются причины их невыполнения, предлагаются пути их устранения. Указана необходимость разбиения темы учебного занятия общеинженерных и специальных дисциплин на учебные элементы, по отношению к которым ставятся дифференцированные педагогические цели их усвоения, ориентированные на обеспечение профессиональной пригодности выпускника.

Ключевые слова: общеинженерные дисциплины, профессиональная компетентность, уровень усвоения, учебная информация, педагогические тесты, таксономия.

TECHNOLOGY OF TEACHING SPECIAL DISCIPLINES AND THE NEED TO IMPROVE IT

KALANDAROV A.H. –k.t.s., Dotsent of the Department of Operation of Road Transport of the Tajik technical University named after M.S.Osimi Dushanbe, 10A Radzhabovykh, Ave. **E-mail:** abdukodir.kalandarov@mail.ru, **mob .:** +(992) 90 012 32 23

KALANDAROVA M.A. – 3rd year student of the physical and mathematical specialty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, 121 Rudaki Ave., **mob .:** +(992) 90 737 52 22

The paper analyzes the failure to comply with the requirements of State educational standards in areas and specialties to ensure the professional suitability of graduates, identifies the reasons for their failure, proposes ways to eliminate them. The necessity of dividing the theme of the training session of General engineering and special disciplines into educational elements, in relation to which the differentiated pedagogical goals of their assimilation (levels of assimilation) are set, focused on ensuring the professional suitability of the graduate.

Keywords: *general engineering disciplines, professional competence, level of mastery, educational information, pedagogical tests, taxonomy.*

Стандарти давлатии таҳсилоти самтҳо ва ихтисосҳо, ки дар онҳо талабот ба сифати хатмкунандагон муқаррар карда шудааст, ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқӣ ва меъёрию методии асосии системаи таҳсилот мебошад. Амалӣ кардани ин талабот бояд дараҷаи зарурии салоҳияти касбии хатмкунандагонро таъмин намояд.

Ин талабот дар шаклҳои “бояд донанд”, “бояд тавонад”, “бояд эҷодкорона истифода барад” ифода ёфтааст.

Салоҳияти касбӣ дар натиҷаи дар сатҳҳои зарурӣ аз худ намудани фанҳои умумимухандисӣ ва тахассусии дар нақшаҳои таълимӣ пешбинӣ шуда ташаккул меёбад, яъне нақшаи таълим бояд пеш аз ҳама ба ташаккул додани салоҳияти касбии мутахассис нигаронида шуда бошад.

Нақшаи таълим номгӯй ва ҳаҷми фанҳои аз худ карданашон барои ташаккул додани салоҳияти касбӣ зарур ва пайдарпаии омӯзиши онҳоро дар давраҳои хониш бояд муқаррар созад.

Мундариҷаи фан ва сатҳи азхудкунии он низ мутобиқ ба таъмин намудани салоҳияти касбӣ интихоб карда шаванд.

Иттилооти таълимӣ мавзӯи машғулият аз таркибдихандаҳои ёрирасони умумимаълумотӣ, ки барои баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии умумӣ (эрудитсия) хизмат мекунад, маводи мушаххаси ёрирасон ва асосии ташаккулдихандаи салоҳияти касбӣ иборат аст.

Чунин маълумот ба монанди “кай”, “аз тарафи кӣ” ин ё он ашё ё механизм таҳия карда шудааст, маводи ёрирасон аст ва барои эрудитсияи таълимгирандаро таъмин намудан хизмат мекунад, бисёр далелҳои мушаххаси рақамиро дар ёд гирифтани таълимгиранда зарур нест, чунки онҳо дар маълумотномаҳо оварда мешаванд.

Ҳол он ки маълумоти муҳимтаре, ба мисли: *вазифа ва принципи кори чузъ, банд, механизм, агрегат, принципи амали худкоронаи автоматҳо, схемаҳо, амали пайравонаи (аз рӯи қувва ё кӯчиш) вусъатдихандаҳои таҳвилмададҳо, равандҳои корӣ ва содирӣ ва амсоли инҳо, ки бе аз худ кардани онҳо мутахассис на аз ӯҳдаи таълимчи корӣ оварда мешаванд, аз ӯҳдаи таъмиранишон, аз мадди назар дур мондаанд.*

Чунин бесарусомонӣ метавонад аз сабаби норавшан будани мақсадҳои таълим дар зинаҳои иерархии гуногуни системаи таҳсилот рӯй диҳад.

Мафҳуми “мақсад” дар адабиёти педагогии англисзабон истилоҳан мушаххас гардонида шудааст:

goal- мақсадҳои бештар абстрактии ғоявиро ифода мекунад;

aim – барои ифодаи мақсадҳои мушаххаси таърихии тарбия истифода бурда мешавад;

objective –мақсади мушаххаси фаъолият (амал) – ро ифода мекунад.

Аммо бо ин таснифоти мақсадҳои таълим анҷом намеёбад. Бо таснифоти мақсадҳои педагогӣ *таксономия* (аз калимаи юнонии *taxis*– ҷойгиркунӣ, қатор, тартиб ва *nomos*– қонун гирифта шудааст) - назарияи таснифот ва низомбандии соҳаҳои ҳақиқати мураккабташқил, ки одатан сохтори иерархӣ (рада ба рада) доранд, машғул аст. Истилоҳ соли 1813 аз тарафи олими ботаники швейсарӣ О. Декандол ворид карда шудааст.

Дар адабиёти [1] таснифоти *мақсадҳои машғулият* оварда шудааст. Мақсадҳои машғулият ба се категория тақсим карда шудаанд: *мақсади самтдиханда; мақсади дағал ва мақсади мушаххас.*

Мақсадҳои машғулият ба се соҳаи амалҳои фикрӣ:

- соҳаи когнитивӣ – фаҳмидан, ҳулосабарорӣ;

- соҳаи психомоторӣ – малакаҳои ҳаракатҳои узвҳои баданро танзимкунанда;

- соҳаи аффеқтивӣ – ҳиссиёт, эмотсияҳо, тақсим карда шудааст.

Дар ҳамон ҷо таксономияи мақсадҳо аз рӯи таснифоти Блум оварда шудааст.

Тартиби мақсадҳо дар соҳаи когнитивӣ	Зинаи 1	Донистан
	Зинаи 2	Маъниро фаҳмидан
	Зинаи 3	Бошуурона истифода бурдан
	Зинаи 4	Таҳлил намудан
	Зинаи 5	Синтез кардан
	Зинаи 6	Баҳо додан
Тартиби мақсадҳо дар соҳаи психомоторӣ	Зинаи 1	Шабоҳат додан
	Зинаи 2	Ҳаракатҳои гуногун кардан
	Зинаи 3	Саҳеҳият
	Зинаи 4	Ба ҳаракатҳо ҷудо кардан
	Зинаи 5	Табиият
Тартиби мақсадҳо дар соҳаи аффективӣ	Зинаи 1	Қабул кардан
	Зинаи 2	Дуруст ҷавоб гардондан
	Зинаи 3	Баҳо додан
	Зинаи 4	Ташкил кардан
	Зинаи 5	Тақсимкунӣ аз рӯи аҳамиятноки

Зинаи 1. Категорияи «донистан» ҳамчун қобилияти дар хотир нигоҳ доштани материали пештар аз худ карда шуда муайян ва ҳамчун зинаи пасттарини таксономия маънидод карда мешавад. Амали фикрии таълимгиранда “такрорбаёнкунӣ” –и маводи таълимӣ, фактҳо, феноменҳо, қонунҳо ва м.и. ба ин сатҳ баробар дониста мешавад. Амали таълимгиранда бо феълҳои медонад, муайян мекунад, тавсиф менамояд, шиора мекунад, номро мегӯяд, схемаширо тасвир мекунад ифода меёбанд.

Зинаи 2. Категорияи «маъниро фаҳмидан» чун қобилияти моҳияти маводи таълимиро фаҳмидан маънидод карда мешавад. Амалҳои фикрии таълимгиранда бо феълҳои фарқ мекунад, қиёс мекунад, интиҳоб мекунад, исбот месозад ва ғ. ифода меёбанд.

Зинаи 3. Категорияи «бошуурона истифода бурдан» ҳамчун қобилияти маводи азхудкардашударо дар шароити нав дар сатҳи “масъалаҳои душворҳал” маънидод карда мешавад. Амалҳои фикрии таълимгиранда бо феълҳои тағйир медиҳад, пешгӯӣ мекунад, ҳал мекунад, истифода мебарад, баҳо медиҳад, меёбад, мефаҳмонад, ҳисоб мекунад ва ғ. ифода меёбанд.

Зинаи 4. Категорияи «таҳлил кардан» ҳамчун қобилияти барои беҳтар маълум кардани сохт ва таркиби материал онро ба қисму ҷузъҳо ва компонентҳо тақсим намудану муайян кардани структураи он тавсиф карда мешавад. Амалҳои фикрии таълимгиранда бо феълҳои таҳлил мекунад, тақсим мекунад, дифференциатсия мекунад, фаро мегирад, ҷудо мекунад, муқобил мегузорад ва ғ. ифода меёбанд.

Зинаи 5. Категорияи «синтез кардан» ҳамчун қобилияти элементҳои алоҳидаро бо ҳамдигар пайваста ба яктои бутун (система) табдил додан маънидод карда мешавад, ташаккул додани структураҳои нави начандон душворро дар назар дорад. Амалҳои фикрии таълимгиранда бо феълҳои тартиб медиҳад, таҳия мекунад, инкишоф медиҳад, аз нав ифшо мекунад, ва ғ. ифода меёбанд.

Зинаи 6. Категорияи «баҳо додан» ҳамчун қобилияти муайян кардани аҳамияти мавод аз нуқтаи назари мақсади маълум маънидод карда мешавад. Мақсадҳои ин зина ҳамчун мақсадҳои сатҳи иерархияи олиии соҳаи когнитивӣ махсуб мешаванд. Амалҳои фикрии таълимгиранда бо феълҳои муайян мекунад, маънидод мекунад, танқид мекунад ва ғ. ифода меёбанд.

Чӣ тавре, ки аз ҷадвали 1 дида мешавад, таксономияи Блум мураккаб аст: дар он амалҳои фикрии таълимгиранда ба се соҳа ва 17 зина тақсим карда шудаанд. Ба ғайр аз ин, дар ин раҷдабандӣ, **дараҷаи воқеии (мехнатталабии) қудрати фикрии амали таълимгиранда** ба ҳисоб гирифта нашудааст. Масалан, дар зинаи 1 дар зери мафҳуми “донистан” дар хотир нигоҳ доштан фаҳмида шудааст. Бо иттилооти “дар хотир буда” амалҳои гуногунро иҷро кардан мумкин аст: “шинохтан, фарқ кардан, нисбат додан”, ки онҳоро бе суҳан ҳам иҷро намудан мумкин аст. Аммо, **такрорбаёнқунӣ**, амали мураккабтаре, “боқудраттаре” мебошад, ки танҳо бо омилҳои когнитивӣ онро ифода кардан мумкин нест. Ин амал дар соҳаи психомоторӣ меҳобад. Барои такроран баён кардани иттилооти дар хотир буда ақаллан забонро (овозро) ё дастро истифода бурдан зарур аст.

Такрорбаёнқунӣ **аён** ва **ноаён** мешавад. Масалан, ҳангоми ҳалли масъала қоида, қонун, теорема ва монанди онҳоро ба хотир наоварда чӣ гуна онро ҳал кардан мумкин аст? Дар ин маврид **такрорбаёнқунии “беовоз” ноаён**, албатта, ҷой дорад. Чӣ тавр он амали фикрие, ки ба ҷашми назоратчи ноаён асту аммо дар сари таълимгиранда мегузарад, ба эътибор нагирифта мумкин аст?

Чунин эродҳо нисбат ба таксономияи Блум бисёранд. Аз рӯи ин амалҳо мувофиқи талаботи Стандарт баҳогузори кардани сатҳи азҳудқунии иттилооти таълимӣ душвор аст. Бинобар ин, ҳамаи ин амалҳоро ба ҷор сатҳи дар стандарт пешбинишуда мувофиқ меорем:

(дар хотир нигоҳ доштан – дониш-шиносӣ);

муайян мекунад, тавсиф менамояд, ишора мекунад, номро мегӯяд, фаро мегирад, ҷудо мекунад – дониш-такрорбаёнқунӣ;

нақшаро тасвир мекунад, интиҳоб мекунад, тақсим мекунад, дар шароити стандартӣ ҳал мекунад – дониш-тавоноӣ;

тағйир медиҳад, пешгӯӣ мекунад, дар шароити ғайристандартӣ ҳал мекунад, истифода мебарад, баҳо медиҳад, меёбад, мефаҳмонад, ҳисоб мекунад, таҳлил мекунад муайян мекунад, маънидод мекунад, танқид мекунад, исбот месозад – дониш-трансформатсия).

Ғайр аз ин, **мақсади педагогии мушаххасро ба мавзӯи машғулият гузоштан ва назоратпазирии иҷрои ин мақсадро таъмин намудан** аз имкон берун аст. Чунки:

- а) иттилооти мавзӯи машғулият мураккаб ва гуногунтаркиб аст;
- б) бо амали фикрии сода ҳамаи мақсадҳои иттилооти таълимии мавзӯи машғулиятро ифода кардан мумкин нест.

Ба кӯдаки дар боғча тарбиягиранда фарқ кардани ашёро ёд додан душвор аст. Барои ин, хосияти ҳар як ашёро ба вай фаҳмондан ва ин хосиятҳоро дар майнаи сари кӯдак “сабт” кардан зарур аст. Бо мурури замон кӯдак ашёи шиносро бо осонӣ (дар сатҳи инстинкт) мешиносад. Масалан, агар аз паси девор қабк ва хурӯс садо кунанд, ӯ ба осонӣ онҳоро мешиносад. Аммо, агар панҷ хурӯс ҷеғ зананд аз кӯдак қадом овоз аз он қадом хурӯс аст гуфта пурсон шавем, ӯ ҷавоб дода наметавонад, зеро ки ӯ дар ҳалли ин масъала машқ накардааст.

Ҷадвали 2

Сатҳи ибтидоии азҳудқунӣ - «дониш-шиносӣ», Амали фикрии таълимгиранда дар сатҳи рефлексӣ, инстинктивӣ		
<i>Шинохтан</i>	<i>Фарқ кардан</i>	<i>Нисбат додан</i>
Овози хурӯсро аз овози қабк баробари шумидан фарқ мекунад		

Ҷадвали 3

Сатҳи дуюми азҳудқунӣ – «дониш-такрорбаёнқунӣ» Амали фикрии таълимгиранда–бошуурона дар натиҷаи фикр кардан		
<i>Шинохтан</i>	<i>Фарқ кардан</i>	<i>Нисбат додан</i>
Хосиятҳои ҳар як ашёро ба хотир меорад, ин хосиятҳоро ба ашё нисбат медиҳад ва мувофиқати онҳоро муқаррар месозад		

Сатҳи сеюми азхудкунӣ – «дониш-тавоноӣ» Амали психомоторӣ, бошууруна, фикр карда ёфтан		
<i>Шинохтан</i>	<i>Фарқ кардан</i>	<i>Нисбат додан</i>
Афзор ва усули идентификатсияро кор фармуда бо ёрии онҳо объект, предметро муқаррар месозад		

Ронандае, ки баъди хатми курси ронандагӣ мошин меронад, рӯзҳои аввал ҳар як амали идоракуниро фикр карда анҷом медиҳад ва зуд - зуд хато мекунад. Баъди муддате кор кардан ҳар як амалро бовариноктар иҷро мекунад. Баъди ду-се моҳ кор кардан вай дигар кам фикр намекунад, чунки дасту пойҳои вай ба ҳаракатҳои бисёр маротиба такрорёфта одад мекунад ва ин амало тариқи автоматӣ иҷро мешаванд. Алгоритми амали майнаи сараш ҳам қуллан тағйир меёбад, яъне “ассотсиронида” мешавад: аз рӯйи садо ё симои дар майдони чашм ногаҳон пайдо шуда дасту пой фармони майнаи сарро интизор нашуда инстинктивӣ амал мекунад.

Дар ҳар ду мисол ҳам дар аввал шинохтан, фарқ кардан ё нисбат додан дар асоси ҳулосаи фикр амалӣ карда мешаванд, дар мавриди дуҷум бошад - бе фикр, рефлексӣ иҷро карда мешавад.

Ҳамин амалҳоро (*шинохтан, фарқ кардан ва нисбат додан*) эксперти молшинос хангоми муқаррар намудани мувофиқати сифати мол ба талаботи ин ё он стандарт, ё дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ дар сатҳи 3-юм иҷро мекунад.

Дар ҳар як фан мафҳумҳо, истилоҳҳои ҳастанд, ки онҳоро донишҷӯ бояд аз ёд донад. Бе донишони онҳо донишҷӯ таҳсилро давом дода наметавонад (масалан, номҳои чузъҳо, бандҳо, механизмҳо, агрегатҳо, аломатҳои таснифӣ ва таснифоти онҳо; барои духтурон забони латинӣ, номҳои чузъиёти бадани одам - Анатомия ва амсоли инҳо), ки онро дониши заминавӣ меноманд. Ин гуна иттилоот тавассути машқҳои зиёд ба дараҷае бояд расонида шавад, ки баробари шунидан маънии он дарк карда шавад. Ин ҷо асосан хотир кор мекунад (амали фикрӣ - ба хотир оварда шинохтан, фарқ кардан ё нисбат додан). Ин сатҳи донишро дониш-шиносӣ меноманд.

Ҳар як фан принципҳо, қоидаҳо, қонунҳо, қонуниятҳо (ҳамбастагӣҳо), усул, тарзи иҷро, лемма, теоремаҳо, аломатҳо, хосиятҳо ва амсоли инҳо категорияҳои дорад, ки на танҳо номашон, балки маънию моҳияташонро доништан зарур аст. Ёдовар шудани номашон ва фаҳмонда додани маънию моҳияташон сатҳи дуҷуми азхудкунӣ- дониш-нусха (копия) - такрорбаёнкунӣ номида мешавад.

Одами ба ҳолати беҳушӣ афтада ягон амалро иҷро карда наметавонад, танҳо дастгоҳи вестибулярии вай ҳолати “зиндагии” организмро нигоҳ медорад.

Дар бораи бахуш омадани вай атрофиён аз рӯйи аломатҳои беруна (ҳаракати ангушт, қушода шудани чашм ва ғ.), ки фаъолияти психомоторӣ мебошад, маълумот пайдо мекунад.

Баъди якҷанд муддат тестҳои мауҷиятеро гузаронида духтурон муқаррар месозанд, ки ӯ одамон ва ашӣи ошноро мешиносад. Аммо вақти бештаре лозим аст, ки қобилияти гап задан ба вай баргардад. Боз муддате лозим аст, ки ба саволҳои додашуда ӯ ҷавобҳои аниқ баргардонад.

Ҳамаи ин аз он далолат мекунад, ки: *шунидан, шинохтан, такроран баён кардан, шунидаро фаҳмидан* - амалҳои фикрии қудраташон (мехнатталабиашон) гуногун мебошанд.

То замонеки аз ҷисм ба зарраҳои он (атоми молекула) нагузаштанд, яъне назарияи молекулавӣ-кинетикӣ моддаҳо таҳия нагашт, олимони моҳияти гармиро маънидод карда наметавонидаанд: назарияи “флагистон” дар химия ва физика қариб садсолаҳо ҳукмфармо буд.

Ба фикри мо сатҳи мақсади азхудкунии элементҳои таълимӣ мавзӯи машғулиятро бояд характери (асосан мехнатталабӣ, қудрат) - и амали фикрии таълимгиранда ва тарзи ин амалро ба иҷро расонидани ӯ муайян кунанд.

Иттилооти мавзӯи машғулият аз элементҳои таълимӣ иборат аст.

Қисми мантиқан анҷомёфтаи иттилоот дар бораи предметҳо, далелҳо, ҳодисаҳо, ҳосиятҳо, аломатҳо, равандҳо, алоқаҳо, ва муносибатҳои байни онҳо, усулҳои амал, қонунҳо ва қонуниятҳо, мафҳумҳои илмӣ, ки объективона вуҷуд доранд бояд омӯхта шаванд, элементи таълимӣ номида мешавад.

Ба сифати элементҳои таълимӣ метавонанд компонентҳои иттилооти таълимии мавзӯи машғулият истифода шаванд.

Компонентҳои иттилооти таълимии мавзӯи машғулият.

Ҷадвали 5

Компонентҳои иттилооти мавзӯи машғулият	Мақсади омӯзиши элементи таълимӣ (намуд ва тарзи амали фикрии таълимгиранда)	Сатҳи азҳудкунии иттилоот элементи таълимӣ ва дараҷаи дониши мувофиқ ба он	
		Семантикӣ	Шкалаи метрӣ
Предмет, Факт, Ҳодиса	- метавонад ба хотир гирифта шавад;	«дониш-шиносӣ» (шинохтан, фарқ кардан, нисбат додан)	1
	- метавонад фаҳмонида шавад;	«дониш-копия(такрорбаёнқунӣ)» (айнан,реконструктивӣ)	2
	- метавонад истифода бурда шавад	«дониш-тавоноӣ» (тавонистан, малака)	3
Раванд	- метавонад номаш ё характери чоришавиаш ба хотир гирифта шавад	«дониш-шиносӣ» (шинохтан, фарқ кардан, нисбат додан)	1
	- метавонад фаҳмонда дода шавад;	«дониш-тавоноӣ» (тавонистан, малака)	3
	- метавонад пешгӯӣ карда шавад;	«дониш-тавоноӣ» (тавонистан, малака)	3
	- метавонанд шароитҳо барои баргузор шуданаш ё қатъ гаштанаш муҳайё карда шаванд	«дониш-трансформатсия» (интиқоли амал ба вазъиятҳои ношинос ё объектҳои дигар)	4
Алоқаҳо, Ҳосиятҳо, Муносибатҳо, Қонун, Қонуниятҳо	- метавонанд ба хотир гирифта шаванд ва ифшошон такроран баён карда шаванд	«дониш-шиносӣ», «дониш-такрорбаёнқунӣ»	1, 2
	- метавонанд мисолҳои зухуроташон оварда шаванд	«дониш-тавоноӣ» (тавонистан, малака)	2, 3
	- метавонанд мустақилона муқаррар карда шаванд	«дониш-тавоноӣ», «дониш-трансформатсия»	3, 4
Метод, Қоида, Алгоритм	- метавонад номаш ба хотир гирифта шавад	«дониш-шиносӣ»	1
	- метавонад моҳияташро фаҳмад	«дониш-такрорбаёнқунӣ»	2
	- метавонад дар шароити намунавӣ (шинос) истифода бурда шавад	«дониш-тавоноӣ»,	3
	- метавонад дар шароити Ғайринамунавӣ (ношинос) истифода бурда шавад	«дониш-трансформатсия»	4
	- метавонад мустақилона тартиб диҳад	«дониш-трансформатсия»	4
Мафҳум,	- метавонад формулировкаи мафҳумро ба хотир гирад	«дониш-шиносӣ»	1
	- метавонад муҳимтарин аломатҳои зарур ва кифояи мафҳумро ҷудо кунад	«дониш-шиносӣ», «дониш-такрорбаёнқунӣ»	1, 2
	- метавонад объектро ба мафҳум мувофиқ гузорад	«дониш--трансформатсия»	3, 4
	- метавонад мустақилона мафҳумро таъриф диҳад	«дониш-трансформатсия»	4

Чунин тафриқабандии чузъҳои иттилооти таълимӣ ва мақсадҳои педагогии аз худ кардани онҳо зарурати **интихоби нави иттилооти таълимии фанхоро, ки ба таъмини салоҳияти касбии хатмкунанда нигаронида шудааст ва тадқиқи технологияҳои нави таълимро, ки ба таъмини сатҳи зарури азхудкунӣ нигаронида шудааст, ҳам барои омӯзгорон ва ҳам барои донишҷӯён, ба миён меорад.**

Дар марҳилаи ташкили назорати сатҳи азхудкунии компонентҳои таълимӣ аз ҷониби таълимгирандагон **сохтани комплекти тестҳое, ки имконияти маълум кардани сатҳи зарури ба нақша гирифташуда ва воқеии азхудкунии компонентҳои таълимро фароҳам меорад, низ, нав аст.**

Дар кори [10] аломатҳои таснифӣ ва таснифоти тестҳо оварда шудаанд.

Аз 60 намуди тестҳои баррасӣ шуда танҳо 3- тои онҳо ба салоҳияти касбии таълимгиранда дахлдор ҳастанд:

2. Таснифи тестҳо аз рӯи вазифашон (таъиноташон):

- мувофиқати касбӣ;

3. Аз рӯи воситаҳои дар тест истифодашаванда:

- Амалӣ;

11. Аз рӯи намуди меъёрбандӣ:

- Маҳакнигаронидашуда;

Шиносоӣ бо миқдори зиёди тестҳои имрӯзҳо дар муассисаҳои таҳсилоти гуногун истифодашаванда нишон дод, ки қисми зиёди ин тестҳо ба талаботи стандартҳои давлатии самтҳо ва ихтисосҳо ҷавобгӯ нестанд, яъне ба муайян кардани сатҳи салоҳиятнокии касбии хатмкунанда нигаронида нашудаанд.

Аксари онҳо вариантҳои гуногуни тестҳои пӯшида мебошанд, аз қабилӣ:

- Ҷавобҳои алтернативӣ – ҷавоб «ҳа» ё «не»;

- Мувофиқат – ба ҷавобдиҳанда барқарор намудани мувофиқати элементҳои дар рӯйхат нишондодашуда пешниҳод карда мешавад;

- Интихоби маҷмӯӣ - ҷавобдиҳанда бояд як ҷавоби дурустро аз рӯйхати ҷавобҳои имконпазир интихоб намояд;

- Хориҷ намудани чузъҳои баризофа–дуруст (нодуруст);

- Шабеҳият – ҷавобдиҳанда бояд байни ҷуфтҳо (калимаҳо, хосиятҳо, сифатҳо ва ғ.) муносибати шабеҳиро ҷудо кунад;

- Пайдарпай – ҷавобдиҳанда пайдарпаии элементҳои пешниҳодшударо бояд анҷом диҳад ва ғайраҳо.

Ҳамаи ин тестҳо ба сатҳи азхудкунии “дониш-шиносоӣ” нигаронида шудаанд, ки сатҳи ибтидоии азхудкунии дониши касбӣ маҳсуб мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Адольф Мелецинек. Инженерная педагогика. Практика передачи Технических знаний. М., 1998, – 173 с.

2. Дитер Клебельсберг. Транспортная психология. Москва, «Транспорт», 1989. – 367 с.

3. Қаландаров А.Х., Турсунов А.А. Методические указания по Организации Госэкзамена по специальности 1502 «Автомобили и автомобильное хозяйство», Душанбе, – 2007 с.

4. Қаландаров А.Х. Методические указания по активизации познавательной деятельности обучаемых. Душанбе, 1992, – 18 с.

5. Қаландаров А.Х. Таъмини ҳамбастагии фанҳо гарави муваффақият. Журн. «Маърифат», №6, – 1992 с.

6. Қаландаров А.Х. Чор дараҷаи фарогирии дониш. Ҳафтаномаи «Омӯзгор», №10, – 1992 с.

7. Қаландаров А.Х. Зарурати такмили технологияи таълими фанҳои тахассусӣ. М. “Маърифати омӯзгор”, № 4, 2019.

8. Крутецкий В.А. Психология. Москва, “Просвещение”, 1980. – 352 с.

9. Мақсудов А.Т., Абдуллоев А. Омӯзиши фанни технологияи информатсионӣ дар асоси назарияи таксономияи Блум. Дар китоби «Научные труды инженерной академии Республики Таджикистан». Худжанд, «Хуросон», 2017

10. Методические рекомендации по проблемному обучению. М., 1983, 48 с. (сборник статей).
11. Савин Н.В. Педагогика. Москва, «Просвещение», 1979, – 351 с
12. Скворский В.Я. Методические указания к комплексному курсу «Основы психологии и педагогики высшей школы», Москва, 1981, – 96 с.
13. Скворский В.Я. Учебно-методический комплекс дисциплины. М., 1982, - 78 с.
14. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов. // *Учебное пособие*, Москва, «Логос», 2002. – 204 с.
15. Хайрулло Рахимов, Абдулбоқӣ Нуров. Педагогика. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ. Душанбе, “Хумо”, 2007. – 448 с.

ТАЪЛИМИ ЛЕКСИКА ВА ТАРЧУМАИ МАТНҲОИ СОҲАВӢ

СУЛАЙМОНОВА Н.С. – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷии ДДОТ ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хабони Рӯдакӣ - 121, **E.mail:** sulaimonova93@inbox.ru, **тел.:** +(992)50 102 60 67

Дар мақола роҷеъ ба таълим ва роҳу воситаҳои ташаккули малакаҳои лексикӣ зимни тарҷумаи матнҳо сухан меравад. Муаллиф хусусиятҳои мафҳумҳои илмию соҳавӣ ва қор бо матнҳои махсусро мавриди муҳокима қарор додааст. Ҳамчунон ибрази ақида намудааст, ки маҷмӯи машқҳои лексикӣ, аз худ намудани асосҳои назариявӣ ва амалии тарҷумаи матнҳо барои ташкил намудани манбаи лексикӣ мусоидат менамоянд.

Вожаҳои асосӣ: матн, тарҷума, лексика, воҳидҳои лексикӣ, салоҳиятҳои коммуникативӣ, забони англисӣ, таълим, принцип, малакаҳои лексикӣ.

ОБУЧЕНИЕ ЛЕКСИКЕ И ПЕРЕВОД ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ

СУЛАЙМОНОВА Н.С. – ассистент кафедры межфак иностранных языков ТГПУ имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудакӣ - 121, **E.mail:** sulaimonova93@inbox.ru, **тел.:** +(992)50 102 60 67

В статье речь идет об обучении профессиональной лексике и пути формирования лексических навыков в процессе перевода текстов. Автор, подчеркивая особенности перевода специальных текстов, делает акцент на терминологии научно-технических текстов. Также, автор отмечает, что созданию лексической базы способствует система лексических упражнений, овладение теоретическими и практическими основами перевода текстов.

Ключевые слова: текст, перевод, лексика, лексические единицы, коммуникативные компетенции, английский язык, обучение, принцип, лексические навыки.

TRAINING TO LEXICON AND TRANSFER OF PROFESSIONAL TEXTS

СУЛАЙМОНОВА Н.С. – Assistant chair of foreign languages university TSPU named after S. Ayni. Dushanbe, 121 Rudaki Ave., **E.mail:** sulaimonova93@inbox.ru, **mob .:** +(992)50 102 60 67

In article it is a question of training to professional lexicon and a way formation of lexical skills in translation process of texts. The author, underlining features of transfer of special texts, places emphasis on terminology of scientific and technical texts. Also, the author notices that creation of lexical base is promoted by system of lexical exercises, mastering by theoretical and practical bases of translation of texts.

Keywords: the text, transfer, lexicon, lexical units, communicative the competence, English language, training, a principle, lexical skills.

Забони англисӣ дар муоширати байни инсонҳо на танҳо системаи аломатҳоро дар бар мегирад, балки ҳамчун воситаи ташаккули ҷаҳонбинӣ, худмаърифатӣ, хувияти миллии забонмӯзонаро муайян мекунад. Барои ноил гардидан ба ин омӯзгор дар баробари омӯзиши забон бояд барои рушди эмотсионалӣ, маънавию ахлоқӣ, эҷодӣ ва маърифатии таълимгирандагон шароит фароҳам оварад. Омӯзиши забони англисӣ дар

сурате самара мебахшад, ки он бо мақсади гирифтани донишҳои иловагӣ вобаста ба ихтисос ва ташаккули салоҳиятҳои лингвистӣ, ки соҳиб будан ба дониш, малака маҳоратро дар самти фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ талаб менамояд, равона гардида бошад. Забономӯз ҳамон вақт соҳиби салоҳияти лингвистӣ мегардад, ки вай тасаввуротро дар бораи забон дошта бошад ва табдили морфологӣ ва синтаксисии забонро дуруст истифода карда тавонад. Дар ин самт омӯзгори забоншинос ба мушкилиҳои зиёде дучор мегардад, чунки бинобар маълумоти забоншиносӣ ё педагогикаш ӯ на ҳама вақт лексикаи хоси касбро балад аст. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд асосҳои ихтисосро, лексикаи асосӣ ва касбиро омӯхта, ба мафҳумҳо сарфаҳм равад. Ташаккули малакаи хондан ва тарҷумаи адабиёти касбӣ (матнҳо) яке аз самтҳои умдаи омӯзиши забони хориҷӣ ба шумор меравад. Дар ин самт интиҳоби маҷмӯи калимаҳои лексикӣ ва ба як шакли муайян даровардани салоҳиятҳои ташаккули системаи воситаҳои забонӣ хеле зарур доништа мешавад. Стратегияи лексикии махсус ду ҷанбаро дар бар мегирад. Ҷанбаи аввал аз тартиб додан ва дар хотир нигоҳ доштани маводи лексикӣ тибқи усули махсус, ки дар асоси хусусиятҳои фаъолияти когнитивӣ сурат мегиранд, иборат мебошад. Ҷанбаи дуюм аз худ кардани воҳидҳои лексикӣ, маълумоти семантикӣ-маъноиро дар бораи онҳо, коркарди (таҳияи) амалии калимаҳоро дар сатҳҳои гуногуни таркибӣ таъмин менамояд. Яке аз ҷанбаҳои муҳими омӯзиши забони хориҷӣ дар макотбӣ оли ин ташаккул додани маҷмӯи мафҳумҳо дар раванди хониши матнҳои хоси ихтисос ба шумор меравад.(2,5). Муҳаққиқи забоншинос Якушина Л.З ибраз мекорад, ки махсусияти раванди омӯзиши забони хориҷӣ дар равишҳои коммуникативӣ-муоширатӣ доштани он зоҳир мегардад. Дар дарсҳои забони хориҷӣ пеш аз ҳама малакаи амалан истифода бурдан аз забони хориҷӣ ҳамчун воситаи муошират ташаккул меёбад ва ин малакаҳо ҳамзамон дар як вақт бо аз худ кардани воситаҳои забони хориҷӣ-матнҳо рушд мекунанд(12,10). Аз бар кардани маҷмӯи мафҳумҳо барои хондани матнҳои махсус ва тавассути онҳо ба даст овардани маълумот, васеъ намудани ҷаҳонбинии худ имкон фароҳам меоваранд. Мафҳумҳо ин калимаҳо ва ибораҳои мебошанд, ки фикр ё тасаввури мантиқан муташаккилро дар вобастагӣ бо дигар маъноҳои он дар ҳади хоси соҳаи махсус мефаҳмонанд. Интиҳоб ва истифодаи дурусти мафҳумҳо шарти асосии таъсири мутақобилаи забони модарӣ бо забони хориҷӣ (дар тадқиқи мо забони англисӣ) ба шумор меравад. Зимни омӯзиши лексикаи забони англисӣ мушиклоте ба миён меояд, ки ба омӯзиши ҳаҷми маънои калима вобаста аст. Ҳаҷми маънои калимаи англисӣ бо ҳаҷми маънои калимаи забони модарӣ ва омезиши ин калимаҳо мувофиқат намекунад. Аз ин рӯ, ба омӯзгори забон лозим меояд, ки зимни интиҳоб намудани матнҳо ба принципҳои омӯзиши забони англисӣ таваҷҷуҳ намояд. Принципҳои оморӣ, методӣ ва забонии интиҳоби калимаҳо фарқ мекунанд. Принципҳои оморӣ хусусиятҳои таъдодии лексикаро муайян менамоянд, калмаҳои, ки дар маводи забонӣ бештар вохӯранд, ҷудо мекунанд. Принципҳои методӣ мутобиқати калимаҳоро ба мавзӯҳои, ки дар барнома номбар мешаванд, муайян менамоянд. Принципҳои лингвистикӣ принципи мувофиқати калимаҳо, принципи арзишҳои калимасозӣ, принципи бисёрпаҳлӯии (бисёрмаъноии) калимаҳо, принципи калимасозиро дар бар мегирад(ниг.11)

Кор аз рӯи маводи лексикӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

-шиносӣ бо маводи нав;

-мустаҳкамкунии ибтидоӣ;

-рушди маҳорат ва малакаҳои истифодаи лексика дар фаъолиятҳои гуногуни нутқӣ, дар вазъиятҳои гуногуни муошират.

Зимни фаҳмонидани мафҳуми нав маънои онҳо дар дафтарҳои махсус, фарҳанги мафҳумҳо қайд мегарданд(навишта мешаванд), то ки онҳо ҳамчун калимаҳои туфайлӣ омӯхта шуда, ҷиро фаҳмонидани онҳо низ аз бар карда шаванд.

Аз рӯи калимаҳои нав ҳам ба таври алоҳида ва ҳам ба таври контекст кор кардан лозим аст. Зимни ворид кардани лексика як қатор қоидаҳоро риоя намудан зарур аст. Чунончӣ:

-ҳар як маънои калима бояд ҳамчун воҳиди мустақили таълимӣ тафсир карда шавад;

-шиносой бо вохидҳои лексикӣ ба нутқи овозӣ рост ояд;

-ба мутобиқати воҳиди лексикӣ бо таркибҳои синонимҳо (муродифҳо) ва антонимҳои онҳо диққат дода шавад.

Бидуни бо ҳам мувоҷи будан ва робитаи мутақобила доштани забони хоричӣ ва фанҳои ба ихтисос вобаста аз худ кардани лексикаи касбӣ-соҳавии забони бегона, ҳосил кардани малакаҳои барои ҳама гуна фаъолият нутқӣ, баҳусус малакаҳои хондан ва тарҷумаи матнҳои соҳавӣ ғайриимкон аст.

Дониши назариявӣ барои тарҷумаи матнҳо шартан ҳаммаъноӣ ё эквиваленти тарҷума аст. Баробарии матни асли (манбаъ) ва матни тарҷумашуда дар ҳолатҳои зерин ба даст меоянд:

1) матни тарҷумашуда бояд ҳамаи он иқтидорро, ки дар матни асли вучуд дорад, соҳиб бошад;

2) матни тарҷумашуда бояд пурра ҳаммаъноӣ матни асли бошад;

3) матни тарҷумашуда бо вучуди фишурда шудан, ки дар ҳади тарҷумаи матнҳо ба он роҳ дода мешавад, набояд аз матни асли дур равад.

Ташаккули тасаввуроти забонмӯзон дар бораи матнҳо ҳамчун дар бораи системаи унсурҳои маъноӣ, ки мутобиқан дараҷаҳои гуногуни пуррагии таҷдиди онҳоро дар тарҷума пешбинӣ менамояд, хеле муҳим аст. Матне, ки дар рафти тарҷума пайдо мешавад, ё ба тариқи дигар гӯем, матни тарҷумашуда бояд чунин хусусиятҳоро доро бошад:

-бояд дар робита бо муносибати коммуникативӣ-муоширатӣ ҳаммаъноӣ матни асли бошад, яъне эквиваленти матни аввала бошад;

-бояд аз ҷиҳати таркибҳои маъноӣ аналоги матни асли бошад;

- аз ҷорҷубаи раводидаи дигаргуниҳо дар тарҷумаи матни асли дур наравад.

Тарҷумаи матнҳои соҳавӣ тибқи нақшаи зерин сурат мегиранд:

-фаҳмонда додани маъноӣ аслии матн дар асоси матни умумӣ ва манбаи васеи иттилоотӣ;

-шарҳи матнҳо бо назардошти стандартҳои (қолабҳои) мафҳумӣ ва услубӣ;

-интиқоли комили далелҳои илмӣ аз нусхаи аслии матн.

Зимнан ба он ҷиҳат таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад, ки тарҷумаи матнҳои соҳавӣ мушилотӣ зиёде дар интиҳоби мафҳумҳои ҷудоғона ба миён меорад. Ин мушкилот дар он аст, ки ҳамон як шакли мафҳумҳо аксаран якбора дар якҷанд соҳаҳои илм ва техника истифода мешаванду вале маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Барои ин зарур аст, ки тарҷумон дар бораи мутобиқатҳои асосии типҳои забонӣ, гуногунпаҳлуии калимаҳо, дар бораи лекаҳои ҳаммаъно ва ғайримаъно тасаввурот дошта бошад. Ҳолатҳои мешаванд, ки эквиваленти маъноӣ лексикаро берун аз луғат ҷустан лозим меояд, зеро он ҳамон вохидҳои забони тарҷумаро, ки аксаран аз ҷиҳати тобишҳои маъноияшон бо вохидҳои забони манбаъ мувофиқат мекунанд, дар бар мегирад ва мунтазам онро такрор ба такрор ҳамчун эквиваленти тарҷума меорад. Бояд ба он таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад, ки лексикаи ғайримаъно дар забони тарҷума нусхаи аслии худро надорад. Сабаби ин дар он аст, ки зухуроти муайян, ки барои соҳибони забон маълум аст ва дар системаи лексикӣ онҳо таҷассум меёбанд, вале барои онҳое, ки бо забони тарҷума сару кордоранд, маълум нест ва дар системаи лексикӣ онҳо низ ин калимаҳо мавҷуд нестанд. Бояд зикр намуд, ки таваҷҷуҳи бештарро ба мафҳумҳои равона кардан даркор аст, ки гурӯҳи калимаҳоро дар бар мегиранд ва барои фаҳмиданашон мушилотӣ бештаре ба миён меорад. Зимни тарҷумаи чунин мафҳуми ибораҳо ба донишҷӯён доништан лозим аст, ки чи хел ва ба қадом тартиб онҳоро тарҷума бояд кард. Баро ин мафҳумҳоро ботинан бояд таҳлил намуда, шакли истифодаи онҳоро дар матн муайян кард. Муҳаққиқ Комиссаров В.Н. қайд менамояд, ки доништани қоида, усул ва қолабҳои забонӣ зимни тарҷумаи матнҳо натиҷаи тарҷумаи боэътимод мебошанд. (6.с10).

Ҷиҳати дигари мушкиловаре, ки дар тарҷумаи матнҳо дучор меояд, ин тарҷумаи калимаҳои нав, истилоҳоти нав-неологизмҳо мебошад. Барои осон кардани кор бояд дар тарҷумаи матнҳо, махсусан матнҳои илмӣ техникаӣ, ё мафҳумҳои нави онҳоро ивазкунанда ё шакли калкашудаи худ онҳоро истифода бояд кард. Дар ин вазъият бештар дар навишти матн ин калимаҳо бо ҳарфҳои забони тарҷумашаванда дарҷ мегарданд.

Вазифаи асосии омӯзгор аз он иборат аст, ки чараёни азхудкунии мафҳумҳо ва лексикаи соҳавиро якҷоя намояд, ҳамоҳанг гардонад, супоришхоро тавре ба роҳ монад, ки онҳо барои такмили малакаҳои қироат ва тарҷумаи матнҳои соҳавӣ, ғанӣ гардонидани фонди луғавии соҳавии забонамӯзон, рушди малакаҳои аз матн чудо карда тавонистани иттилооти лозима, ташаккули маҳорати кор бо матнҳо, шарҳ дода тавонистани матнҳо ба забони англисӣ мусоидат намоянд. (ниг.5.с.64).

Бояд зикр намуд, ки зимнан машқҳои, ки барои тарҷума пешниҳод мегарданд, ба ташаккули маҳорат чихати ҳалли масъалаи тарҷумаи матнҳо вобаста бо тобишҳои маъноии воҳидҳои забонии забони асли ва забони тарҷума равона карда мешаванд. Бахусус, дар таълими лексикаи соҳавӣ машқҳои, ки барои ҳосил намудани малакаи девербализатсия (таназул), интиқол ва ғайраҳо равона карда шудаанд, нақши муҳим мебозанд. Аз қабилӣ чунин машқҳо таҳрири матнҳо, фишурдасозӣ бидуни заволи ёфтани унсурҳои зарурии матн ба ҳисоб мераванд. Чунин фаъолият бо матнҳо дар забонамӯзон қобилияти ба лексикаи махсус ҷалб кардани диққатро рушду инкишоф медиҳад, фонди луғавии онҳоро ғанӣ мегардонад, маҳорати бе мушкилӣ аз як забон ба забони дигар гузашта, барои интиқоли иттилоот эквивалентҳои калимаҳо (калимаҳои ҳаммаъно) пайдо карданро ташаккул медиҳад. Ин ҷо бояд қайд кард, ки дар марҳилаи аввали таълим омӯзгор дар ин ҷодда аслан таваччуҳо ба маҳорати истифода карда тавонистани фарҳанги (луғати) дузабона, ки корҳои ҷустуҷӯӣ, интиҳоби эквиваленти калимаро барои тарҷумаи матн пешбинӣ менамояд, равона месозад. Пас аз комёб гардидан ба як сатҳи муайяни азбаркунии маҷмӯи мафҳумҳои соҳавӣ ба таълимгирандагон пешниҳод карда мешавад, ки матнҳо аз забони модарӣ ба забони англисӣ тарҷума кунанд. Ин супоришҳо ба онҳо дар оянда барои навиштани тезисҳо, ҳолнома, тақризҳо, рефератҳо ва ғайра ёрӣ мерасонанд. Супоришҳо барои корҳои эҷодӣ амалан барои баланд бардоштани самаранокии машғулиятҳо имкон медиҳанд. (8, 176). Мунтазам кор бо матнҳо ва тарҷумаи онҳо дар дараҷаи болоии таълим қорӣ мешавад, вақте ки забонамӯзон лексикаи соҳавиро ба забони англисӣ соҳиб мегарданд ва соҳиби як дараҷаи донишҳои муайян мешаванд. Дар марҳилаи аввали омӯзиши тарҷума матнҳои ба мавзӯҳо мутобиқкардашуда ва теъдоди калони машқҳои лексикӣ пешниҳод карда мешаванд. Сипас, дар марҳилаи дуҷуми омӯзиш матнҳо аз манобеъ пешниҳод мегарданд.

Ба ҳамин тариқ, аз бар кардани лексикаи соҳавӣ барои таълими қироат ва тарҷумаи матнҳо мусоидат менамоянд.

АДАБИЁТ:

1. Бобомуродов Ш, Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик. Душанбе, “Маориф”, 1989. - 111 с.
2. Галиаскарова Н.Г. Функционально-коммуникативный подход в формировании лексических навыков при изучении иностранных языков // Гуманитарные научные исследования. 2013. (Электронный ресурс). URL: <http://human.smauka.ru/2013/12/5364/>
3. Зимняя И. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Народное образование. -2003. №2.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебное пособие. М.:ЭТС, 2001. – 424 с.
5. Комиссаров В.Н. Теоретические основы методики обучения переводу. М.:Рема, 1997. – 110 с.
6. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре в средней школе. Пособие для учителей/под ред. Е.И.Пассова, Н.Б.Царьковой.-М.-Просвещение,1993. – 127 с.
7. Моисеева Е.В. Методическое обеспечение кафедры английского языка и его роль в повышении качества обучения иностранному языку.//Инновационные технологии в образовании и научно-исследовательской работе. III научно-методическая конференция// - Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2010.-С.24-29.
8. Моисеева Е.В. Общеввропейская система высшего образования и методическое обеспечение учебного процесса в неязыковом вузе//Преподавание иностранных языков

в неязыковом вузе: Тезисы выступлений участников межвузовского Круглого стола, 7 февраля 2014 года. - Оренбург: Оренбургский институт (филиал) МГЮА, 2014.-С.37-42.

9. Цвиллинг М.Я. Эвристический аспект перевода и развитие переводческих навыков //Чтение, перевод, устная речь. Методика и лингвистика/Т.Н.Мальчевская, Л.В.Славородская, В.В.Гойдина и др.; от.ред.Е.А.Рейман. Л.:Наука, 1977. С. 172-180.

10. Щубин Э.П. Основные принципы методики обучения иностранным языкам. Москва-1963. – 190 с.

КОР БО МАТНҲОИ АНГЛИСӢ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР РУШДУ ТАКОМУЛИ МАЛАКА ВА МАҲОРАТИ ЗАБОНОМУЗОН

МОҲИРАИ С. – ассистенти кафедраи Услубишноӣ ва назарияи тарҷумани факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки - 65. **E.mail:** monika.monika.92@mail.ru **тел.:** +(992) 91 868 29 60

Дар мақола роҷеъ ба матнҳо ҳамчун зухуроти забонӣ аз нуқтаи назари фаҳмиши лингвистикӣ сухан меравад. Муаллиф марҳилаҳои кор бо матнро дар машғулиятҳо аз забони англисӣ номбар карда, дар ин хусус машқу супоришхоро ба таври мисол барои ҳар як марҳила пешкаш намудааст. Ба хусус иброз доштааст, ки кор бо матнҳо барои рушду такомули малака ва маҳоратҳои забонмӯзии таълимграндагон аҳамияти калон дорад.

Вожаҳои асосӣ: матн, лингвистика, зухуроти забонӣ, марҳилаҳои кор бо матнҳои забони англисӣ, нутқ.

РАБОТА С АНГЛИЙСКИМИ ТЕКСТАМИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ

МОҲИРАИ С. – ассистент кафедры стилистики и теории перевода факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айна, г. Душанбе, проспект Рудаки - 65. **E.mail:** monika.monika.92@mail.ru **тел.:** +(992) 91 868 29 60

В статье описываются лингвистическое понимание текста как языковое явление. Автор указывая три этапа работы с текстами на занятиях по английскому языку, подчеркивает их значение в формировании языковых навыков и умений обучающихся. Также автором приводятся примерные упражнения и задачи для каждого этапа работы с текстами.

Ключевые слова: текст, лингвистика, лингвистическое явление, английский язык, работа, этап работы с текстами, речь.

WORK WITH ENGLISH TEXTS AND THEIR VALUE IN FORMATION OF LANGUAGE SKILLS AND ABILITIES TRAINED

MOHIRAI S. – Assistant of the Department of stylistics and translation theory of English faculty TSPU named after Sadriddin Ayni, Dushanbe, 121 Rudaki Ave. **E.mail:** monika.monika.92@mail.ru, **mob .:** +(992) 91 868 29 60

In article are described linguistic understanding of the text as the language phenomenon. The author specifying three stages of work with texts on employment on English language, underlines their value in formation of language skills and abilities trained. Also by the author it is resulted approximate exercises and problems for each stage of work with texts.

Keywords: the text, linguistics, the linguistic phenomenon, English language, work, a stage of work with texts, speech.

Лингвистикаи матнҳо таърихи начандон тӯлонӣ дорад. Новобаста аз он ки, матн объекти гуногунҷабҳаи лингвистикӣ омӯзиш махсуб меёбад, то ҳол дар адабиёт мафҳуми матн ба таври гуногун шарҳ дода мешавад.(ниг. 6).

Аз ибтидо ин мафҳум ба таври амиқ дар забоншиносӣ ворид гардид. Матни лингвистикӣ ин амалан татбиқ намудани забони воқеиест, ки маҷмӯи хусусиятҳои майянро дар бар мегирад. Зухуроти пайвастагӣ ва мукамалӣ ба он хос мебошад.

Матн комилан аз ҳама гуна зухуроти зоҳирӣ, воқеиятҳои нутқӣ ва ғайринутқии онро фарогиранда маҳдуд аст. Агар ба таври сода баён намоем, он (матн) ибтидо ва интиҳо дошта, гурӯҳи ҷумлаҳоро, ки маҷмӯи ягонаи воҳидҳои муоширатӣ мебошанд, ташкил мекунад.

Фаҳмиши лингвистикии матн дар баъзе ҳолатҳо хеле хурд (матн ҳамчун «баёни забонии мазмуни муайян), дар ҳолатҳои дигар хеле васеъ мебошад. Чунончи, матн ҳамчун ташаккули нутқӣ (эҷодӣ) бо офаридаҳояш, сохтор ва мазмунаш баррасӣ карда мешавад (2;3).

Умуман, матн ҳамчун натиҷаи (ҳосили) нутқ ва фаъолияти фикрии инсон, ки дар қараёни муоширати мустақим ва ғайримустақим ба вучуд меоянд, тавсиф карда мешавад(6,1).

Муҳаққиқ Зарубин Н.Д. дар навбати худ дар чорҷӯбаи матн, пеш аз ҳама, муаллиф ва тарзи амалисозии мақсадҳои муаллифро дар назар дорад. Муҳаққиқ матнро ҳамчун шакли нутқӣ эҷодии комил ва дуруст танзимдодашуда, ки ба яке аз муошираткунандагон тааллуқ дорад, меҳисобад (7,31).

Матнро метавон ҳамчун иттилоот, паёми хаттӣ шуморид, ки аз ҷиҳати маъно, сохтор ва муносибати муаллиф нисбати он паём фарқ мекунад.

Қобили зикр аст, ки матн зухуроти нутқ буда ба амали муошират иртибот дорад ва барои дар амал қорӣ намудани мақсадҳои муошират эҷод карда мешавад. Мустақилияти матн дар он зоҳир меёбад, ки он ба ҳамон як муаллиф ё ҳайати муаллифон мутааллиқ аст ва ҷиҳати вақт ва фазо маҳдуд аст. (5,113). Вале мустақилияти матн мутлақ нест, чунки он танҳо дар якҷоягӣ бо адресат, яъне гирандаи он матн амал мекунад. Як қисми матн, махсусан матни калонҳаҷм, метавонад дар баъзе мавридҳо матни ҷудоғонае бошад, масалан боб ё параграфи ягон китоб, ки ба шакли мақола нашр мешавад. Дар ин ҳолат он матни сарлавҳаи боб ё параграф каме тағйир меёбад.

Мақсаднокии матн ба он иртибот дорад, ки ҳар як матн бо мақсади муайяни коммуникативӣ пешниҳод мегардад ва бидуни ин мақсад матн эҷод намегардад.

Ҳамбастагии матн ба ҳамоҳангии семантикӣ ва мантикӣ баёниҳо ва қисматҳои матн вобаста аст. Матни яклухт матнест, ки таркиб ва мундариҷа дорад, инчунин тарҳҳои он аз ибтидо то интиҳои асарро дар бар мегирад, қисм ба қисм ҷудо мешавад ва дар байни ин қисматҳо аломатҳои гузариш аз як қисм ба қисми дигар ва пайвастшавии қисматҳо вучуд дорад, услубан комил аст, принсипҳои муайяни интиҳоби воҳидҳои забон риоя гардидааст.(8,18) .

Матнҳо ба се намуд ҷудо мешаванд: тавсифӣ, нақлӣ (ҳикоягӣ), мулоҳизавӣ. Тавсифӣ нутқи изҳоркунанда буда, маъмулан ҳолати оморино нишон медиҳад ва дар бораи таркиб ва хусусиятҳои объект (ашё) тавассути номбар кардани аломатҳои он маълумот медиҳад. Ҳангоми тавсиф кардани объект зухурот ё ҳодиса (рӯйдод) тағйир намеёбад. Масалан, тавсифи ҷойи ҳодисаи ҷинойт мисоли равшани ин аст.

Матнҳои нақлӣ ё ҳикоягӣ дар навбати худ ҳодисаҳо, рӯйдодҳоеро, ки амалашон ё ҳолатҳояшон тағйир меёбанд, ифода мекунанд. Матнҳои ҳикоягӣ вазъиятҳои динамикӣ ё ба тарзи дигар гӯем серамалро тасвир мекунанд.

Мулоҳиза ин матнҳост, ки предмет ё зухуротро таҳқиқ менамоянд, аломатҳои дохилии онро ошкор месозанд, баъзе ҳолатҳои онро исбот менамоянд (7,79).

Ин ҷо роҷеъ ба жанрҳои матнҳои шифоҳӣ зикр намудан аз манфиат дур нест. Муҳаққиқон намудҳои зерини онро ҷудо намудаанд:

- матни ташвиқӣ
- матни ретроспективӣ – flashback
- матни арзёбӣ
- матни тамосӣ .

Ин жанрҳои матн дар сабақҳои муҳталифи нутқ воҷеҳуранд. Дар нутқи шифоҳӣ ба сифати матнҳои нақлӣ-ҳикоягӣ хоҳиш, маслиҳат, тавсия, таманиёт маҳсуб меёбанд. Амру фармон, қарор, дастур, фармоиш, навиштагирӣ, протоколҳо ва ғайра ба гурӯҳи матнҳои нутқи расмӣ шомил мешаванд. Дар нутқи публицистӣ матнҳо дар шакли даъватнома, маслиҳат, тавсия ифода меёбанд.

Матнҳои ретроспексикӣ – flashback (хотиротӣ) дар бораи ягон ҳодиса, рӯйдод ба таври диалог ҳикоя мекунад, мақолаҳои илмӣ ё публисистӣ, ҳисоботи расмӣ ё матни рӯзнома ро ифода менамоянд.

Матни арзёбӣ мақолаҳои таҳлилӣ, тавзеҳот, тақризҳо, шарҳи мухтасар (аннотатсия)-ро ифода менамоянд.

Матнҳои тамосӣ даъватномаҳо, табрикоат, рекламаҳо, резюме (маълумот дар бораи худ), мактубҳо-пешниҳодот роҷеъ ба ҳамкориҳо, мукотиба ва ғайраро дар бар мегиранд (3,77).

Дар асоси гуфтаҳои боло метвон гуфт, ки ҳам дар забоншиносии хориҷӣ ва ҳам дар забоншиносии мо тамоҷуле ба назар мерасад, ки билкул нишон медиҳад ҳамаи хусусиятҳои воҳиди коммуникативиро дар ҳудуди як ҷумла-баён бо истилоҳи “матн” муайян кардан ғайриимкон аст. Инчунин мавриди қайд аст, ки омили асосие, ки матнро ба вучуд меорад, табиноат, яъне мақсади коммуникативӣ ва моҳияти прагматикии он мебошад, чунки матн барои расонидани таъсири иттилоотӣ, эмотсионалию ихтиёрӣ ва эстетикӣ ба онҳое равона мегардад, ки мурочиат карда мешавад.

Аз ҷиҳати семантикӣ ва мақсаднокӣ комил будани таркиби матн аз ҳамбастагии мантикӣ, мавзӯӣ ва сохтори он вобаста аст.

Қор бо матнҳо се марҳиларо дар бар мегирад. Ҳар гуна матн, чунончи матни наشرӣ, овозӣ, видеоӣ, дар се марҳила-пеш аз матн, матн ва баъди матн - қоркард мегардан. Ҳар як матн мақсад ва вазифаҳои муайяни худро дорад, ки онҳоро дар алоҳидагӣ таҳлил менамоем.

Мақсади марҳилаи қори пешакӣ бо матнҳо, ки марҳилаи антисипатсионӣ ном бурда мешавад, аз муайян кардан, тартиб додани вазифаҳои нутқ барои бори аввал хондани ин матн, ҳавасманд намудани донишҷӯён ба ин матн, ба қадри имкон ихтисор намудани мушкilotи забонӣ ва нутқӣ иборат аст (6).

Ҷасли **Pre-Reading** омӯзандагонро барои ҳалли вазъҳо ё ҳолатҳое, ки дар матн тасвир ёфтаанд, омода мекунад, бо мушкilotи лексикӣ шинос менамояд, малакаҳои фарзия пешниҳод намуданро рушд медиҳад, луғати хурдиро барои дар оянда бо ин матн қор кардан дар бар мегирад, тасаввуроти донишҷӯёнро роҷеъ ба воқеаҳои ҳаётӣ, ҳамчунон таърихӣ, ҷуғрофӣ ва маданияи кишваре, ки ҳодисаҳои матн дар он ҷо ба вуқӯъ меоянд, ташаккул медиҳад. Дар ин марҳила қорҳои зерин анҷом дода мешаванд: қор бо сарлавҳа; истифодаи ассосиатсияҳое, ки ба унвони муаллиф робита дорад; тартиб додани тахминҳо дар бораи мазӯи матн дар асоси тасвирҳои мавҷуда, шинос намудан бо лексикаи нав, муайян кардани мавзӯҳо, мушкilotи матн дар асоси тахминҳои забон. Масалан, тибқи сарлавҳа аз донишҷӯён талаб карда мешавад, ки мавзӯи матнро муайян кунанд, мушкилиҳои матн, калидвожаҳоро номбар кунанд. Ин қор дар асоси машқҳои ба матн вобаста анҷом дода мешавад. Қор аз рӯи расмҳо, ҷадвалҳо сурат мегирад. Масалан, супориш дода мешавад, ки дар матн ба зерин маълумоте, ки тавассути расмҳо ифода ёфтаанд, хат кашед ва ё барои тартиб додани фарзия аз калидвожаҳо итифода баред ва ё калимаҳои ҳаммаъноро ёбед.

Зимни қор бо истифодаи ассосиатсияҳои марбут ба унвони муаллиф чунин супоришгузори кардан мумкин аст: ин матнро тахминан ба қадом жанр муносиб додан мумкин аст, ба фикри шумо қаҳрамони асосӣ кӣ шуда метавонад, дар қучо ва қай амали матн рух медиҳад(9,143).

Дар зер машқҳоеро ба таври мисоле меорем, ки мақсади қори пешакӣ бо матнро ифода мекунад:

1. Answer the questions.
2. Guess the meaning of the following words from the Chapter.
3. Study the following words and their pronunciation. Then place them into 3 groups - nouns, adjectives, verbs.
4. Study the pronunciation of the geographical locations from the Chapter. What parts of England are these places located in? Use reference books to help you.
5. Study the pronunciation of these proper names. Who were these historical personalities? What were they famous for? Use references if necessary.
6. Guess the meaning of these words, choose from the two possible meanings. Then

check with the dictionary. What helped you to guess it right?

7. Guess the meaning of these words from their root-word. Pay attention to the part of speech and the prefix/ suffix / preposition used. Then check with the dictionary.

8. Place these compound words into two groups - nouns and adjectives. Guess their meaning from their components, then check with a dictionary, e.g. coal-barge, elm-tree etc.

9. Do you know these historical personalities/terms/ places/ dates? Use reference books to help you.

10. Look at the following proper names of historical importance mentioned in the text. Try to match each name given on the left with the brief description of personality and bibliographical details on the right. Then check with the reference book.

Мақсади марҳилаи кор бо матн назорат бурдан аз болои ташаккул ёфтани малакаҳои гуногуни забонӣ ва маҳорати нутқӣ, ташаккули малака ва маҳоратҳои марбути мебошад (6). Дар вақти кор дар ин марҳила тавсия дода мешавад, ки чунин машқу супоришҳо истифода шаванд. Масалан, ба саволҳои гузошташуда ҷавоб диҳанд (дуруст ё нодуруст буданро исбот намоянд); барои ҳар як сарсаф (абзас) сарлавҳаи муносиб интихоб намоянд; аз матн ҷумлаҳои маъноан мувофиқро ёбанд; калима ё маҷмӯи калимаҳоро маънидод кунанд (кадоме аз калимаҳои тарҷумашуда, кадом тафсири калима маънои аниқи онро дар матни мазкур ифода карда метавонад ва ғайра) (9,145).

Мақсад дар марҳилаи баъд аз матни кор ин истифодаи ҳолатҳои матн ҳамчун таъҷоҳи забонӣ (нутқӣ) барои рушди маҳоратҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мебошад. Бояд зикр намуд, ки ин марҳила дар ҳоле истифода мегардад, агар матн ба хоҳири инкишоф додани самаранокии маҳорати нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, яъне гап задан ва хондан ба забони англисӣ пешбинӣ шуда бошад. Дар ин марҳила аз чунин машқу супоришҳо истифода бурдан мумкин аст. Чунончи, исботро тасдиқ ё рад намоед; исбот намоед, ки...;тавсиф диҳед; гӯед, ки кадоме аз гуфтаҳои боло маънои асосии матнро дуруст ифода карда метавонад ва ҷавоби худро асоснок гардонед; бигӯед, бо кадоме аз гуфтаҳои овардашуда муаллиф розӣ шуданаш мумкин буд; фикрҳои асосии дар матн изҳоргардидаро ҷудо намуда нақшаи матнро тартиб диҳед; матнро аз номи қаҳрамони асосӣ нақл кунед; мундариҷаи матнро мухтасар баён намоед (аннотатсия тартиб диҳед), ба матн тақриз нависед ва ғайра; (9,160).

Аз гуфтаҳои боло ба ҳулосае метавон омад, ки кор бо матнҳо дар ҳар се марҳила мувофиқи мақсад ва ҳатмӣ мебошад. Дар марҳилаи охири кор бо матнҳо маҳорати нутқии забонӣ муҳимро рушду тақвият меёбад. Онҳо фикрро ақидаҳои худро ба забони англисӣ изҳор карда метавонанд. Илова бар он, гумон мекунем, ки кор бо матнҳои махсус ба забонӣ муҳимро имкон медиҳад, ки вақти худро дар хондан сарфа намоянд ва ба матни хондаи худ дақиқан сарфаҳм раванд.

АДАБИЁТ:

1.Абрамов Б.А. Текст как закрытая система языковых знаков (Лингвистика текста: материалы научной конференции. Ч.1.-М.:МГПИИЯ им. М.Тореза, 1974. – 389 с.

2.Базарная А.А.Обучение умению и работать над иноязычным текстом. Иностранные языки в школе, 1981,№2-89 с.

3.Балыхина Т.М., Лысякова М.В., Рыбакова М.А. Русский язык и культура речи.- М.:РУДН, 2002. – 265 с.

4.Бобомуродов Ш, Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик. Душанбе, “Маориф”, 1989. 111

5. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация/Высшее образование,2008. –272 с.

6. Губарева Т.А. О некоторых методических аспектах работы с текстами на занятиях по иностранному языку. (электронный ресурс).-режим доступа:kaf_angl_Lang@list.ru (санаи мурочиат 10.09.2019)

7. Зарубин Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты –М., 1981-475 с.

8.Словарь лингвистических терминов: (электронный ресурс).-режим доступа:http//dic.academic.ru-18.12.12.

9.Соловова Е.Н.Методы обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций. Пособие для студентов пед.вузов и учителей/Е.Н.Соловова-М.:Просвещение, 2002. – 239 с.

ПСИХОЛОГИЯ ВА ТАЪРИХИ МАОРИФ
ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ ОРАЗОВАНИЕ
PSYCHOLOGY AND HISTORY EDUCATION

ТАҲЛИЛИ РАҲЁФТҲОИ ИЛМИИ ОМУЗИШИ ИНКИШОФИ
ПСИХОФИЗИОЛОГӢ ДАР СИННИ НАВРАСӢ

БОБОВЕКЗОДА М.А. – докторанти Ph.D-и кафедраи психологияи ДМТ Душанбе, к. Айни - 45. *E-mail:* mehroj-19.92@mail.ru, *тел.:* +(992) 90 446 46 78

Муаллиф оид ба вожаҳои психикӣ – физиологияи наврасон пажӯиш анҷом дода, зикр менамояд, ки вожаҳои психикӣ – физиологӣ дорои нишонаҳои меъёрӣ буда, дар мақомҷӯӣ ва фарогирии нақшаҳои иҷтимоӣ ҳар як наврас мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Меъёри рафтор ва воқунишҳои шахсӣ бевосита ба арзишҳои шахсии наврасон таъсир гузошта, барои рушди фардии онҳо мусоидат менамояд.

Вожаҳои асосӣ: равоишиносӣ, психофизиология, наврас, омӯзиш, таҳқиқот, клонсол, меъёр, шахсияти ташаққулёфта.

АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ПУТЕЙ ИССЛЕДОВАНИЯ
ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ

БОБОВЕКЗОДА М.А. – докторант Ph.D-и кафедры психологии ТНУ, г. Душанбе, ул. Айни - 45. *E-mail:* mehroj-19.92@mail.ru, *тел.:* +(992) 90 771 76 74

В статье автором проведен анализ научных исследований психофизиологических особенностей подростков. Характеристика критериев и показателей способности к самоопределению, выбор социальной роли и устойчивой жизненной позиции в подростковом возрасте, а так же ценностные ориентации современных подростков.

Ключевые слова: психология, психофизиология, подросток, обучение, исследование, взрослый, критерия, развитая личность.

ANALYSIS OF SCIENTIFIC WAYS OF RESEARCH OF
PSYCHOPHYSIOLOGICAL FEATURES OF TEENAGER

BOBOVEKZODA M.A. – Doctoral candidate of the doctor Ph.D-and the department of psychology TNU. Dushanbe, 45 Ayni Str., *E-mail:* mehroj-19.92@mail.ru, *mob.:* +(992) 90 771 76 74

In the article, the author analyzes the scientific study of the psychophysiological characteristics of adolescents. Characterization of the criteria and indicators of the ability to self-determination, the choice of the social role and sustainable life position in adolescence, as well as the value orientations of modern adolescents.

Keywords: psychology, psychophysiology, teenager, education, research, adult, criteria, developed personality.

Наврас – шахсияти номукамал, ки ба саволҳои дар ҳаёти худ муҳим: «Ман киям», «Барои чиям» «Барои киям», «Ман чигунаам» ҷавоб меҷӯяд. Синни наврасӣ даврест, ки муносибати бошууронаи фард (индивид) нисбат ба мавқеи иҷтимоӣ худ ҳамчун узви ҷомеа шакл мегирад. Аз ин рӯ бармеояд, ки ҷӣ гуна гузаронидани ин давра дар ташаққули мавқеи иҷтимоӣ инсон замина мегузорад. [2. Саҳ.172].

Синну соли наврасӣ хонандагони синфҳои 5-8-ро дар бар мегирад. Аз ин ҷиҳат, таснифоти синнусолии хонандагони 11-12 то 14-15 сола ба ин зинаи синнусоли рост меояд. Ин зинаи синнусоли дар адабиёти психологӣ «давраи гузариш» ва давраи «пайдоргардии ҳаёти инсонӣ» ба қалам дода мешавад. Гарчанде дар ин синну сол организми наврасон аз ҷиҳати зоҳирӣ ба калонсолон хеле монанд шавад ҳам, бо вучуди ин дар байни онҳо тафовути кулӣ мавҷуд аст. Ин аз як тараф, ва аз тарафи дигар,

наврасон ҳоло на шахси баркамоланду на бачаи хурдсол. Онҳо дар «зинаи гузариш» буда, тағйироти кулли анатомию физиологӣ, психологӣ ва биологиро аз сар мегузaronанд. Аз ин рӯ, душвории овони наврасӣ пеш аз ҳама дар тағйирёбии имконоти маънавӣ, иҷтимоӣ ва шаклҳои нави муоширати байниҳамии онҳо бо ҳамсолон ва бо атрофиён (волидайн, муаллимон ва шахсони калонсол) зоҳир мегардад. Зиёда аз ин, дар ин синну сол шароити зист, фаъолияти таълимӣ ба кулли тағйир меёбад. Ин тағйирот пеш аз ҳама дар системаи асаб, фаъолияти психикӣ, дар тарзҳои муошират бо атрофиён ва дар чараёни таълим бо муаллим ба вучуд меоянд. Табиист, ки чунин тағйирот аз наврасон дараҷаи баланди фаъолияти фикриро талаб мекунад. Онҳо бояд мантиқан фикр карда аз маводи хондашуда хулосаҳои амику асоснок бароранд, моҳияти таносуби байни мафҳумҳоро ошкор созанд ва мафҳумҳои навро аз бар намоянд.

Ба ҳар як синну сол навъи фаъолияти пешбаранда хос аст ва маҳз ҳамин фаъолият таъсири қатъӣ ба инкишофи мақсаду ҳадафҳои дар пешгузаштаи наврасон ва расидан ба онро таъмин менамояд (дар аҷаҳои мансабу мартаба). Ба синни наврасӣ фаъолияти шинохтан ва қабули мейёри муносибати байни ҳамсолон хос аст. Ин тарафи ҳайёти фард – фаъолияти иҷтимоии фоидабахш ба рафтор, талаботи шахсияти наврас, водоркунандаи худмуайянкунӣ (худмуайянкунии ахлоқӣ), ҳештангарой, эҳтироми калонсолон нисбат ба кӯшишу ғайрати ӯ мебошад [1. Саҳ.234]. Ин давраи инкишофӣ бӯҳронӣ, шароитимусоид барои зоҳир ва устувор гардидани аслии ҷтимоии инсон мебошад [1.Саҳ.118].

Давраи наврасӣ марҳилаи бурҳонӣ инкишофёбии психикӣ ба шумор меравад. Гузариши тезу тунди психикӣ сабаби аз ҳад зиёд шудани мушкilotу зидиятҳо мегардад. Аз нуқтаи назари физиологияи сину соли марҳилаҳои бурҳониро ҳамчун вайроншавии чараёни инкишофи мӯътадил ва дар психология бошад ин аломат ҳамчун ҳиссиёти зиёди кӯдак ба ташаккули таъсирасонӣ дида баромада мешавад. Марҳилаҳои бурҳонӣ нисбат ба марҳилаи муътадил дар муддати кӯтоҳ метавонад дигаргуниҳои қатъӣ дар инкишофи шахсият ба вучуд орад. Читавре, ки маълум аст навоариҳои психологии ин сину сол инкишофи бошуури мебошад [2. Саҳ.183]. Нишондиҳандаи асосии ҳудогоҳии наврас, ҳисси калонсоли мебошад. Ҳамин тариқ наврас худро дар зиннаи калонсоли гузошта дар муносибатҳои онҳо шарик будан меҳаҳад [2.Саҳ.179].

Зимнан, тағйиротҳои мурими физиологӣ, психологӣ, ақлӣ, маънавӣ ва инчунин иҷтимоӣ дар ниҳоду сиришти наврасон ба вучудмеоянд. (Пешазҳама ин тағйиротҳо дар расиши ҷинсии духтарон ва писарон ба вучуд меоянд). Дар баъзе минтақаҳо ибтидоӣ расиши ҷинсӣ духтарон дар синни 11-12 солагӣ ва писарон дар синни 12-13 солагӣ мегузарад. Лекин дар дигар минтақаҳо бошад расиши ҷинсии духтарон дар синни 13-14 солагӣ ва писарон дар синни 15-16 солагӣ мегузарад. Вале давраи гузариш тӯлонӣ буда, дар духтарон то синни 19 – солагӣ ва дар писарон то синни 21- солагӣ давом мекунад.

Дар ин синнусол организми наврасон бо суръати тез ва номутаносиб инкишоф меёбад. Аз як тараф, ҳаҷми бадан, қадкашӣ, аппаратҳои мушаки такмил меёбад ва рафти ба устухон мубаддалшавии скелет давом мекунад, ҳаҷми дил ва дигар узвҳои дохилӣ бо суръати тез инкишоф меёбанд. Вале инкишофи сандуқи қафаси сина, устухони қос нисбат ба дигар узвҳо қафо мемонанд. Бинобар ин, инкишофи номутаносиби узвҳо ва ҳуҷайраҳои асаб ба фаъолияти дил бетаъсир намемонанд. Ҳаҷми дил нисбат ба ҳаҷми диаметри рағҳои хунгард тезтар инкишоф меёбад ва ин боиси вайроншавии фаъолияти системаи дилу рағ шуда, дар шакли дилзанӣ, баландшавии фишори хун, дарди сар, сарчархзанӣ, тезмондашавӣ ва ғайра ифода меёбад.

Тағйироти кулли биологие, ки дар синну соли наврасӣ ба вучуд меоянд, дар узвҳои дохилӣ, яъне ғадудҳои секретсияи дарунӣ, аз ҷумла ғадудҳои сипаршакл ва ғадудҳои таносули ҷинси ба амал омада, мубодилаи моддаҳоро ба вучуд меоранд. Азбаски системаи эндокринии системаи асаб бо ҳам алоқаманд аст, вай аз як тараф боиси баландшавии пуравчи қувва мусоидат мекунад ва аз тарафи дигар баландшавии

хассосият ба таъсироти патогенӣ мушоҳида мешавад. Бинобар ин, мондашавии фикрию ҷисмонӣ, дурру дароз ба асаб фишор овардан, сар задани ҳолатҳои аффективӣ ва аз сар гузаронидани ҳолатҳои эмотсионалӣ (масалан, ҳодисаҳои тарс, қаҳру ғазаб, ранҷиш, таҳқир ва ғайра) боиси вайроншавии системаи эндокринӣ (яъне дар вақти муайян боздории ҳайз) ва вайроншавии вазифаи системаи асаб (баъзе аломатҳои он; баландшавии ҳаяҷоннокӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ, мондашавӣ, беҳавсалагӣ, сустшавии механизмҳои нигоҳдоранда, парешонфикрӣ, пастшавии фаъолияти меҳнатӣ, вайроншавии речаи хоб) шуда метавонад. Инчунин тағйироти биологӣ аз он сабаб руй медиҳанд, ки дар духтарон то саршавии ҳайз ва ё дар ҳолати амали ҳайз асабонишавӣ, тезхашмӣ, ҳаяҷоннокӣ, пастшавии иштиҳо, дилсардӣ, ноумедӣ ва дигар ҳолатҳои рӯҳӣ мушоҳида карда мешавад.

Илова бар ин, балоғати ҷинси ва тағйироти куллии биологие, ки дар организми наврасон ба вучуд меоянд ба фаъолияти системаи асаби онҳо таъсир бахшида боиси инҷикӣ, зудранҷӣ, тундмизочӣ ва дағалии онҳо сабаб мешавад. Масалан, дар зери таъсири ангезандаҳои гуногун вазъи рӯҳии наврасон яку якбора хира шуда, дар онҳо рӯҳияи ғамгинӣ, бетафовутӣ нисбат ба ҳодисаҳои гирду атроф, парешонфикрӣ, беташаббусӣ, асабонишавӣ, ҳаяҷоннокӣ, вайронкорихои қоидаҳои ахлоқӣ ва ғайраҳо ба вучуд меоянд. Аз ин нигоҳ чунин хусусиятҳои психологии наврасонро дар рафти кори таълиму тарбия ба ҳисоб гирифтани зарур аст.

Дар асоси ба ҳисобгирии хусусияти биологию физиологӣ ва психологии наврасон, муаллимон, волидайн ва дигар шахсони калонсол вазифадоранд, ки ба наврасон дар бораи тағйироти биологию психологӣ фаҳмонанд ва қайд кунанд. Тағйиротҳои, ки дар организми онҳо ба амал омада истодаанд, қонуниятҳои физиологӣ ва табиӣ буда, хавотир нашаванд ва кӯшиш кунанд, ки рафтору кирдор ва муносибати худро бо одамони гирду атроф дуруст ба роҳ монанд.

Тағйироти кулӣ – биологие, ки дар организми наврасон ба вучуд меоянд дар заминаи онҳо як қатор хусусиятҳои нави психологӣ шакл мегиранд. Ин тағйироти ба амал омада, ба душвортарбия шудани наврасон сабаб мешавад.

Дар ибтидои асри XX доир ба масъалаҳои инкишофи психикии наврасон психологҳои америкои С. Холл ва психиатри австриягӣ З. Фрейд назарияи «унверсализми биологӣ»-ро тарафдори мекарданд. Ҳамаи тағйироти синнии наврасиро онҳо ба ҷиҳатҳои биологӣ вобаста карда, бо ҳамин омили муҳити тарбия ва таъсири муҳити иҷтимоиро ба эътибор нагирифтанд. С. Холл ва З. Фрейд фаъоли наврасонро ба қонекунонии талаботи биологӣ–ҷинсӣ ва омилҳои ташаккули шахсиятро ба ирсият вобаста мекарданд. С. Холл ва З. Фрейд мегӯянд, ки дар зинаи наврасӣ бӯҳрони синнусолӣ дар муошират ва рафтору кирдори наврасон ба вучуд меоянд. Ба ақидаи онҳо бӯҳрони синнусолӣ ногузир ва зарур буда, ба омилҳои биологӣ вобаста мебошанд.

Солҳои 20-ум ва 30-юм як қатор равияҳо ба миён омаданд, ки онҳо ҳилофи равияи биогенетикии С. Холл ва З. Фрейд буданд. Тарафдорони ин равия ақидаеро ҷонибдорӣ мекунанд, ки ба ташаккули сифатҳои маънавӣ– психологии шахсият на танҳо омилҳои биологӣ, балки иҷтимоӣ, яъне муҳити тарбия ҳам таъсир мерасонад. Чунин назарияро психолог Л. С. Выготский тарафдорӣ намуда, қайд карда буд, ки дар синнии навраси се ҷиз бояд бо ҳаммувофиқ бошад: [1. Саҳ. 196].

- инкишофи ҷинсӣ;
- инкишофи умумии организм;
- инкишофи иҷтимоии наврасон.

Инчунин, дар асоси омӯзиш ва тадқиқи тарзи ҳаёти ва муҳити зисти наврасони ҷазираи Самоа антропологҳои америкои М. Мид ба назарияи биогенетикии С. Холл ва З. Фрейд зарбаи сахт зад. М. Мид дар давоми 3-соли дар ҷазираи Самоа зиндагӣ кардани бӯҳрони синнии наврасӣ ва проблемаҳоро, ки ба омили биологӣ вобастаанд, мушоҳида накардааст. Ба ақидаи М. Мид ҳама гуна тағйироте, ки дар ҳаёти наврасони ҷазираи Самоа ба вучуд меоянд, пеш аз ҳама ба муҳити атрофиён ва омили иҷтимоӣ

вобаста аст. М. Мид дар асоси мушоҳидаҳои хеш ба ҳулосае меояд, ки давраи гузариш аз овони бачагӣ ба давраи наврасӣ бе ягон душворӣ ба амал меояд. ӯ дар бораи тарбия ва муносибати бачаҳо ба олами ҳастӣ маълумоти мушаххас додааст.

М. Мид давраи синнусолӣ ва ба балоғат расии духтаронро мушоҳида карда ба, давраи бачагӣ ва калонсолон муқоиса намуда, синни наврасиро давраи ором, дилчасп, муътадил ба қалам додааст. М. Мид дар бораи давраи расиши ҷинсии духтарон изҳори ақида карда, мегӯяд, ки дар ин давра ягон ҳодисаи табиӣ фавқулода ба вучуд намеояд ва ин давра бе ягон дигаргунӣ мегӯзарад. М. Мид муайян кардааст, ки давраи ба балоғатрасии духтарон аввал барои онҳо ҳодисаи ниҳоят муҳимми субективӣ ба шумор намеравад ва ҳатто ин чараён ба таври ноаён сурат мегирад ва минбаъд чараёни расиши ҷинсӣ дар ҳаёти духтарон аҳамияти махсус пайдо мекунад. Аз як тараф, ба балоғатрасии наврасон дар шакли нишонаи камолот ва тайёрии онҳо ба никоҳ ифода шавад, аз тарафи дигар дар тағйирёбии доираи ҳуқуқӣ, имтиёзҳо ва вазифаҳои он зоҳир мегардад.

Натиҷаи тадқиқоти этнографи америкоӣ Р. Бенедикт нишон дод, ки давраи гузариш дар ҳар як қабила ҳар хел буда, дар баъзеи наврасон вай якчанд моҳ давом мекунад. Р. Бенедикт дар асоси омӯзиш ва ҷамъбасти маводҳои этнографӣ ду ҷиҳати давраи гузариши бачаҳоро ба зинаи калонсолӣ ҷудо кардааст, ки онҳо чунинанд:

- муттасилӣ;
- тафовутгузорӣ ё фарқият.

Дар гурӯҳи якуми давраи гузариш бачаҳо тарзҳои рафтор ва талаботеро иҷро мекунанд, ки ҳам ба кӯдакон ва ҳам ба калонсолон хос аст. Дар ин давра инкишофи кӯдакон мутаносиб, ором ва якранг мегузарад. Дар гурӯҳи дууми давраи гузариши наврасон аз рафтору кирдори кӯдаку калонсолон фарқ мекунад.

Ҳамин тавр, назарияи давраи гузариши бачагони зинаи калонсолӣ ба шароити мушаххаси ҳаёти иҷтимоӣ, инкишофи ҷисмонӣ, биологӣ ва мавқеи ишғол кардаи ҷамъияти онҳо вобаста мебошад.

Дар давраи гузариш ба синни наврасӣ номгӯии натиҷаи азнавсозии сифатҳои шахсии наврас ба вучуд меояд, вақте ки талабот ба калонсолӣ пайдо мешавад. Азнавсозии муҳимми ин марҳила, ташаккулёбии худбаҳодиҳӣ, муносибати танқидӣ ба муҳити иҳотакарда, кӯшиши ба «калонсолӣ» ва мустақилӣ, маҳорати риоя кардани меъёрҳои ҳаёти ва гурӯҳӣ мебошад.

Дар ҳалли ин масъала тадқиқот, гипотезаҳо ва назарияҳои бисёре мавҷуданд. Психологи машҳур С. Холл қайд мекунад, ки давраи наврасӣ дар тараққиёти шахсият бо давраи романтизм дар таърихи инсоният мувофиқат мекунад. Ин марҳилаи мобайнии байни кӯдакӣ-давраи шавқу рағбат – ва ҳолати калонсолӣ давраи инкишофёбии маданиятноки мебошад. С. Холл аввалин шуда характери айбиваленти дугона ва парадонсолии ғайриодӣ будани наврасонро ба роҳи ҷудо кардани як қатор зидиятҳои ба ин давра тааллуқдошта ошкор кард. Дар наврас фаъолии назаррас метавонад ба заифӣ, хурсандӣ ба маъюсӣ, боварӣ ба худ ба тарсончакӣ, майл бо муошират ба хомӯшӣ, ҳассосӣ ба нафрат мубаддал гардад. С. Холл ин марҳилаи ҳаётиро «давраи туфонии ҳаёт» номидааст. [2. Саҳ. 342].

Тадқиқотчи дигари синни наврасӣ, философ ва психологӣ немис Э. Шпрангер соли 1924 китоби худ «Психологияи синни ҷавонӣ»-ро аз чоп баровард, ки вай то ҳанӯз қиммати худро гум накардааст. ӯ синни наврасиро дар дохили синни ҷавонӣ, ки дар духтарон аз 13 то 19 солагӣ ва дар писарон аз 14 то 21 солагӣ давом мекунад, дида баромад. Вай бо бӯҳроне тавсиф дода мешавад, ки ба озодшавӣ аз давраи кӯдакӣ вобаста аст [3. Саҳ. 26-27].

Э. Шпрангер консепсияи маданӣ – психологии синни наврасиро кор карда баромад. Ба ақидаи ӯ синни наврасӣ ин давраи дохилшавӣ ба маданиятнокист. Масъалаи онро ки оё синни наврасӣ ҳама вақт «давраи туфонии ҳаёт» аст ё не таҳлил карда се типҳои инкишофёбии айёми наврасиро қайд кардааст [3. Саҳ 34-35]

Типи якум бо ҷараёнёбии яку яқбора, тезутунд ва бӯҳронӣ тавсиф дода мешавад, вақте, ки айёми наврасӣ ҳамчун тавлидшавии дуҷумбора аз сар гузаронида мешавад ва дар натиҷаи он «Ман»-и нав ба вучуд меояд.

Типи дуҷум-инкишофёбии ором: оҳиста, муътадил, вақте ки наврас бе ягон такони сахт ба ҳаёти калонсолон ворид мешавад.

Типи сеюм чунин протсессии тараққиётро дар бар мегирад, ки наврас худааш фаъолона ташаккул меёбад ва худаашро тарбия мекунад, ирода аз болои изтироботи ботини ва бӯҳрон ҳукмфармо мешавад.

Ба ақидаи Э. Шпрангер азнавсозии асосии ин синнусол кушодашавии «Ман» бавучудоии рефлексия, шинохтани фардияти худ мебошад.

Бабалоғатрасии ҷисми дар писарон аз 14 то 16 солагӣ ва дар духтарон аз 13 то 15 солагӣ давом мекунад. Албатта, дар байни аҳолии шаҳр, деҳот ва мамлакатҳои гуногун фарқ вучуд дорад. Махсусан таъсири иқлим дар ин бобат зиёдтар ба назар мерасад. Ҳудуди поёнии бабалоғатрасии муқаррариро синии 10-14 солагӣ ва худуди болоии онро 18 солагӣ шуморидан мумкин аст.

Чун қоида аломатҳои равонии давраи гузариш барвақттар сар мешавад. «Аломатҳои психикӣ» -и давраи наврасӣ алақай дар 11-12 солагӣ пайдо мешаванд, наврасон худсар ва ҷангара мешаванд, бозии намояндагони синии калони наврасӣ ҳоло номаълум аст, аммо барои бозҳои кӯдакона онҳо худро калон меҳисобанд. Ин марҳиларо Ш. Бюлер муқаддима ба давраи бабалоғатрасии равонӣ номидааст [3.Саҳ. 346.]

Хусусиятҳои равонии наврас дар доираи муқарраршуда дар вобастагӣ бо хусусиятҳои равандҳои равонӣ ба вучуд меоянд.

Ҳеч кас 12 соларо ҷавон 20 соларо наврас намегӯяд. Аммо барои намояндагони синии 14-18 сола ҳардуи ин мафҳумҳоро истифода мебаранд. Бузургиҳои гузариш аз ҷудакӣ ба калонсолӣ шартинд.

Калимаи қадимаи наврас ифодакунандаи кӯдакон, наврасон ва ҳам аз ҷавонон буд. Дар луғати Раля наврас ҳамчун «тифли наврасида» 14-15 сола, ҷавон бошад ҳамчун хурдсол 15-20 сола шарҳ дода мешавад. Аммо ин ҷудокунӣ тамоман шартинд.[2. Саҳ. 7.]

Категорияҳои биологӣ ҳамавақт ифодакунандаи синну сол ва дараҷаи инкишофи биологӣ набуда, ифодакунандаи вазъияти иҷтимоӣ ва мавқеи иҷтимоии шахс низ мебошанд. Айни замони наврас гуфта, бачаҳои синашон аз 11 то 15 соларо дар назар доранд.

Синии наврасӣ пеш аз ҳама бо маънои биологияш давраи гузариш аст. Дар ин давра мавқеи иҷтимоии наврас аз давраи ҷудакӣ он қадар фарқ намекунад. Ҳамаи наврасон мактаббачаанд ва таҳти таъминоти падарк модар ва давлат қарор доранд. Фаъолияти асосии онҳо муоширати дӯстонаи шахсият мебошад.

Аз ҷиҳати психологӣ ин давраи синнусолӣ нисбатан пурихтилоф аст, вай ба дараҷаи баланди номутаносибӣ ва суръати тараққиёт тавсиф дода мешавад. Хусусияти асосии психологии ин марҳила ҳисси калонсолист. Хусусан ҳамин замина дар наврасон ихтилофҳои типикии синнусолӣ бо падару модар, муаллимон ва худашон ба амал меоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми дар бораи наврасон сухан гуфтан хусусиятҳои умумии психологию физиологиро ба назар мегиранд, гарчанде, ки проблемаи фарқи фардӣ мавҷуд аст. Инчунин писар ё духтар будани наврас сарфи назар карда мешавад.

Ҳангоми таҳлили синии наврасӣ фарқи байни синии хурди наврасӣ ва синии калони наврасиро ба ҳисоб гирифтани лозим аст. Донистан лозим аст, ки ягон хел синии «миёнаи наврасӣ» вучуд надорад. Аз як тараф вобаста ба дараҷа ва хусусиятҳои равонии синии наврасӣ - ин давраи типикии ҷудакӣ аст, аз тарафи дигар, одамони инкишофёбандаи дар зинаи ҳаёти калонсолӣ истода бо муракабии фаъолиятҳо, ки барои намудҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ равона шудаанд.

Дар синии наврасӣ қаду қомади бошиддат сабзида организм бисёр тез инкишоф меёбад. Номувофиқии инкишофи ҷисмӣ, махсусан номутаносибии инкишофи скелет

боиси як қатор хусусиятҳо мегардад: лавандӣ, дағалӣ, гум кардани мувозинат ва ғайра. Ин хусусиятҳоро фаҳмида наврас кӯшиш мекунад, ки онҳоро пӯшонад. Худро ғайри табиӣ нишон дода, кӯшиш мекунад, ки бо дағалиаш диққати дигаронро чалб кунад, то намуди зоҳириашон мавриди диққат қарор нагирад. Ҳатто кинояи ночизе ба сохти анатомӣ (тарҳи бадан) ва рафторашон дар онҳо реаксияҳои пуршиддатро ба вучуд меоранд, баъзан наврасон фикр мекунад, ки онҳо хандаоваранд ва бехтараш ба чашми дигарон натобанд.

Синни наврасӣ - ин давраи кунҷқобии ақл, кӯшиш ба донистагирӣ, синни қувваи зиёди пурчушу хуруш ва фаъолии организм мебошад.

Дар ин синну сол тафаккур бештар мустақилу фаъол ва эҷодӣ мешавад. Сифатҳои иродави тараққӣ ёфта, нағз аён мешавад: ноустуворӣ, қатъият дар бамақсадрасӣ, бартараф карда тавонистани монеаҳо ва мушкилиҳо.

Илова бар ин балоғати ҷинсӣ ва тағироти кулии биологие ки дар организми наврас ба вучуд меоянд, ба фаъолияти системаи асаби онҳо таъсир бахшида боиси инҷикӣ, зудранҷӣ, тундмизочӣ ва дағалии онҳо мешаванд. Масалан, дар зерӣ таъсири ангезандаҳои гуногун вазъи руҳии наврасон яку якбора хира шуда, дар онҳо руҳияи ғамгинӣ, бифарқӣ нисбат ба ҳодисаҳои гирду атроф, парешонфикрӣ, беташаббусӣ, асабонишавӣ, ҳаяҷоннокӣ, вайронкунии корҳои ахлоқӣ ва ғ. ба вучуд меоянд.

Дар заминаи тағйироти кулии биологӣ як қатор хусусиятҳои равонии наврасон шакл мегиранд. Ин тағйироти баамаломата ба душвортарбия шудани наврасон сабаб мешаванд.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми синни наврасӣ шаклгирии ҳисси калонсолӣ мебошад. Пайдо шудани «ҳисси калонсолӣ» дар наврасон ҳодисаи фавқулода нест. Наврас ҳис мекунад, ки қадаш баланд шуда, вазнаш афзуда истодааст, тобоварии ҷисмониаш зиёд шуда, аломатҳои инкишофи ҷисмонӣ дар ӯ ба суръати тез инкишоф меёбанд, сохти организмаш ба калонсолон баробар шуда истодааст. Наврас хуб дарк мекунад, ки сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи меҳнатӣ, ҷаҳонбинияш васеъ шуда истодааст, ки инҳо ба ҳамаи калонсолон хосанд. Дар синни наврасӣ бачаҳо ба ҷамъияти калонсолон ҳамроҳ шуда, дар навбати худ аз калонсолон талаб мекунад, ки ба ӯ ҳамчун калонсолон муносибат карда, дар оила ақида ва нуктаи назари ӯро ба эътибор гиранд.

Пайдо шудани «ҳисси калонсолӣ» ба он оварда мерасонад, ки наврас ҳуқуқи калонсолонро маҳдуд карда, бо ҳамин ҳуқуқҳои худро васеъ мекунад, то калонсолон шахсияти ӯро эътироф кунанд шаъну шарафи ӯро нигоҳ доранд ва ба ӯ бештар озодию мустақилият диҳанд. Аз тарафи дигар «ҳисси калонсолӣ» боиси он мегардад, ки наврас рафтору хулқуодобибакӯдакон хосбударо тағйир дода ба характери калонсолон монанд буданро кӯшиш мекунад. Наврасон дар муносибат бо калонсолон меёрҳо ва қоидаҳои маънавино аз бар карда кӯшиш мекунад, ки сазовори баҳои мусбӣ калонсолон шаванд.

Дар синни наврасӣ, қайд мекунад Л.С. Виготский, марҳилаи вайроншавӣ ва нобудшавии шавку ҳавасҳои кӯҳна ва марҳилаи сабзиши асосҳои нави биологӣ ҷой доранд, ки дар асоси онҳо шавку ҳавасҳои нав инкишоф меёбанд. Ӯ якҷанд гурӯҳи асосии шавку ҳавасҳои ифодаёфтаи наврасонро чудо карда онҳоро доминантаҳо номидааст, ки онҳо:

- «Доминантаи худпарастӣ» майли наврас ба шахсияти худ;
- «Доминантаи дурӣ» гузариши наврас ба доираи васеи нигоҳ, ки барои вай назар ба марҳилаҳои наздик, марҳилаи ҷорӣ ва имрӯза аҳамиятноктар аст;
- «Доминантаи мустақамкунӣ» майли наврас ба муқобилият, бартарафнамоӣ, ба шиддатнокии иродавӣ, ки аксаран дар яқравӣ, авбошӣ, эътироз ва дигар зуҳуротҳои манфӣ ифода меёбанд,
- «Доминантаи ҳаёлпарастӣ» майли наврас ба ҷинсҳои номаълум, хатарнок ба қаҳрамонӣ.[1.Саҳ.135]

Ҳамин тавр хусусияти психологӣ синнусолӣ аз ҷиҳатҳои комплексӣ пеш аз ҳама аз шароити ҷамъиятӣ ва тарзи ҳаёти наврас иборат аст, ки аз худтарбиякунӣ ва

характери фаъолияти ӯ муайян мегардад. Дар ин муддат чувствуй фаолиятҳои нав пайдо мешаванд ва ҳар навъи аз ин фаолиятҳо дар ҳаёти наврас пешбаранда аст, ки ин ба ташаккули шахсияти ӯ вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ:

1. Возрастная и педагогическая психология// Под ред. М. В. Гамезо. [Текст] М.В. Гомезо и др. - М.: Просвещение, 1984. – 256 с.
2. Зацепин В.И. О Жизни супружеской. - М.: Просвещение, 1986. – 196 с.
3. Кон И.С. Психология юношеского возраста. [Текст] И.С. Кон – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
4. Мустафокуллов Т., Назруллоева М., Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. [Текст] Т. Мустафокуллов и др. – Кӯлоб: 1993 – 360 с.
5. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. [Текст] Л.Ф. Обухова – М., Педагогическая общество России, 1999, - 442 с.
6. Э Шпрангер в 1924 г выпустил книгу "Психология юношеского возраста", – 196 с.
7. Давлатов М. Роҳнамои ёрии психологӣ ба ҷабрдидагони зӯрвариҳои хонаводагӣ. – Душанбе, 2011. – 116 с.
8. Драгунова Л.А. Проблемы современной семьи.- М.:Педагогика, 2002
9. Логущко, Т. В. Как пережить развод.-СПб.: Питер, 2002. – 230 с.
10. Юлия Соколова. Я расту без папы. Как воспитать ребенка одной. – Москва: Гелеос, 2008. – С. 61.

МАВКЕИ ОСОРХОНАИ МАКТАБӢ ДАР ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН

УМЕДАИ Х. – ходими калони илмии Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш. Душанбе, к. Айнӣ - 45, тел.: + (992) 93 303 02 40

МАХКАМОВА Г. – Ходимони илмии Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ - 45, тел.: + (992) 50 180 80 39

Дар мақолаи мазкур мавқеи осорхонаи мактабӣ дар тарбияи ватандӯстии хонандагон баррасӣ гардидааст. Муаллифон оид ба ҷанбаҳои асосии ин шакли тарбия пешниҳодоти муфид намудаанд.

Вожаҳои асосӣ: муассисаи таълимӣ, тарбия, ватандӯстӣ, хонандагон, осорхона, мавқеъ, таърих, омӯзгор.

РОЛЬ ШКОЛЬНОГО МУЗЕЯ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

УМЕДАИ Х. – старший научный сотрудник Музея образования Академии образования Таджикистан, г. Душанбе, к. Айна - 45, тел.: + (992) 93 303 02 40

МАХКАМОВА Г. – научный сотрудник Музея образования Академии образования Таджикистан ш. Душанбе, к. Айнӣ - 45, тел.: + (992) 50 180 80 39

В данной статье обсуждается роль школьного музея в воспитании патриотизма у учащихся. Авторы предоставили полезные предложения по основным аспектам этой формы воспитания.

Ключевые слова: образовательное учреждение, воспитание, патриотизм, учащиеся, роль, музей, история, учитель.

THE ROLE OF THE SCHOOL MUSEUM IN THE PATRIOTIC EDUCATION OF PUPILS

UMEDAI KH. – Older Researcher of the Museum of the Academy of education of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 45 Ayni str., mob.: + (992) 93 303 02 40

МАКНКАМОВА G. – Researchers at the Education Museum of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 45 Ayni str., mob.: + (992) 50 180 80 39

This article discusses the role of the school museum in fostering patriotism among students. The authors provided useful suggestions on the main aspects of this form of training.

Key words: *educational institution, school, education, patriotism, schoolchildren, museum, history, teacher.*

Тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва миллию зебоипарастии насли наврас яке аз унсурҳои асосии тарбияи милли буда, дар рушду инкишофи он таърих, санъат, адабиёту фарҳанг ҷойи асосиро ишғол менамоянд. Хазинаи асосии нигоҳдорӣ ва аз насл ба насл интиқол додани ин арзишу қиматҳои милли осорхонаи мактабӣ мебошад.

Мақсади асосии ташкил додани осорхонаҳои мактабӣ ташаккул додани худшиносӣ ва ифтихори насли наврас аз таърих, фарҳанг ва маданияти қадимии миллати хеш мебошад. Насли навраси худшинос аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ устувор буда, ба қадри меҳнати бунёдкоронаи атрофиён расида, хурмату эҳтиромаш нисбат ба атрофиён афзун мегардад.

Дар зери таъсири осорхонаи мактабӣ насли наврас ба мақсаду муҳтавои Осорхонаи Миллӣ ошно гардида, дар онҳо майлу хоҳиши дидани дигар марказҳои фарҳангӣ бедор мегардад. Зеро мафҳуми ватандусти муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба таърихи гузашта, ҳозира ва ояндаи пурғановати миллат фаҳмида мешавад, ки дар ин замина, беиштибоҳ, нақши осорхонаҳо ва дастовардҳои илмию фарҳангии даврони соҳибистиклолӣ назаррас мебошад.

Осорхона воситаи ҳифзи хотираи инсоният буда, ҳамчун муассисаи фарҳангӣ мероси таърихӣ-фарҳангиро ҷамъоварӣ, ҳифз, муаррифӣ ва тарғиб намуда, тавачҷуҳи насли ҷавонро ба олами фарҳангӣ ҷалб намуда, худшиносии онҳоро ташаккул медиҳад.

Осорхонаи мактабӣ яке аз шаклҳои пешбурди фаъолияти эҷодӣ ва ҷамъиятӣ ба шумор рафта, дорои арзишҳои баланди тарбиявӣ ва ахлоқӣ мебошад. Тавассути осорхона хонанда имконият пайдо менамояд, ки муносибати худро ба маданият, фарҳанг ва таърихи миллат муайян намояд.

Осорхонаи мактабӣ имконият медиҳад, ки хонанда дар ҳамаи намудҳои фаъолияти илмӣ-техникӣ, варзишӣ ва ҷамъиятӣ қувваашро озмояд ва дар зери таъсири он соҳиби дониш, маҳорат ва малака гардида, ба ҳаёти мустақилона хубтар омода гардад.

Вазифаи осорхонаи мактабӣ ташаккул додани фарҳанги кишваршиносии насли наврас, ва ба ҷустуҷӯ бозёфти ёдгориҳои таърихӣ ҳавасманд гардонидани онҳо мебошад. Аз ҳама вазифаи муҳимтарин осорхонаи мактабӣ на ҳамъоварии маводи таърихӣ гузашта, балки дар заминаи он ташкил додани кори мақсадноки тарбиявӣ ва таълимӣ мебошад. Тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагон бояд дар асоси дониши фарҳангӣ ташаккул ёбад, ки дар ин раванд Фирдавсии Тӯсӣ фармудааст:

Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,
 Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.
 Бузургон накарданд парвои мол,
 Ки амволро ҳаст рӯзе завол.
 Инон сӯи илму адаб тофтанд,
 Ки номи накӯ аз адаб ёфтанд.

Осорхонаи мактабӣ бояд дорои иқтисодӣ баланди таълимӣ-тарбиявӣ бошад, зеро дар он дастовардҳои таърихӣ ва маданӣ нигоҳ дошта мешаванд, ки қобилияти таъсиррасонӣ ба инсонро доранд.

Дар ҳама давраи замон, новобаста ба сохти давлат инсоният ҳамеша ба илму маориф ниёзманд будааст ва бузургони ҳама қавму миллатҳо барои равнақи ин пешаи саодатовар кешидаанд. Ҳукумати Тоҷикистони тозаистиклол беш аз ҳама соҳаҳо ба соҳаи маориф тавачҷуҳ зоҳир намуда, онро соҳаи афзалиятнок шинохтааст.

Боиси ифтихор мебошад, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз вохӯриҳо бо аҳли зиёи кишвар чунин ишора намудаанд. *«Низоми маориф яке аз муҳимтарин низомҳои замони мост. То даме, ки дар сохтори таҳсилот таъйироти кулӣ ба амал наояд, мо дар рушди фарҳанг ва маориф ба дараҳаи дилхоҳ расида наметавонем».*

Дур намеравем, дар ибтидои қарни гузашта маорифпарварони мо барои он ки миллатро аз забунӣ хори ва қашшоқӣ ҳаҷлат нахот баҳшанд, ба ислоҳи маориф даст зада, усулу шеваҳои нави таълимро хори қарданӣ шуданд. Дар ин ҳода чандин нафари онҳо хони худро аз даст доданд. Дар солҳои Қанги Бузурги Ватанӣ қормандони маориф соҳиби имтиёзҳо буданд ва муаллимон аз ҳабаҳои ханг бозпас хонда шуданд, то маориф фалаҳ нагардад.

Панҷ соли қанги бемаънии шаҳравандӣ дар Тоҷикистон низоми маорифро фалаҳ сохт, ки ҳисороти маънавии он то ҳол эҳсос мегардад. Дар робита ба ин ҳодисаҳои сиёсии қарни гузашта, Сарвари давлат дар ҳар як суҳанрониҳояш ба ин нуқта ишора намуда, мегӯяд: *«Мактаби мо бояд дар асоси таҳрибаи гании суннатҳои миллӣ ва дастовардҳои педагогикаи муосир ба роҳ монда шавад».*

Дар айни замон боло бурдани нақши таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ, баҳусус, ба воситаи осорхонаҳои мактаб хеле муҳим мебошад. Мақсад ва муҳтавои таълиму тарбия, ки имрӯз бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурӣ маҳсусан бо ибтиқори Пешвои миллат ва бо дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои таълимии кишвар роҳандози шудааст, ки қадамест дар тарбия ва ба воя расонидани насли навраси дорой арзишҳои баландӣ миллӣ.

Чуноне ки дар боло қайд намудем насли наврас ба воситаи осорхонаи мактабӣ аз гузаштаи Ватани худ бо ироаи мавод оид ба кишваршиносӣ, инъикоси ҳаёти собиқадорони хангу меҳнат, фаъолияти омезгорону хатмқунандагон аз наздик ошноӣ пайдо намуда, дар онҳо ҳисси ватанпарастӣ ва ифтиқори миллӣ зиёд мегардад. Чунки тарбияи худшиносии миллӣ ва ватандестии насли наврас яке аз ҳадафҳои асосии муассисаҳои таълимии муосир маҳсуб ёфта, ин давра давраи нозуктарини тарбияи инсонӣ қомил мебошад ва қасе ҳуқуқи маънавий надорад, ки дар ин самт безътиноӣ зоҳир намояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба масъалаи ҳифзу гиromидошти мероси ниёгон, омӯзишу таҷрибаи сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ ва тарбияи ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ, зебоипарастии насли наврасу қавон таваҷҷӯҳи ҳосса зоҳир намуда, қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ» (2006), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва ворид қардани сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ» (2001), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Осорхонаҳо ва Фонди Осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2010), барои омӯзишу таҷрибаи мероси ниёгон, ҳифзу барқарорномаи ёдгориҳои таърихӣ фаҳангӣ ва худшиносии худогоҳии қомеа мусоидат қарданд.

Тавре, ки дар «Қонсепсияи миллӣ тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд гардидааст, «Ватанпарастӣ арзиши муқаддас ва аз ҳама унсурҳои муҳими тарбия мебошад, ки он дар мафҳумҳои зодгоҳ, диёр, кишвар, сарзамин, Ватан ифода меёбад. Қамаи унсурҳои дигари тарбия ба ҳамин унсурҳои тарбия иртибот доранд ва садоқатмандии шаҳравандонро ба ватани ҳеш дар назар дорад».

Дар ин замина Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба дӯст доштани Ватан, худшиносии миллӣ ва ифтиқори ватандорӣ дар чунин шакл таъкидҳои бамаврид ва судманд қардаанд: *«Аз қумла «Вазифаи авалиндараҳаи қамаи мо истиқлолияти давлатамонро мустаҳкам қарда, насли наврасу қавонро дар рӯҳияи ватандӯстиву ифтиқори миллӣ, садоқат ба анъанаву суннатҳои таърихиву фарҳангии миллат ва эҳтиром ба арзишҳои умумибашарӣ тарбия намудан аст. Онҳо бояд шахсонӣ соҳибмаърифат, бофарҳанг, мутамаддин, эҷоқор, номбардори миллати қадима ва давлати*

соҳибистиқлоли Тоҷикистон гарданд. Тоҷикистонро ҳамчун зодбум ва Ватани азизи хеш дӯст доранд, аз он ифтихор кунанд ва ҳамчун гавҳараки чаши ҳифз намоянд».

Бо андешаи олимони кишвар, тарбияи эҳсоси ватандӯстӣ аз он шуруъ мешавад, ки табиғи омӯзиши мероси таърихӣ, ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ бояд аз синни хурдсолӣ аз худ карда шавад, чунки таърихи ниёғони мо пур аз саҳифаҳои қаҳрамони буда, дар натиҷаи мутолиаи намудани онҳо қавонон нисбати Ватан, модар нигоҳи дигар пайдо намуда, кӯшиш менамоянд, ки номбардори гузаштагонӣ хеш бошанд. Ба монанди он, ки устод Айнӣ дар давоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ ду асари таърихӣ худ «Темурмалик – қаҳрамони халқи тоҷик», «Исёни Муққанаъ»-ро бо мақсади баланд намудани рӯҳияи ҷангии сарбозон ба нашр расонида буд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар суҳанрониҳои худ таъкид месозанд: «Қавонон бояд номбардори ниёғони хирадманд, сулҳпарвар, эҳодкор ва баору номуси хеш бошанд».

Моҳияти ин гуфтаҳои Пешвои миллат ба хоҳири ҷалб намудани қавонон ба маърифату арзишҳои таърихӣ ва фарҳангии ниёгон баён гардидаанд, зеро таърих инсонро ба роҳи созандагиву бунёдкорӣ, ватандӯстиву масъулиятшиносӣ тарбия намуда, ва ҷамъияти муосир аз ҳар яки мо дар ин самт чизеро интизор аст, ки ин ҳам бошад қарзи шаҳрвандии мо мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Орлова, Л.А. Методические рекомендации по созданию и работе школьных музеев – Душанбе, 1984. 38с.
2. Суҳанҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. \ Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Зафар Шералӣ Саидзода. Душанбе: Контраст, 2017. – 464 с.
3. Турунов С. Роҳнамои тарбияи ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ. – Душанбе Ирфон. – 2014. – 206 с.

БА ТАВАЧҶУҶИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба таъб расонида мешаванд.

Ба хоҳири беҳбудии фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур мебуд, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: ҳатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи қор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли ҳаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври ҷопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютери Times New Roman Tj - 14. таҳия шавад.

Андозаи қоғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи ҷап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари муҳтаво ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари муҳтаво дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳаёти таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба муҳтавои он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯён ва Ҳимоятгарони қорҳои номзадӣ тавсияи роҳбаронашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см.), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal publishes “Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan” articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including those tables bibliography drawings and annotation texts in Tajik Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article below after one interval, the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН
Мачаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ - №3 (32), 2019

Сармуҳаррир: *Бобизода Ф. М.*
Муовини сармуҳаррир : *Аминов С.*
Котиби масъул: *Амонӣ С.*
Муҳаррири матни русӣ: *Ҷонмаҳмадова Г.Ш.*
Муҳаррири матни англисӣ: *Раҷабова Г.Ф.*
Муҳаррири техникӣ: *Зиёев Қ. О.*
Саҳифабанд: *Хайдаров Р.*

Муассис: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА
Научно-просветительский и учебно-методический журнал - № 3, (32) 2019.

Главный редактор: *Бобизода Ф. М.*
Зам. главного редактора: *Аминов С.*
Ответственный секретарь: *Амонӣ С.*
Редактор русского текста: *Джонмамадова Г.Ш.*
Редактор английского текста: *Раҷабова Г.Ф.*
Технический редактор: *Зиёев Қ. О.*
Верстка: *Хайдаров Р.*

Учредитель: Академия образование Таджикистана

BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN
Scientific-educational and Educational Journal - № 3, (32) 2019.

Chief Editor: *Bobizoda GH.M.*
Deputy Chief Editor: *Aminov S.*
Executive Secretary: *Amoni S.*
Russian Text Editor: *Djanmakhmadova G.Sh.*
English Text Editor: *Radjabova G.F.*
Technical Editor: *Zijoev Q.O.*
Verska: *Haidarov.R*

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

Ба матбаа 28.10. 2019 супорида шуд. Ба чоп 29. 10. 2019 имзо шуд.
Когази офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 чузъи ч. ш. 12,5. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Нигор» ноҳияи Рӯдакӣ, қўчаи А. Навоӣ 13 чоп шудааст.

Сдано в печать 28.10. 2019. Подписано к печати 29.10.2019.
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист - 12,5. Тираж - 100. Заказ № 14.
Издательство «Нигор», 7734024, район Рудаки, улица А. Навои, 13

Download in Print 28.10. 2019. Posted on 29.10.2019. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet - 12,5. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Nigor", 7734024, Rudaki 13 A.Navoi Str.